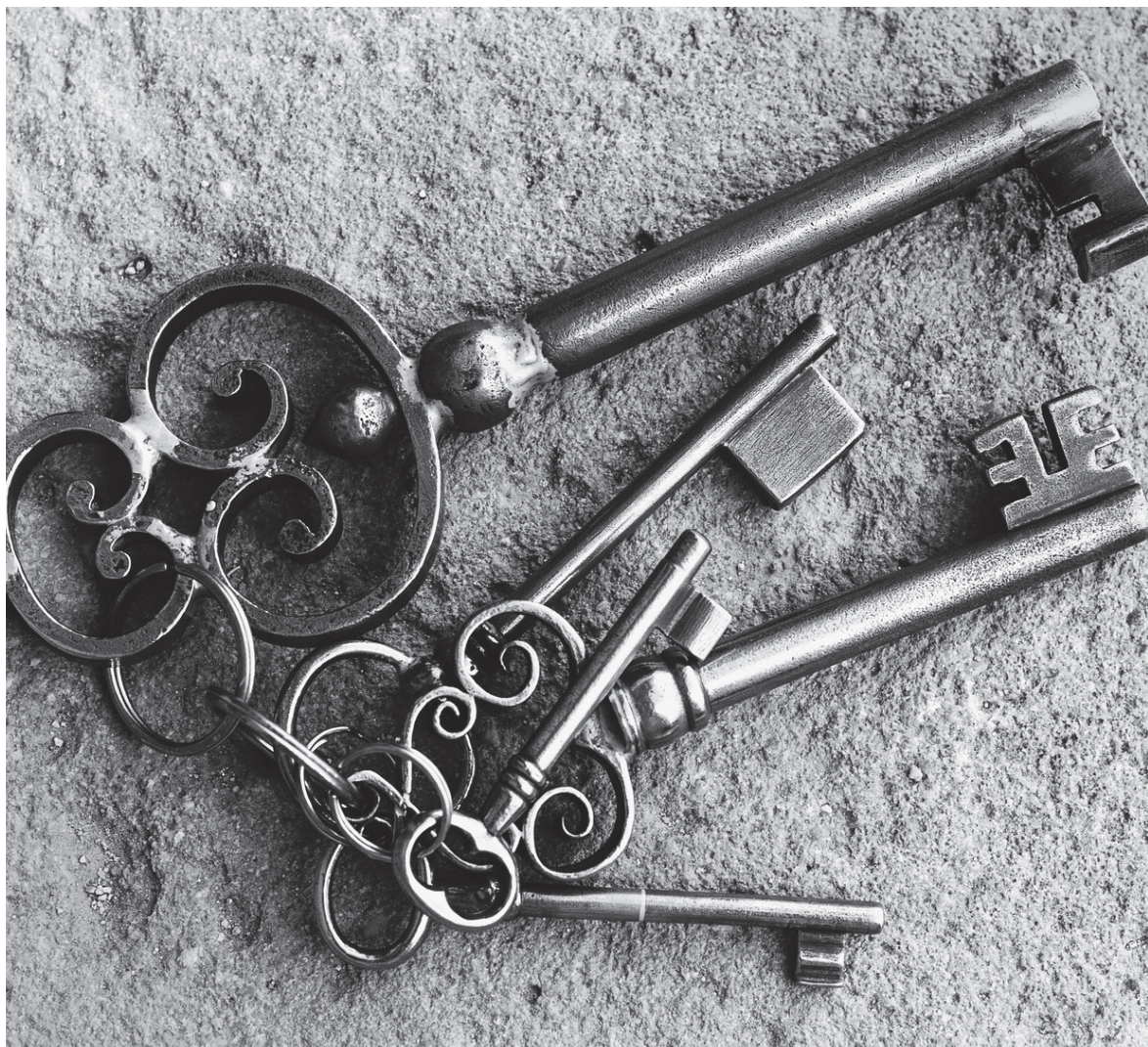

sp

sociální práce sociálna práca

nabízíme spojení teorie s praxí
ponúkame spojenie teórie s praxou

Deinstitucionalizace: příležitosti a výzvy

3

2022

ročník 22

vydává Asociace vzdělavatelů v sociální práci
a Evropský výzkumný institut sociální práce OU

Sociální práce / Sociálna práca

Czech and Slovak Social Work

Recenzovaný odborný časopis

Šéfredaktor / Editor-in-chief:

Musil, Libor, Masaryk University, Czech Republic

Zástupci šéfredaktora / Deputy to the Editor-in-chief:

Littlechild, Brian, University of Hertfordshire, United Kingdom

Mydlíková, Eva, Trnava University in Trnava, Slovakia

Výkonná redaktorka / Managing editor:

Vondrova, Vladislava

Redakční rada / Editorial Board

Barretta-Herman, Angeline, University of St. Thomas, Minnesota, USA

Bathke, Sigrid A., University of Applied Sciences Landshut, Germany

Baum, Detlef, Hochschule Koblenz, Germany

Gojova, Alice, University of Ostrava, Czech Republic

Gulczyńska, Anita, University of Lodz, Poland

Hämäläinen, Juha, University of Eastern Finland, Kuopio, Finland

Chrenková, Monika, University of Ostrava, Czech Republic

Chytil, Oldrich, University of Ostrava, Czech Republic

Janebová, Radka, University of Hradec Králové, Czech Republic

Jovelin, Emmanuel, Catholic University of Lille, France

Keller, Jan, University of Ostrava, Czech Republic

Matulayova, Tatiana, Palacky University, Czech Republic

Metteri, Anna, University of Tampere, Finland

Michkova, Adela, University of Pardubice

Mills, Karen, University of Hertfordshire, United Kingdom

Montgomery, Arlene, University of Texas at Austin, Texas, USA

Payne, Malcolm, Manchester Metropolitan University, United Kingdom

Pazlarova, Hana, Charles University, Czech Republic

Rusnakova, Marketa, Catholic University in Ruzomberok, Slovakia

Semigina, Tetyana, Academy of Labour, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine

Schavel, Milan, St. Elizabeth University in Bratislava, Slovakia

Sookraj, Dixon, University of British Columbia, Okanagan, Canada

Stankova, Zuzana, University of Ostrava, Czech Republic

Ziakova, Eva, Pavol Jozef Šafárik University in Košice, Slovakia

Vychází 6x ročně / The Journal is published 6 times per year (4 times in Czech and Slovak, 2 times in English)

ISSN 1213-6204 (Print), ISSN 1805-885X (Online)

Registrační číslo MK ČR / Registration Number of the Ministry of Culture: MK ČR E 13795

Číslo vyšlo 30. června 2022 / This issue was published on 30th June 2022

Editor čísla / Issue Editors:

Monika Chrenková, University of Ostrava, Czech Republic

Vydává / Published by:

Asociace vzdělavatelů v sociální práci, Joštova 10, 602 00 Brno, IČO: 49465619

Evropský výzkumný institut sociální práce OU, Českobratrská 16, 702 00 Ostrava

Korektura / Proofreading: Vilem Kmunicek

Grafická úprava / Layout: Radovan Goj (www.goj.cz)

Tisk / Print: Printo, spol. s r. o. (www.printo.cz)

Webové stránky časopisu / Journal Website: www.socialniprace.cz

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Stati

Daniela Kantorová, Soňa Kalenda Od deinstitutionalizace psychiatrických nemocnic k hromadnému věznění a hnutí abolicionismu	5
Jan Kaňák, Jan Váně Spiritualita seniorů – tematizace, identita a uskutečňování spirituality a její vazba s konstrukcí stáří ...	22
Karolína Tovaryšová, Karel Řezáč Postoje sociálních pracovníků k odlišnosti příbuzenských a nepříbuzenských pěstounů	40
Romana Dimmrothová, Monika Punová Postoj sociálních pracovníků k práci se změnou u dospívajících klientů	59
Jutta Harrer-Amersdorffer, Oldřich Chytil Ekonomizace v sociální práci na případech hodnocení účinnosti sociální práce s dětmi a mládeží v Německu	75
Jana Havlíková, Olga Hubíková Výsledky v sociální práci a jejich vztah ke kvalitě výkonu sociální práce	89

Recenze

Soňa Lovašová: Adolescencia ako obdobie rizika: rizikové správanie v adolescencii a jeho identifikácia	108
---	-----

Online prakticko-publicistická část časopisu	111
---	------------

Zaměření příštího čísla	112
--------------------------------------	------------

Naše poslání a cíle	113
----------------------------------	------------

Editorial

Editorial 3

Articles

Daniela Kantorova, Sona Kalenda
From Deinstitutionalisation in Psychiatric Hospitals to Mass Incarceration and Abolition 5

Jan Kanak, Jan Vane
Spirituality during Old-Age – Thematising, Identity and Doing of Spirituality
and Its Relation to Construction of Old-Age 22

Karolina Tovarysova, Karel Rezac
Social Workers’ Attitudes to Differences between Foster Parents and Kinship Carers 40

Romana Dimmrothova, Monika Punova
Attitudes of Social Workers to Work with Adolescent Clients’ Transitions 59

Jutta Harrer-Amersdorffer, Oldrich Chytil
Economization in Social Work on Cases of Evaluating the Effectiveness
of Social Work with Children
and Young People in Germany 75

Jana Havliková, Olga Hubikova
Outcomes in Social Work and Its Relationship to the Quality of Social Work Practice 89

Book Review 108

Online Practical-Journalistic Part of the Journal 111

Next Issue Focus 112

Our Mission 113

Editorial

Záměrem čísla 3/2022 je představit deinstitucionalizaci z různých perspektiv v kontextu možných příležitostí a výzev. Deinstitucionalizace souvisí s řadou témat a aktuální číslo dává prostor pro její různorodé chápání, mimo tradiční pojetí spojené s transformací sociálních služeb a transformací péče o ohrožené děti.

První text **akademické části** nese název *Od deinstitucionalizace psychiatrických nemocnic k bromaďnému věznění a hnutí abolicionismu*. Autorky Daniela Kantorová a Soňa Kalenda v přehledové historizující stati popisují na příkladu Spojených států amerických proces deinstitucionalizace psychiatrických nemocnic a jeho nezamýšlené důsledky mnohdy vyúsťující v transinstitucionalizaci osob v jiných typech institucí. Zjištění vyplývající z přehledové stati lze využít při plánování a následné realizaci procesů transformace či deinstitucionalizace ve všech typech ústavních zařízení sociální práce.

Cílem dalšího textu s názvem *Spiritualita seniorů – tematizace, identita a uskutečňování spirituality a její vazba s konstrukcí stáří* je popsat konstrukce spirituality senierek a seniorů v kontextu konstrukcí stáří. Autoři textu Jan Kaňák a Jan Váně v rámci kvalitativně pojaté pilotní studie představují základní přehled o jednotlivých možných konstrukcích spirituality u seniorů a jejich vazby na individuální konstrukce stáří a nabádají k dalšímu výzkumu v oblasti vzájemné ne/provázanosti konstrukcí spiritualit a stáří.

Postoje sociálních pracovníků k odlišnosti příbuzenských a nepříbuzenských pěstounů je textem dvojice autorů Karolíny Továryšové a Karla Řezáče založeným na kvalitativním výzkumu, jehož cílem je zjistit, jaké jsou postoje sociálních pracovníků pracujících v systému náhradní rodinné péče k odlišnostem příbuzenské a nepříbuzenské pěstounské péče. Výsledky výzkumu pak formulují postoje výzkumného souboru sociálních pracovníků zdůrazňující potřebu změny stávajícího systému náhradní rodinné péče, který nevhodným způsobem reflektuje odlišnosti příbuzenské a nepříbuzenské pěstounské péče. Autoři svými zjištěními přinášejí podněty nejen pro další možné úpravy praxe náhradní rodinné péče, ale současně otevírají prostor pro další bádání v této oblasti.

Čtvrtý text autorek Romany Dimmrothové a Moniky Punové s názvem *Postoj sociálních pracovníků k práci se změnou u dospívajících klientů* prezentuje výstupy kvalitativního výzkumu zaměřujícího se na osvětlení postoje sociálních pracovníků k práci se změnou u dospívajících klientů, kteří spadají do cílové skupiny riziková mládež. Autorky následně přicházejí se zjištěním, že práci se změnou ve velké míře ovlivňuje osobní přístup sociálního pracovníka, a dále, že změně u klienta napomáhá komplexní práce se změnou a současně včasná, vhodná a různorodá podpora ze strany více organizací, které se navzájem doplňují.

Německo-česká dvojice autorů Jutta Harrer-Amersdorffer a Oldřich Chytil se v rámci textu s názvem *Ekonomizace v sociální práci na případech hodnocení účinnosti sociální práce s dětmi a mládeží v Německu* zabývají vlivem ekonomizace a modernizace na sociální práci v oblasti pomoci dětem a mládeži v Německu. Text je založen na obsahové analýze, která na případě dvou evaluačních přístupů užívaných v programech pomoci dětem a mládeži v Německu poukazuje na limity, které tento přístup zaměřený na dosahování co nejvyšší účinnosti v sociální práci má.

Poslední text, autorek Jany Havlíkové a Olgy Hubíkové, nesoucí název *Výsledky v sociální práci a jejich vztah ke kvalitě výkonu sociální práce*, založený na analýze kvalitativních dat získaných prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů, si klade za cíl na základě pohledů expertů diskutovat téma výsledku výkonu sociální práce – co lze v sociální práci považovat za výsledky, jaká mají tyto výsledky specifika a jaký mají vztah ke kvalitě výkonu sociální práce. Autorky přicházejí se zajímavými výstupy, kdy experti spojují s kvalitou sociální práce především ty její výsledky, které mají bezprostřední či dlouhodobý dopad na kvalitu života klientů. Výsledky typu výstup, tj. měřitelné aspekty procesu poskytování služeb sociální práce, nelze však dle expertů za indikátory kvality sociální práce považovat, a pokud jsou takto využity, hrozí snížení kvality sociální práce.

Publicistická část časopisu čtenáře seznamuje, prostřednictvím různorodě pojatých textů z oblasti deinstitutionalizace, s „jiným“ pojetím dětských domovů v pardubickém kraji autora *Pavla Šotoly*; autor *Jan Sobotka* se pak v kritické analýze zamýšlí nad změnou systému péče o lidi s duševním onemocněním a na deinstitutionalizaci nahlíží jako na neustálý proces; *Jan Klusáček* prezentuje hlavní zjištění z výzkumné zprávy *Žít* jako ostatní mapující vytvoření podmínek pro fungování komunitních pobytových služeb pro lidi s mentálním postižením; příspěvek organizace *Domov NaNovo* ilustruje proces transformace a deinstitutionalizace na příkladu přesunu pobytové sociální služby určené lidem se zdravotním postižením „ze zámku do místních komunit“. Prostřednictvím textu *Lenky Pípkové* se dostáváme za hranice naší země do Gruzie, kde *Charita ČR* iniciuje deinstitutionalizaci přesunem péče o osoby s postižením z ústavů do komunitních zařízení rodinného typu. Deinstitutionalizační/transformační zamýšlení *Šárky Hlískovské* protkáva pět navzájem propojených nitek. *Magdaléna Plíková* z neziskové organizace *Péče o duševní zdraví* v rámci svého příspěvku prezentuje zkušenosti s využitím multidisciplinarity a terénní práce při práci s osobami s duševním onemocněním. V rámci rozhovoru s *Barborou Antonovou*, ředitelkou Ženského vzdělávacího ústavu Brno (tzv. *Vesna*), jsou představeny hlavní činnosti tohoto spolku a jeho postavení mezi institucionalizovanými službami.

Z výše uvedeného vyplývá představení deinstitutionalizace optikou variabilních perspektiv a různorodých cílových skupin. Všem čtenářům přejí podnětné a inspirativní čtení.

Monika Chrenková
editorka čísla

Inzerce

REMEDIUM
PRAHA

Vnímáme rizika vzrůstající
zadluženosti klientů sociálních
služeb vzhledem ke stoupajícím
životním nákladům.

Pomáháme pracovníkům
pomáhajících
profesí se na tuto situaci připravit.

Informujte se a vyberte si:

**Základy dluhové prevence
v sociální práci s dětmi
a mládeží
Základy práce se
zadluženým klientem
Dluhové poradenství
v sociální práci**

Podrobnější informace na
www.remedium.cz
272 743 360
vzdelavani@remedium.cz

Od deinstitucionalizace psychiatrických nemocnic k hromadnému věznění a hnutí abolicionismu¹

From Deinstitutionalisation in Psychiatric Hospitals to Mass Incarceration and Abolition

Daniela Kantorová, Soňa Kalenda

Daniela Kantorová, Psy.D.,² je výzkumnou pracovnící na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity a současně působí na Wright Institute v Berkeley, USA, jako ředitelka programu klinické praxe pro doktorandy poskytující psychoterapii na vyšších a středních školách. Odborně se zaměřuje na hnutí abolicionismu a psychologické trauma, obzvláště v kontextu politického násilí a hromadného věznění.

Doc. Mgr. Soňa Kalenda, Ph.D.,³ je docentkou sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Odborně se zaměřuje na kvalitativní přístupy ve výzkumu v sociální práci. Výzkumně se zabývá úlohou sociální práce a postavením sociálních pracovníků v sociálních službách, kvalitou sociálních služeb a procesem jejich transformace, kdy se zaměřuje především na cílovou skupinu ohrožených dětí, seniorů a osob se zdravotním znevýhodněním.

Abstrakt

CÍLE: Cílem přehledové historizující stati je popsat na příkladu Spojených států amerických proces deinstitucionalizace psychiatrických nemocnic a jeho nezamýšlené důsledky mnohdy vyúsťující v transinstitucionalizaci osob v jiných typech institucí. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Proces deinstitucionalizace v USA je úzce propojený s problémem hromadného věznění, i když ho nelze považovat za jeho přímou příčinu. Na deinstitucionalizaci je nahlíženo v kontextu lidských práv prosazovaných v rámci hnutí abolicionismu. **METODY:** Pro inspiraci nastavování procesu deinstitucionalizace služeb sociální práce v České republice jsme zvolili přehledovou historizující stať a příklad Spojených států amerických. **VÝSLEDKY:** Z předložené kulturně historické zkušenosti vyplývá, že proces deinstitucionalizace může vést k transinstitucionalizaci osob v jiných typech pobytových zařízení, čemuž je třeba předcházet. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Naše zjištění lze využít při plánování a následné realizaci procesů transformace či deinstitucionalizace ve všech typech „ústavních“ zařízení sociální práce. V rámci těchto je nezbytné (1) zajistit dostupnou síť navazujících služeb sociální práce poskytovaných v přirozeném sociálním

¹ Předložený příspěvek vznikl v rámci projektů: *Komunitní sociální práce v deinstitucionalizovaných sociálních službách*, r. č.: SGS05/FSS/2021, a *Posílení vědeckých kapacit OU II*, r. č.: CZ.02.2.69/0.0/0.0/18_053/0017856.

² Kontakt: Daniela Kantorová, Psy.D., Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity, Českobratrská 16, 702 00 Ostrava; daniela.kantorova@osu.cz

³ Kontakt: Doc. Mgr. Soňa Kalenda, Ph.D., Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity, Českobratrská 16, 702 00 Ostrava; sona.kalenda@osu.cz

prostředí; (2) připravit kvalitní individualizovaný transformační plán; (3) mít vytvořenu funkční interdisciplinární spolupráci; (4) sbírat data o počtech uvězněných lidí s duševním onemocněním; (5) usilovat o všeobecnou dostupnost sociálního bydlení a (6) usilovat o stabilní přísun financí, který bude dostatečný pro zajištění potřebných služeb.

Klíčová slova

deinstitutionalizace, transinstitucionalizace, hnutí abolicionismu, hromadné věznění, dekarcerace

Abstract

OBJECTIVES: This article aims to provide an overview of deinstitutionalisation in psychiatric hospitals and its unintended outcomes that led to trans-institutionalisation of people with severe mental illnesses in other types of institutions. **THEORETICAL BASE:** The process of deinstitutionalisation in the USA is linked with the rise of mass incarceration, although deinstitutionalisation cannot be considered its cause. This article views deinstitutionalisation from an abolitionist framework that supports human rights. **METHODS:** We are providing a contextualising, historical overview of deinstitutionalisation in the USA in hopes that it will inform the process of deinstitutionalisation in the Czech Republic. **OUTCOMES:** Given these experiences it is apparent that deinstitutionalisation can lead to trans-institutionalisation, and that preventative measures are needed. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** Our findings can be used for planning and the implementation of transformative processes and deinstitutionalisation of all types of institutions. It is necessary to (1) secure an accessible network of wrap-around services in the community; (2) prepare a thorough individualised plan for people leaving an institution; (3) form functional interdisciplinary collaboration; (4) collect data about the number of incarcerated people with mental illnesses, (5) advocate for access to affordable housing; and (6) advocate for stable sources of funding for creation of necessary services.

Keywords

deinstitutionalisation, transinstitucionalisation, abolition, mass incarceration, decarceration

ÚVOD

Deinstitutionalizace psychiatrických nemocnic je v České republice aktuální téma. Ve Spojených státech má tento proces snad nejdelší historii a bohatou odbornou literaturu hodnotící jeho průběh. V USA je tento proces úzce spojený s problémem hromadného věznění. I když deinstitutionalizaci psychiatrických nemocnic nelze jednoznačně považovat za příčinu hromadného věznění, je s ním historicky spjat a někteří autoři (Raphael, 2000; Primeau a kol., 2013) tvrdí, že k němu přispěl. Cílem předloženého článku je (1) popsat historické spojitosti deinstitutionalizace psychiatrických nemocnic a vzestupu hromadného věznění v USA; (2) předložit výsledky procesu deinstitutionalizace v USA spojené s problematikou transinstitucionalizace; (3) upozornit na možná úskalí v procesu deinstitutionalizace v České republice a (4) uvést do souvislosti konstituování navazujícího hnutí abolicionismu. K získání celkového obrazu o situaci předložíme případovou studii jedné věznice. Příklad z okresu Alameda v Kalifornii jsme vybraly z následujících důvodů: (1) jedná se o jednu z největších vazebních věznic v USA; (2) v posledních letech se jí dotýkaly významné soudní případy spojené s péčí o vězně s duševním onemocněním. V souvislosti s pokusem o řešení problému nedostatečné péče o vězně s duševním onemocněním byl v roce 2021 představen plán na rozšíření této věznice o psychiatrické oddělení, což se setkalo s negativními reakcemi veřejnosti (Brooks, 2021; National Lawyers Guild, 2021). I s uvedenou situací je třeba v rámci transformačních změn počítat a pracovat. Hnutí za deinstitutionalizaci v USA nadále

přetrvává, avšak cíle a priority se v kontextu situace proměňují. V současné době je zaměřeno především proti rozšiřování věznic a na podporu investování finančních prostředků do sociálního bydlení a sociálních služeb poskytovaných v místní komunitě, tzn. v přirozeném sociálním prostředí. Sociální pracovníci působící ve věznicích často pracují s lidmi s duševním onemocněním, kdy se z důvodu absence specializovaného pracoviště mnohdy ocitají v „úzkých“. Uvedenou situaci je třeba řešit nejen na lokální, ale i na globální úrovni, kdy právě sociální pracovníci se svými zkušenostmi mohou sehrát důležitou úlohu a přispět tak ke kýženým celospolečenským změnám.

HISTORICKÝ KONTEXT DEINSTITUCIONALIZACE PSYCHIATRICKÝCH NEMOCNIC V USA

Deinstitucionalizace v USA byla popsána jako kombinace tří procesů: (1) snížení počtu lidí v psychiatrických nemocnicích, (2) odklonění pacientů do jiných programů a (3) vybudování obsáhlých služeb v komunitě (Lamb, Bachrach, 2001). Ben-Moshe (2020) deinstitucionalizaci definovala také jako kombinaci tří aspektů, které vymezila jiným způsobem: (1) jako proces rušení a zavírání karcerálních míst; (2) proces přesunu lidí, kteří dříve byli drženi v těchto místech, do volnějšího života v komunitě a (3) jako společenské hnutí, které je v opozici proti karcerálnímu myšlení, tzn. myšlení/systému založeném na dohledu a trestu (Weaver, Lerman, 2010). Zavírání a snižování kapacit nemocnic byl v USA masivní proces, který dosáhl svých cílů. Ben-Moshe (2020) poukazuje na to, že vybudování rozsáhlých a všem dostupných služeb však za tímto procesem zaostalo, zatímco karcerální myšlení přetrvávalo.

V roce 1955 žilo v USA přibližně 559 000 lidí ve státních psychiatrických nemocnicích (Parsons, 2018; Ben-Moshe, 2020). Kromě lidí s duševními onemocněními tam byli často nuceně hospitalizováni i lidé, kteří se nějak vymykali společenským normám nebo se odlišovali od většinové populace, jako např. lidé z LGBT komunity, nebo lidé, kteří spáchali drobné přestupky (Parsons, 2018). Tyto nemocnice byly často postaveny na odlehlejších místech – mimo městská centra. Byly proslulé stísněnými a nehygienickými podmínkami, nedostatečným počtem zaměstnanců, zanedbáváním fyzické i psychické péče o pacienty a často i násilnostmi, zneužíváním a týráním pacientů a nucenými procedurami. Instituce nebyly dostatečně financované, takže se tam i stávalo, že pacienti trpěli nedostatkem jídla a zimou. Psychiatrické instituce byly do 60. let minulého století (v některých případech až do 70. let minulého století) rovněž rasově segregované. Dostupné zdroje uvádějí informace o mnohem horších podmínkách pro Afroameričany, zahrnující nucené práce na plantážích, bití, častější a intenzivnější použití elektrošoků a přebývání ve stísněných podmínkách (Smith, 2021). Parsons (2018) uvádí, že Afroameričané byli v té době také častěji posíláni do vězení než do psychiatrických nemocnic. Všeobecně se praktikovaly nucené sterilizace žen i mužů, na základě ideologie eugeniky. Jen v Kalifornii bylo podle Stern (2005) mezi léty 1909 až 1979 nuceně sterilizováno 20 000 pacientů psychiatrických nemocnic. V počtu sterilizací byli nepoměrně zastoupeni Afroameričané, Hispánci a migranti (Stern, 2005). V době před rozšířením antipsychotických léků se používaly nejrůznější drastické a nebezpečné procedury, včetně šoků inzulinem, elektrošoků a lobotomií, které mnohdy vedly k vážným zraněním i úmrtí pacientů. Přístupy k léčbě se postupně začaly měnit po vynálezu antipsychotických léků, přičemž první antipsychotický lék – chlorpromazine, byl syntetizován ve Francii v roce 1951 (Ban, 2007).

V průběhu 50. let minulého století začal v USA proces snižování počtu lůžek a zavírání psychiatrických nemocnic. K jeho uskutečnění přispělo mnoho faktorů, včetně změny veřejného mínění, hnutí antipsychiatrie, aktivismu, několika zveřejněných soudních kauz upozorňujících na nedůstojné podmínky v institucích, vynálezu antipsychotik, změny ekonomických podmínek, politických kampaní, změny zákonů a rostoucí popularity psychoterapie. Veřejné mínění se započalo pomalu měnit již od 2. poloviny 40. let 20. století, kdy během druhé světové války v psychiatrických nemocnicích pracovali odpůrci vojenské služby. Ti svůj aktivismus začali uplatňovat i tak, že na veřejnost začali vynášet informace o otrěsných podmínkách v institucích, které začaly ovlivňovat veřejné mínění, a tím získávat veřejnou podporu pro filosofii deinstitucionalizace. Co se legislativy

týče, byl v Kalifornii v roce 1957 schválen zákon *Short-Doyle Act*, který zajistil financování služeb směřujících k podpoře duševního zdraví v lokálních komunitních centrech. V roce 1963 pak prezident John F. Kennedy podepsal zákon o federálním financování služeb pro duševně nemocné v místních komunitních klinikách. Cílem bylo snížit počet lidí v dlouhodobých psychiatrických nemocnicích o 50 %. V roce 1968 byl v Kalifornii schválen zákon *Lanterman-Petris-Short Act*, který změnil proces, podle kterého bylo možné dlouhodobě hospitalizovat lidi v psychiatrických nemocnicích. Zákon stanovil kritéria, která určovala, že člověk může být hospitalizován proti své vůli jedině v případě, kdy představuje nebezpečí vůči sobě samému nebo ostatním lidem, nebo musí být evidentní, že nedokáže sám zajistit své potřeby (Disability Rights California, 2018). Před schválením uvedeného zákona o nedobrovolné hospitalizaci rozhodovala administrativa nemocnic na základě svého vlastního úsudku. Nový zákon z tohoto úkonu učinil soudní rozhodnutí, což také přispělo ke snížení počtu dlouhodobě hospitalizovaných lidí (Parsons, 2018). Počet „dlouhodobých“ obyvatel psychiatrických léčeben se tak začal postupně snižovat, přičemž se však začala snižovat i finanční dotace alokovaná na zajištění potřebných služeb. V roce 1981 dokonce snížil prezident Ronald Reagan financování služeb pro duševní zdraví z federálního rozpočtu o 30 %. V USA se mezi lety 1955 až 2000 snížil počet lůžek dostupných ve státních psychiatrických nemocnicích ze 339 na 22 lůžek na 100 000 obyvatel (Lamb, Weinberger, 2005). V roce 2016 bylo ve Spojených státech dostupných jen 37 679 lůžek pro psychiatrické pacienty (Ollove, 2016). I když se dal proces uzavírání či snižování kapacit psychiatrických nemocnic považovat za úspěšný, brzy bylo více než zřejmé, že služby týkající se péče o duševní zdraví nepostačují potřebám lidí propuštěných z institucí. Rovněž bylo patrné, že těmto lidem není věnována dostatečná podpora k tomu, aby mohli získat adekvátní bydlení a zaměstnání. Mnoho lidí tak zůstalo bez přístřeší a potřebné péče (Parsons, 2018).

TRANSINSTITUCIONALIZACE A HROMADNÉ VĚZNĚNÍ V USA

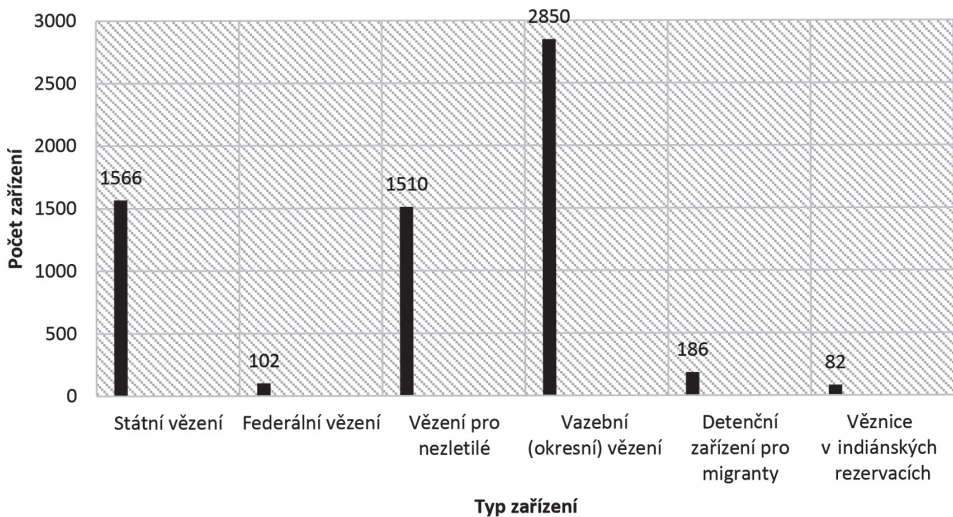
Někteří autoři (Harcourt, 2011; Primeau a kol., 2013) se shodují, že deinstitucionalizace v USA vyústila v transinstitucionalizaci, tedy přeměnu jedné formy institucionalizace v jinou. Gronfein (1985) poukázal na skutečnost, že během deinstitucionalizace byli starší obyvatelé psychiatrických nemocnic přesunuti do domovů pro seniory či domů s pečovatelskou službou, přičemž se mezi lety 1963 až 1971 počet lůžek v těchto domovech zvýšil z 568 560 na 1 235 405, tedy o 117 %. V 70. letech 20. století byl v USA zaznamenán vedle trendu snižování počtu lůžek v psychiatrických nemocnicích také růst kapacit věznic (Parsons, 2018). Obdobné trendy byly zdokumentovány i v dalších zemích, např. Itálii či Nizozemí, kde snižování kapacity psychiatrických nemocnic bylo doprovázeno zvyšováním kapacit vězení (Fakhoury, Priebe, 2007).

V literatuře o deinstitucionalizaci se dodnes často diskutuje tzv. Penroseova hypotéza poukazující na článek britského psychiatra Lionela Penrose z roku 1939, ve kterém je uvedena spojitost mezi dostupností služeb pro duševně nemocné a počty uvězněných lidí (Lamb, 2015; Mundt, Konrad, 2019). Penrose (1939) poukázal na to, že v zemích s nižším počtem lůžek pro duševně nemocné bývá větší počet lidí ve vězení. Raphael (2000) studoval trendy rostoucích kapacit věznic a zavírání psychiatrických nemocnic v USA a odhadl, že dopad deinstitucionalizace na rostoucí počet vězňů mohl být někde mezi 48 000 až 148 000 osob. Někteří autoři přímo „viní“ za růst počtu uvězněných lidí v USA deinstitucionalizaci (Fuller Torrey, 2014); jiní autoři tyto trendy uvádějí do širších souvislostí (Parsons, 2018).

Parsons (2018) tvrdí, že v 70. letech minulého století USA zaznamenaly kulturní změnu, kdy společenské klima „antiinstitucionalismu“ bylo nahrazeno úsilím o kontrolu dodržování zákonů a veřejného pořádku, které doprovázelo zpřísnění zákonů o odsouzení a vymezení trestů (viz rovněž Alexander, 2010; Kilgore, 2015). Z dostupných zdrojů je patrné, že zatímco v roce 1965 bylo v USA vězněno přibližně 780 000 dospělých lidí (Weaver, Lerman, 2010), v roce 2018 to bylo již přibližně 2 300 000 osob v různých typech věznic (viz graf 1), a dále pak ve vojenských věznicích, občanských zařízeních pro zadržení lidí, státních psychiatrických nemocnicích a vězeních na amerických teritoriích (např. v Portoriku nebo Guamu).

Graf 1: Počty věznic v USA v roce 2022 podle typu

Zdroj: sestaveno autorkami na základě dat Prison Policy Initiative (Prison Policy Initiative, 2022).

Na 100 000 obyvatel je v USA 639 vězňů, což je nejvyšší počet na světě. Tato síť věznic a institucí nese mnohá označení, jako např. *vězeňský industriální komplex* nebo *karcerální systém*, která implikují jeho rozsáhlost a široký dopad (Davis, 2003; Hernández a kol., 2015). Angela Davis (2003) definovala vězeňský industriální komplex jako síť politických a ekonomických zájmů, která zahrnuje nejen systém věznic, ale i nadnárodní korporace a média, které na tomto systému vydělávají. Někteří autoři považují americký karcerální systém za pokračování systému otroctví s funkcí udržovat kontrolu a nadvládu nad obyvateli tmavé pleti (Alexander, 2010; James, 2016). Nick Estes (2018) také poukazuje na to, že karcerální stát bylo možné vybudovat na základě eliminace amerických indiánů a že systém indiánských rezervací by se také měl počítat mezi karcerální lokality, protože slouží k odsunu a kontrole specifické skupiny obyvatel. Estes (2018) dále tvrdí, že hromadné věznění je logickým vyústěním systému kolonizace. Afroameričané jsou nepoměrně více zastoupeni v tomto systému: představují 38 % vězňů, ale jen 13,4 % celkové populace (United States Census Bureau, 2019; Federal Bureau of Prisons, 2021). Z odborné literatury rovněž vyplývá, že dostávají nepoměrně tvrdší tresty (Kupers, 1999). Na tomto místě je nutno poznamenat, že mnozí lidé jsou ve vězení za přestupky, které bývají často spojeny s duševními onemocněními či nadužíváním návykových látek, jako je řízení pod vlivem omamných látek, rušení veřejného klidu nebo vandalismus. Např. podle Prison Policy Initiative (2022) bylo ve vazebních věznicích celkem 547 000 lidí, z nichž 445 000 bylo ještě před prokázáním viny. Z uvedeného počtu tam bylo 302 000 osob za nenásilné trestné činy, jako např. škody na majetku, rušení veřejného pořádku a obchod s návykovými látkami. Uvedené dokresluje skutečnost, že v USA lidé v psychické krizi běžně volají o pomoc linku 911, která na místo určení vysílá policii. Uvedená skutečnost pak vystaví člověka riziku zatčení a tomu, že namísto na klinice „skončí“ ve vězení. Tento postup je v USA označován jako „mental health to prison pipeline“, což označuje, že z psychické krize vede přímá cesta do vězení. V některých případech hrozí rovněž riziko zabití, což dokládají statistiky, které říkají, že asi z 1000 lidí každoročně zabitých policií bylo přibližně 23 až 27 % v psychické krizi (Fuller a kol., 2015; Saleh a kol., 2018).

Jak jsme již zmínily dříve, je v amerických vězeních celkově velký počet lidí s diagnózou duševního onemocnění. Odhady hovoří o 37 % lidí ve státních a federálních věznicích a 44 % ve vazebních

věznicích (Prison Policy Initiative, 2021). Odhaduje se také, že jeden ze čtyř lidí ve vazebních věznicích zažívá vážné psychické utrpení. Zároveň však ve vězeních není dostupná adekvátní péče, ba naopak, pobyt ve vězení často zhoršuje psychický stav lidí v něm držených (Kupers, 2017a). Mnohdy se také stává, že lidé, kteří mají diagnózu duševní onemocnění, nejsou schopni dodržovat řád vězení, ale namísto toho, aby jim byla poskytnuta adekvátní péče, jsou posláni do samovazby. V USA se totiž dodnes praktikuje dlouhodobá samovazba, která má vážné negativní dopady na duševní zdraví (Kupers, 2017b), přičemž OSN tuto považuje za mučení (Melzer, 2020). K dalším negativním faktorům patří sexuální násilí, stísněné a nehygienické podmínky, izolace, ztráta kontaktu s blízkými a někdy i brutalita ze strany pracovníků věznic (Kupers, 1999; Drucker, 2013). Ve vězeních se také typicky zanedbává lékařská péče (Drucker, 2013) i péče o duševní zdraví, což je často předmětem soudních žalob (Kupers, 1999; Roth, 2018). Hromadné věznění má tak negativní dopad na veřejné zdraví. Podle organizace Prison Policy Initiative (2017) každý rok ve vězení zkrátí člověku život o dva roky. Tím, že pobyt ve vězení může být pro samotného jednotlivce, jeho děti a potenciálně i pro další rodinné příslušníky traumatickou zkušeností (Goodman a kol., 1991; Kupers, 2017a; Novisky, Peralta, 2020), se dá předpokládat, že tato má další negativní dopady na psychické i fyzické zdraví zainteresovaných osob (Kolk, 2014).

HLEDÁNÍ PŘÍČIN HROMADNÉHO VĚZNĚNÍ V USA

Při hledání příčin hromadného věznění v USA vycházíme z premisy, že se jedná o multidimenzionální problém, jehož příčiny lze rozdělit na individuální a strukturální. V následujícím textu se pokusíme detekovat hlavní strukturální příčiny.

Expanze vězeňského systému

Rozvoj hromadného věznění v USA je nutné vidět v historickém kontextu a zahrnout do něj komplexní události 60. a 70. let minulého století. Vězeňský systém od této doby expandoval i přesto, že kriminalita nestoupala (a někdy se i snižovala; Richie, Mortensen, 2020). V roce 1965 americký prezident Lyndon B. Johnson vyhlásil „válku proti zločinu“ a v roce 1968 dedikoval 400 milionů dolarů na tuto kampaň (Hinton, 2016). Následovalo období změn zákonů, zvyšování financování policie a budování vězeňské infrastruktury. Po Johnsonovi se i následující prezident Nixon zaměřil na boj s kriminalitou – konkrétně s drogami a vyhlásil je „veřejným nepřitelem číslo jedna“ (Kilgore, 2015). V 70. letech minulého století začala tzv. „válka proti drogám“, která mimo jiné přinesla tvrdší tresty za držení krystalické formy kokainu. Uvedené opatření mělo zásadní dopad na chudé Afroameričany, v jejichž komunitách je právě tato forma kokainu rozšířená (Kilgore, 2015). Tyto změny se začaly dít během hnutí za občanská práva Afroameričanů (Civil Rights Movement), přičemž někteří autoři je považují za reakci na pokrok, kterého bylo v této oblasti dosaženo (Alexander, 2010), či za reakci na sílící liberální hnutí 60. let 20. století (Kilgore, 2015). Jiní autoři poukazují na některé vysoce medializované kauzy, které posloužily jako záminky k ospravedlnění vyššího financování policie a vězení, včetně veřejné vzpoury ve čtvrti Watts v Los Angeles, která přitom začala jako reakce na incident policejní brutality (Hinton, 2016). Další historickou událostí v souvislosti s hromadným vězněním byla vzpoura vězňů ve federální věznic Attica, která posloužila jako záminka posílení bezpečnostních aparátů věznic (Parsons, 2018). Wilson Gilmore (2007) analyzovala extenzi vězeňského systému z ekonomického pohledu, kdy zdokumentovala, jak budování vězení bylo často motivováno spíše vytvářením pracovních příležitostí v lokalitách, které ekonomicky zaostávaly. Náklady na budování nových vězení přitom nezahrnovaly adekvátní služby, např. podporující rehabilitaci vězňů. Rovněž nebylo počítáno s finančními prostředky na navazující sociální služby, včetně sociálního bydlení a služeb pro lidi s duševním onemocněním (Gottschalk, 2014). Wilson Gilmore (2007) v této souvislosti poukázala na skutečnost, že síť směřující k zajištění bezpečí byla nahrazena sítí sloužící k „podchycování“ zločinnosti. Hlavním účelem vězení by měla být rehabilitace potrestaných osob, a ne odstranění určitých společenských skupin z veřejného života.

Chudoba a nedostupnost bydlení

Od 80. let 20. století začal v USA prudce růst počet lidí bez bydlení (Rossi, 1990). Zpráva ministerstva bydlení a městského rozvoje o bydlení za rok 2020 uvedla, že v lednu 2020 bylo bez bydlení 580 466 lidí, z toho 354 386 mělo nějaké přístřeší (např. útulek pro lidi bez domova) a 226 080 bylo bez jakéhokoli přístřeší (The US Department of Housing and Urban Development, 2021). Přičemž National Law Center on Homelessness and Poverty (2015) tento počet odhaduje na 2 500 000 až 3 500 000 lidí. Podle statistik ministerstva bydlení Afroameričané představují 39,4 % všech lidí bez bydlení a 27,2 % bez přístřeší, přičemž nejvíce lidí bez bydlení (28 %) žije v Kalifornii (The US Department of Housing and Urban Development, 2020). Kalifornie má také nejvyšší zastoupení lidí bez přístřeší – z celkového počtu lidí bez bydlení (161 548) je zde 113 660 osob bez přístřeší (70,4 %; The US Department of Housing and Urban Development, 2021). Existující odhady říkají, že 120 642 lidí bez bydlení má duševní onemocnění a dalších 98 646 má závislost na drogách (The US Department of Housing and Urban Development, 2020). Za hlavní důvod vysokého počtu lidí bez bydlení se považuje nedostatek levného (sociálního) bydlení (National Law Center on Homelessness and Poverty, 2015; National Low Income Housing Coalition, 2020). Ministerstvo obchodu udalo, že v roce 2020 žilo v USA 37 200 000 lidí (11,4 %) pod hranicí chudoby (Shrider a kol., 2021).

Absence navazujících a specializovaných psychosociálních služeb pro osoby s duševním onemocněním

Dalším z faktorů vedoucím k zastoupení vysokého počtu osob s duševním onemocněním v amerických věznicích i mezi lidmi bez bydlení je nedostupnost adekvátních a specializovaných služeb. Cena měsíčního pobytu v soukromé psychiatrické léčebně se může pohybovat mezi 10 000 až 60 000 dolary (Tracy, 2019) a pobyt v soukromé léčebně pro drogově závislosti může stát mezi 6000 až 20 000 dolary za měsíc (Juergens, 2021). Uvedené služby jsou tak nízkopříjmovým a chudým skupinám osob mnohdy nedostupné. Lamb a Bachrach (2001) dále zdůraznili důležitost poskytování specializovaných služeb, které jsou přizpůsobené kultuře jejich uživatelů. Specifické služby se tak mohou lišit podle toho, z jakého etnika, kultury nebo rasy její uživatel pochází, příp. zda jsou poskytovány ve velkoměstě, nebo na venkově. Další oblastí, které bývá v posledních letech věnována náležitá pozornost, je psychosociální práce s prožitkem traumatu (Kolk, 2014). Lidé s duševním onemocněním, lidé bez bydlení i lidé ve vězení mají vyšší míru pravděpodobnosti traumatické zkušenosti (Baillargeon a kol., 2009; Jankowski, Hamblen, 2016; Rountree et al., 2019). Život bez bydlení a pobyt ve vězení jsou navíc samy o sobě potenciálně traumatické zkušenosti (Goodman a kol., 1991; Kupers, 2017a; Novisky, Peralta, 2020). Situaci dále často komplikuje závislost na drogách. Psychologické trauma i duševní onemocnění zvyšují pravděpodobnost závislosti na drogách (Hartz a kol., 2014; Khoury, 2010).

Závislost na drogách, život bez bydlení i duševní onemocnění nesou společenské stigma, přispívající k dehumanizaci lidí s těmito zkušenostmi, která dále vede i k jejich kriminalizaci. Často se tak stává, že člověk, který má diagnózu duševního onemocnění, je závislý na drogách a žije bez přístřeší, zažívá několikanásobnou stigmatizaci. Tento fenomén tak vytváří situaci, kdy nejvíce zranitelní lidé s nejméně prostředky nemají přístup k adekvátní péči. V případě psychické krize využijí zdravotní pohotovost nebo je na ně „volána“ policie. Snadno se tak stává, že za drobné přestupky, jako je např. rušení veřejného pořádku, končí ve vězení, kde podstupují další traumatizaci a neobdrží potřebnou péči, čímž se jejich duševní zdraví dále zhoršuje.

Rostoucí chudoba v USA a politika neoliberalismu je tak v kontrastu s rostoucími náklady na vězeňský systém a na policii, včetně její militarizace. Tato situace je udržována ideologickými a kulturními složkami, které někteří autoři nazývají „karcerální logika“ nebo „karcerální myšlení“, které je spojené s pojmem „karcerální stát“. Deinstitucionalizace v USA probíhala v kontextu vzestupu karcerálního státu. Je nutné zaznamenat, že mechanismy transinstitucionalizace v USA jsou komplexní a nedá se jednoduše tvrdit, že samotná deinstitucionalizace psychiatrických nemocnic

způsobila růst hromadného věznění. Existuje široká škála interpretací tohoto fenoménu. Kritici deinstitutionalizace, jako je E. Fuller Torrey (2014), ji považují za příčinu vysokého zastoupení lidí s duševním onemocněním v americkém vězeňském systému bez adekvátní léčby. Někteří pak tvrdí, že věznice jsou novodobé útulky (Fuller Torrey, 2014; Kupers, 2017a). Na opačném konci názorového spektra je Liat Ben-Moshe (2020), která zastává názor, že deinstitutionalizace byla krokem správným směrem k celkovému zrušení vězeňských institucí (abolicionismu), ale že politické a ekonomické faktory přispěly k tomu, že nebyly vytvořeny podmínky ve společnosti, které by umožňovaly podporu a adekvátní péči pro lidi s duševním onemocněním. Parsons (2018) rozlišila mezi přínosem deinstitutionalizace a tím, co nebylo uskutečněno – tvrdí, že proces deinstitutionalizace lidem dal „negativní práva“, tedy právo na to, nemít omezenou vlastní svobodu, ale že společnost jim nedokázala zajistit „pozitivní práva“, jako třeba právo na bydlení a na kvalitní péči.

HNUTÍ ABOLICIONISMU, DEINSTITUCIONALIZACE A ÚLOHA SOCIÁLNÍ PRÁCE

Podle Liat Ben-Moshe (2020) lze deinstitutionalizaci chápat jako součást většího hnutí abolicionismu. Abolicionismus má v USA dlouhou historii, a to od hnutí za zrušení otroctví až k hnutí za celkové zrušení karcerálního systému (Rodriguez, 2018). Toto hnutí, které se stále častěji stává součástí veřejného diskurzu, je zakořeněné v tradicích radikálních afroamerických myslitelů, aktivistů a obzvláště afroamerických žen⁴ (Rodriguez, 2018; Klukoff a kol., 2021). V říjnu 2020 vydala Americká asociace pro veřejné zdraví (American Public Health Association, 2020) prohlášení o intervencích v oblasti veřejného zdraví, s cílem náprav škod způsobených americkým karcerálním systémem, kde doporučila vynaložit úsilí na snížení kapacity věznic a počtů uvězněných lidí s cílem jeho celkového zrušení (abolicionismu).

Filosofka a jedna z předních teoretiček abolicionistického hnutí Angela Davis (2003) ve své knize „Are prisons obsolete?“ (Jsou věznice překonané?) definovala abolicionismus jako vytvoření společnosti, která nepovažuje trest za centrální komponentu úsilí o spravedlnost. Abolicionistická společnost se nesnaží vybudovat instituce a mechanismy, které nahradí vězení, ale instituce, které eliminují potřebu vězení. Tyto zahrnují všem dostupné vzdělání, zdravotní péči a systém spravedlnosti, který je založený na reparacích a smíru, a ne na „odplatě“ (Davis, 2003). Davis (2003) zároveň poukazuje na fakt, že některé takové instituce už existují, ale jsou dostupné jen bohatým. Jako příklad uvádí soukromé kliniky pro léčbu drogové závislosti, které poskytují kvalitní péči za vysoké ceny. Rodriguez (2018:1576) zdůrazňuje, že abolicionismus je více než negace a „kolektivní pokus o eliminování institucionalizované dominance nad utlačovanými etniky a skupinami“, abolicionismus je i „radikálně imaginativní, generativní, sociálně produktivní, komunální (a komunitu budující) praxe“. Dále pak vysvětluje, že se jedná o „radikální rekonfiguraci spravedlnosti, subjektivity a společenských útvarů“, které nejsou závislé na karcerálním státu nebo karcerální moci (Rodriguez, 2018:1576). Neely (2021) doplňuje, že abolicionismus představuje návrat k principům a metodám spravedlnosti amerických indiánů, jelikož indiánské kultury neměly pojem vězení, ale vytvořily komunitní procesy, které řešily otázky ublížení, škod a reparací. Poukazuje tak na kontrasty mezi původními kulturami amerického kontinentu a jejich kolonizátory a rozdíly v jejich přístupu ke spravedlnosti.

Abolicionismus, podobně jako deinstitutionalizace, je nejen materiální úsilí o uzavírání věznic a snižování počtu vězňů, je to také způsob myšlení a snaha o to, vytvořit nový společenský řád, který není založený na trestu a odplatě, a vybudovat instituce, které podporují a zlepšují kvalitu života všech lidí (Davis, 2003; Ben-Moshe, 2020). Uvedená filosofie proniká i do zavedených profesionálních organizací, např. Americká asociace pro veřejné zdraví (American Public Health

⁴ K důležitým představitelkám tohoto hnutí patří: Angela Davis, Ruth Wilson Gilmore, Mariame Kaba a Derecka Purnell.

Association) považuje abolicionismus za důležitý krok v oblasti prevence, který by měl pomoci předcházet chronickým zdravotním problémům. K tomu představila pět úkolů: (1) snížit počet lidí ve vězení; (2) snížit financování karcerálního systému a zvýšit financování společenských determinant zdraví (např. bydlení, zaměstnanosti); (3) zajistit bezpečnost, zdraví a procesy odpovědnosti bez závislosti na karcerálních opatřeních; (4) navrátit volební práva lidem ve vězení a lidem, kteří mají historii pobytu ve vězení; (5) financovat výzkum zaměřený na to, jak mohou politická opatření snížit nebo zvýšit riziko kontaktu s karcerálním systémem a jak tomuto kontaktu předejít (American Public Health Association, 2020).

V oblasti sociální práce se v USA objevují rané snahy o aplikování abolicionistického myšlení a praxe související s kritikou současného stavu jejího častého zapojení do karcerálního systému. Sociální pracovníci pracují s lidmi, kteří jsou ve vězení, i s lidmi, na které má vězení nějaký dopad – buď sami mají zkušenosti s pobytem ve vězení, nebo je mají jejich rodinní příslušníci. Sociální pracovníci tak mají přímý kontakt s vězeňským systémem nebo nepřímý skrze klienty s žitou zkušeností (James, 2016). Pokud pracují přímo ve vězení, mohou se setkávat s etickými dilematy popsány ve zprávě Physicians for Human Rights (2002) o „dvoji loajalitě“. Tato upozorňuje na „nutnost“ podřídit se zájmům organizace, které mohou být v konfliktu se zájmem klienta sociální práce. Např. podle zprávy je běžné, že ve věznicích nejsou dostatečné prostředky k adekvátní a kvalitní péči, což staví jejich zaměstnance (i sociální pracovníky) do situací, kdy poskytují péči, která nepostačuje potřebám jejich klientů. Dále zpráva upozorňuje na prostředí, které není zcela soukromé, čímž neguje základní lidské právo. S uvedenými a dalšími dilematy se musí sociální pracovníci ve své praxi nejen ve věznicích potýkat. K dalším patří např. ohlašovací povinnost, pokud se dovědí, že nějaký klient chce zabít sebe nebo někoho jiného, nebo když se dovědí o zneužívání dětí, osob s postižením či osob vyššího věku. Toto povinné ohlášení často souvisí se zapojením policie – buď policii sociální pracovník přímo zavolá, nebo se policie zapojí později v rámci vyšetřování. Např. v případě, kdy se klient plánuje zabít a má jasný záměr plán vykonat, zákon vyžaduje klienta proti jeho vůli hospitalizovat, k čemuž je oprávněna policie. Police je navíc také často první pohotovostní službou, kterou člověk v krizi nebo někdo jemu blízký v USA volá (Lamb a kol., 2002). S ohledem na skutečnost, kdy kontakt s policií v některých případech končí tragicky, volání policie představuje určité riziko, obzvláště pro lidi tmavé barvy pleti. Sociální pracovníci tak často musí čelit nelehkým výzvám spojeným s otázkami: jak nejlépe podporovat klienty ve vězení, jak pracovat s traumatem u lidí se zkušeností s pobytem ve vězení, jak snížit riziko policejního násilí u klientů v krizi či jak se zapojit do úsilí o změny vedoucí ke zrušení karcerálního systému a hnutí abolicionismu.

Richie a Martensen (2020) tvrdí, že k tomu, aby se člověk mohl věnovat sociální práci v rámci abolicionistického hnutí, je třeba porozumět tomu, jak karcerální systém funguje. Autorky definovaly tři základní předpoklady, na které by měli pamatovat sociální pracovníci, kteří chtějí podporovat abolicionismus: (1) šíření a budování karcerálního systému není podmíněno rostoucí kriminalitou; (2) investice na budování karcerálního systému znamenají odklon prostředků od sociálních služeb, které by mohly přinést větší rovnost ve společnosti a (3) karcerální systém slouží k odstranění určitých skupin lidí ze společnosti a k jejich kontrole – např. lidí tmavé barvy pleti, chudých osob, osob z LGBT komunity nebo lidí s postižením (Richie, Martensen, 2020). James (2021) zdokumentoval několik otázek, které si sociální pracovníci mohou položit v reflexi nad tím, zda jejich práce vede k abolicionismu a emancipaci utlačovaných skupin. Mezi tyto otázky zahrnul např., zda sociální práce: přispívá k emancipaci utlačovaných skupin; boří neužitečné dichotomie (jako třeba kdo si „zaslouží“, nebo „nezaslouží“ služby sociální práce); přispívá k budování karcerálního systému nebo jinak podporuje jeho růst; poskytuje finanční pomoc utlačovaným lidem, bez toho, aby omezovala jejich svobodu; zapojuje do procesu reflexi a dekolonizaci vlastních principů, znalostí a praktik a je vykonávána za účelem emancipace lidí do takové míry, že sociálních pracovníků nebude potřeba (James, 2021). James také připomíná, že aplikace abolicionistických principů do sociální práce je poměrně nové úsilí a pole pro dialog, které se vyvíjí a rozšiřuje (James, 2021).

PROCES DEINSTITUCIONALIZACE NA PŘÍKLADU OKRESU ALAMEDA

Problematika diskutovaná v předkládané stati v současné době rezonuje na mnoha místech USA, včetně okresu Alameda v Kalifornii. Kalifornie je nejbohatší stát USA a okres Alameda je jeden z nejbohatších okresů v Kalifornii. Nachází se v blízkosti San Franciska, v oblasti známé jako San Francisco Bay Area, ve které se nachází i Silicon Valley a mnoho technologických gigantů včetně firem Apple a Google. Je v něm i město Oakland, proslulé tím, že v něm byla v roce 1966 založena strana Černých panterů bojující za emancipaci Afroameričanů. Přes materiální i kulturní bohatství této oblasti se tu prolínají problémy nedostatku levného bydlení, dostupných služeb v oblasti duševního zdraví i kriminalizace osob s duševním onemocněním.

V okrese žije přibližně 1 671 329 obyvatel, přičemž podle oficiálních odhadů 8,9 % z nich je pod hranicí chudoby (United States Census Bureau, 2019). Přibližně 8022 osob na tomto území je bez bydlení (Applied Survey Research, 2019). Na 100 000 obyvatel je zde dostupných 21 lůžek v psychiatrických nemocnicích (počet lůžek na okres je celkem 349), přičemž Kalifornská asociace nemocnic odhaduje, že jich je potřeba 824 na 100 000 obyvatel (California Hospital Association, 2018). V okrese Alameda je také 16 vazebních (okresních), státních a federálních vězení. Ve vazebních vězeních je přibližně 2583 lidí a ve státních a federálních vězeních je 749 lidí (County Office, 2021). Vazební věznice Santa Rita ve městě Dublin je pátá největší vazební věznice v USA, s celkovou kapacitou pro 3489 lidí (Correctional News, 2019; Board of State and Community Corrections, 2021). V dubnu v roce 2021 v ní bylo uvězněno 2200 lidí (Jablon, 2021). Mluví šerifa okresu Alameda, pod kterého tato věznice spadá, odhaduje, že polovina lidí v této věznici má potíže s duševním zdravím a u mnoha z nich jsou tyto potíže vážné (Jablon, 2021). Aktivisté i média poukazují na to, že věznice Santa Rita je největším poskytovatelem služeb duševního zdraví v okrese, protože je v ní velký počet lidí s potížemi v oblasti duševního zdraví (Brooks, 2021; Morris, 2021).

Tato věznice je nechvalně proslulá špatným zacházením se svými obyvateli a vedenými soudními spory týkajícími se nízké kvality lékařské péče i nedostačující péče o duševní zdraví. Od roku 2014 v této věznici zemřelo 50 lidí, z toho se v 19 případech jednalo o sebevraždu (Fernandez, 2021). K této se vztahuje i několik nedávných soudních případů. V roce 2018 podaly tři vězeňkyně žalobu ohledně systematické spánkové deprivace a nehygienických podmínek (Bliss, 2019). Další hromadná žaloba podaná v roce 2018 je známá jako „Případ Babu“ podle jména hlavního žalobce. Tuto žalobu podalo osm vězňů ohledně používání samovazby, nedostatečné péče o duševní zdraví, nedostatečné pomoci vězňům s postižením a nedodržování řádného soudního procesu (Bornstein et al., 2018). V roce 2019 podalo osm vězňů žalobu ohledně otroctví – tvrdí, že byli ve vězení nuceni zadarmo pracovat pod pohrůzkou samovazby (Bliss, 2020). V roce 2020 podala skupina neziskových organizací federální žalobu, která okres Alameda a věznici Santa Rita obviňuje z porušování zákonů na ochranu osob s postižením včetně nedostatečné péče o lidi s duševními onemocněními (Disability Rights California, 2020). Okres se tak dostal do povědomí ministerstva spravedlnosti, které s těmito obviněními souhlasilo a prohlásilo, že okres porušuje ústavní práva občanů (The United States Department of Justice, 2021). V současnosti probíhají jednání o tom, jak řešit problémy, které tato žaloba vynesla na veřejnost, a jaké změny bude nutné vykonat. V případě Babu byl v srpnu roku 2021 zveřejněn návrh na změnu systému, ale ke zklamání obhajovatelů práv dotčených osob navržené řešení obsahovalo rozšíření věznice o jednotku péče o duševní zdraví a navýšení pracovníků vězeňské služby o 259 míst. Tento případ názorně demonstruje, jak se transinstitucionalizace v USA promítá do systému hromadného věznění.

ZÁVĚREM IMPLIKACE PRO ČESKOU SOCIÁLNÍ PRÁCI

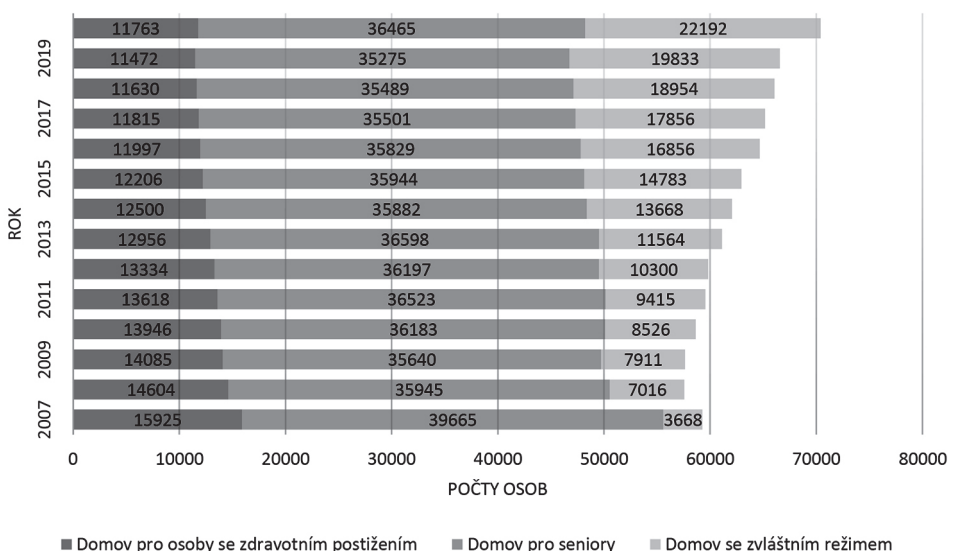
Jak bylo řečeno výše, deinstitucionalizaci lze chápat jako proces i jako hnutí. Uvedené platí i pro Českou republiku, ve které se hnutí deinstitucionalizace začalo pozvolna konstituovat od roku

1989. Za jeden z důležitých milníků v oblasti sociální práce můžeme považovat rok 2006, kdy byl přijat dlouho očekávaný zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, a v návaznosti na něj prováděcí vyhláška č. 505/2006 Sb. Nový zákon do legislativy vnesl principy deinstitucionalizace osob s postižením tím, že zdůrazňoval poskytování sociálních služeb v přirozeném sociálním prostředí za podpory rodinné a komunitní sociální sítě. V témže roce byla usnesením vlády č. 127/2006 přijata Koncepce podpory transformace. V návaznosti na ni byly v letech 2009–2019 na celostátní úrovni realizovány tři důležité projekty zaštiťované MPSV ČR: (1) 2009–2013 Podpora transformace sociálních služeb; (2) 2013–2015 Transformace sociálních služeb a (3) 2016–2019 Život jako každý jiný (MPSV, 2021a). Do prvního projektu bylo zařazeno 32 ústavních zařízení poskytujících služby 3800 lidem. Tato zařízení byla v rámci projektu „deinstitucionalizována“ a jejich obyvatelé byli ve většině případů přestěhováni do neústavního bydlení za podpory terénních a ambulantních sociálních služeb. Druhého projektu se zúčastnilo 40 zařízení – poskytovatelů sociálních služeb, kteří byli v procesu transformace nebo chtěli s transformací začít. Klíčovými aktivitami tohoto projektu byly konzultace a supervize, propagace transformace a deinstitucionalizace a komunitních služeb, vzdělávání, vyhodnocování průběhu procesu transformace a jeho dopadů. Poslední z projektů se více zaměřoval na podporu krajů a obcí a také na systémové změny. Usiloval o zapojení dalších aktérů (např. lékařů, soudců, policistů), kteří mají vliv na začleňování lidí s postižením do společnosti. Mezi klíčové aktivity patřila tvorba analýz a hodnocení, podpora systémových změn, metodická podpora, vzdělávání a osvěta. Jak je patrné z uvedeného výčtu, snahy České republiky o deinstitucionalizaci či transformaci sociálních služeb byly kontinuální, avšak podle odborné veřejnosti nedostatečné. V roce 2020 pandemie covid-19 a s ní spojená mimořádná opatření rovněž přispěla k doložení nevhodnosti velkokapacitních pobytových zařízení pro cílové skupiny osob vyššího věku i osob s postižením. Příslušníci těchto skupin byli v době mimořádných opatření ještě více vyloučeni z participace na životě běžné společnosti. Z grafu 2 můžeme vyčíst, že se tato situace týkala celkem 70 420 osob žijících v jednotlivých druzích pobytových sociálních služeb.

Graf 2: Vývoj počtu osob v pobytových zařízeních sociálních služeb v ČR od doby účinnosti zákona o sociálních službách (2007–2020)

Zdroj: sestaveno autorkami na základě statistik MPSV ČR (MPSV, 2021b).

Kritika procesu transformace (a jeho pomalého tempa) zazněla i v petici a otevřeném dopise ministryni práce a sociálních věcí v létě 2020. Tato byla iniciována Jednotou pro deinstitucionalizaci⁵ a podepsána předními představiteli akademické obce i praxe. V uvedené a dalších iniciativách v české sociální práci nalézáme aplikaci abolicionistických principů. Tyto jsou rovněž implementovány do vzdělávání v sociální práci, kdy v roce 2021 byla i v rámci Asociace vzdělavatelů v sociální práci zřízena odborná komise deinstitucionalizace. Vidíme ale také známky rizik, ke kterým může dojít, pokud deinstitucionalizace proběhne jen zčásti, v podobě uzavření institucí bez dostatečného rozvoje služeb, dostupnosti levného bydlení a alokace finančních prostředků pro lidi s postižením a jejich rodiny. Problémy spojené s procesem deinstitucionalizace v České republice tematizovali i Šiška a Čáslava (2021), kteří poukázali na skutečnost, že deinstitucionalizace je nadále financována hlavně z fondů Evropské unie, čímž může být vnímána více jako projekt EU než jako důležité hnutí za lidská práva. Autoři také poukázali na problémy spojené s omezenou dostupností služeb a nedostatkem sociálního bydlení, což může vést k udržování institucionalizace. Varovali také, že pokud je zodpovědnost o péči o lidi s postižením ponechána jen rodinným příslušníkům, může to znamenat, že příjdu o zaměstnání a rodiny budou vystaveny růstu chudoby.

Závěrem lze konstatovat, že v kontextu uvedených údajů o vývoji hromadného věznění ve Spojených státech je důležité věnovat pozornost situaci v této oblasti i v České republice. Plánování procesu deinstitucionalizace jako takové by mělo tudíž zahrnovat i vězeňské instituce. Podle analýzy realizované radou Evropy v roce 2021 Česká republika patří k evropským zemím s velmi vysokým počtem vězňů. Jejich počet přesahuje o více než 25 % medián vypočtený z dat všech evropských zemí. V roce 2020 měla Česká republika 197 vězňů na 100 000 obyvatel, pro porovnání Německo mělo ve stejné době 76 vězňů na 100 000 obyvatel (Aebi, Tiago, 2021). Dle dat uveřejněných ve Statistické ročenice vězeňské služby za posledních pět let počty uvězněných lidí v ČR mírně klesají, v roce 2018 bylo uvězněných celkem 21 577 lidí, v roce 2021 to bylo 18 748 (Vězeňská služba České republiky, 2021). V Česku se ale dle dostupných informací nesleduje počet uvězněných lidí se zdravotním postižením.

Na základě předloženého historizujícího exkurzu proměn deinstitucionalizace na příkladu Spojených států amerických můžeme shrnout určité obecné principy, které lze využít při plánování a následné realizaci procesů transformace či deinstitucionalizace ve všech typech „ústavních“ zařízení sociální práce s cílem předcházení transinstitucionalizaci osob. V rámci těchto je při deinstitucionalizaci či transformaci jakéhokoliv ústavního zařízení sociální práce nezbytné (1) zajistit dostupnou síť navazujících služeb sociální práce poskytovaných v přirozeném sociálním prostředí podporující právo na rodinnou péči; (2) s využitím participativních přístupů připravit kvalitní individualizovaný transformační plán eliminující diskriminaci a nerovný přístup; (3) mít vytvořenu funkční interdisciplinární spolupráci podporující kvalitu života jednotlivých osob; (4) sbírat a publikovat data o počtech lidí se zdravotním postižením ve věznicích, a to i podle typu postižení, tak aby bylo možné identifikovat počty lidí s duševním onemocněním; (5) usilovat o všeobecnou dostupnost sociálního bydlení a (6) snažit se o vytvoření stabilního a dlouhodobého zdroje financování potřebných služeb.

Vzhledem nedostupnosti dat nebylo možné v rámci předkládané studie porovnat trendy počtů uvězněných lidí s duševním onemocněním v USA a v České republice. Snahy o transformaci psychiatrických služeb v České republice jsou také relativně nové, takže ještě není možné hodnotit případné dopady realizované reformy na počty uvězněných lidí. Hlavním cílem našeho článku bylo reflektovat proces deinstitucionalizace v USA v kontextu vzestupu hromadného věznění a identifikovat oblasti, kterým je v rámci deinstitucionalizace třeba věnovat v České republice pozornost.

⁵ Viz <http://jdicz.eu/>

POUŽITÉ ZDROJE

- AEBI, M. F., TIAGO, M. M. 2020. *Council of Europe Annual Penal Statistics – SPACE I 2020* [online]. Lausanne: Université de Lausanne. [30. 4. 2022]. Dostupné z: https://wp.unil.ch/space/files/2021/04/210330_FinalReport_SPACE_I_2020.pdf
- ALEXANDER, M. 2010. *The New Jim Crow*. New York: The New Press.
- AMERICAN PUBLIC HEALTH ASSOCIATION. 2020. *Policy Number: LB20-05. Advancing Public Health Interventions to Address the Harms of the Carceral System* [online]. Washington DC: American Public Health Association. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.apha.org/policies-and-advocacy/public-health-policy-statements/policy-database/2021/01/14/advancing-public-health-interventions-to-address-the-harms-of-the-carceral-system>
- APPLIED SURVEY RESEARCH. 2019. *Alameda County Homeless Count and Survey Comprehensive Report 2019* [online]. San Jose: Applied Survey Research. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://homelessness.acgov.org/homelessness-assets/docs/2019AlamedaCountyHomelessCountReport.pdf>
- BAILLARGEON, J. et al. 2009. Psychiatric Disorders and Repeat Incarcerations: The Revolving Prison Door. *American Journal of Psychiatry*, 166(1), 103–109.
- BAN, T. A. 2007. Fifty Years of Chlorpromazine: A Historical Perspective. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 3(4), 495–500.
- BEN-MOSHE, L. 2020. *Decarcerating Disability: Deinstitutionalization and Prison Abolition*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- BLISS, K. W. 2020. Santa Rita Jail Accused of Slave Labor in California Class Action. *Prison Legal News* [online]. Lake Worth Beach: Prison Legal News. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.prisonlegalnews.org/news/2020/may/1/santa-rita-jail-accused-slave-labor-california-class-action/>
- BLISS, K. W. 2019. California Jail Prisoners Claim Sleep Deprivation; Court Issues Injunction. *Prison Legal News* [online]. 30(6), 52. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.prisonlegalnews.org/news/2019/jun/5/california-jail-prisoners-claim-sleep-deprivation-court-issues-injunction/>
- BOARD OF STATE AND COMMUNITY CORRECTIONS. 2021. *Jail Profile Survey* [online]. Sacramento: BSCC. [29. 10. 2021]. Dostupné z: http://www.bscc.ca.gov/s_fsojailprofilesurvey/
- BORNSTEIN, J. et al. 2018. *Case 4:18-cv-07677*. San Francisco: United States District Court Northern District of California.
- BROOKS, C. 2021. *Deputies Allegedly Tortured Mentally Ill People at Santa Rita Jail. The Answer Isn't More Deputies* [online]. San Francisco: San Francisco Chronicle. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.sfchronicle.com/opinion/openforum/article/Deputies-allegedly-tortured-mentally-ill-people-16506266.php>
- CALIFORNIA HEALTH POLICY STRATEGIES. 2020. *The Prevalence of Mental Illness in California Jails is Rising: An Analysis of Mental Health Cases & Psychotropic Medication Prescriptions, 2009–2019* [online]. Sacramento: California Health Policy Strategies, L.L.C. [29. 10. 2021]. Dostupné z: https://calhps.com/wp-content/uploads/2020/02/Jail_MentalHealth_JPSReport_02-03-2020.pdf
- CALIFORNIA HOSPITAL ASSOCIATION. 2018. *California Psychiatric Bed Annual Report* [online]. Sacramento: California Hospital Association. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://calmatters.org/wp-content/uploads/2019/04/CHA-Psych-Bed-Data-Report-Sept.-2018.pdf>
- CORRECTIONAL NEWS. 2019. *Oakland Jail Closes to Cut Costs* [online]. San Rafael: Emlen Media. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://correctionalnews.com/2019/05/22/oakland-jail-closes-to-cut-costs/>
- COUNTY OFFICE. 2021. *Jails & Prisons in Alameda County, California* [online]. California: County Office. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.countyoffice.org/ca-alameda-county-jails-prisons/>
- DAVIS, A. Y. 2003. *Are Prisons Obsolete?* New York: Seven Stories Press.

- DISABILITY RIGHTS CALIFORNIA. 2020. *Disability Rights California Files Lawsuit against Alameda County for Its Failed Mental Health System* [online]. Sacramento: Disability Rights California. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.disabilityrightscs.org/press-release/disability-rights-california-files-lawsuit-against-alameda-county-for-its-failed>
- DISABILITY RIGHTS CALIFORNIA. 2018. *Understanding the Lanterman-Petris-Short (LPS) Act* [online]. Sacramento: Disability Rights California. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.disabilityrightscs.org/publications/understanding-the-lanterman-petris-short-lps-act>
- DRUCKER, E. 2013. *A Plague of Prisons: The Epidemiology of Mass Incarceration in America*. New York: The New Press.
- ESTES, N. 2018. *Native Resistance and the Carceral State* [online]. Detroit: Rustbelt Abolition Radio. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://soundcloud.com/rustbeltabolitionradio/rarep19draft>
- FAKHOURY, W., PRIEBE, S. 2007. Deinstitutionalization and Reinstitutionalization: Major Changes in the Provision of Mental Healthcare. *Psychiatry*, 6(8), 313–316.
- FEDERAL BUREAU OF PRISONS. 2021. *Inmate Race* [online]. Washington DC: Federal Bureau of Prisons. [29. 10. 2021]. Dostupné z: https://www.bop.gov/about/statistics/statistics_inmate_race.jsp
- FERNANDEZ, L. 2021. *Woman Takes Own Life at Santa Rita Jail; Some in Custody Only Get 1 Hour a Week Out of Cell* [online]. Oakland: KTVU Fox 2. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.ktvu.com/news/woman-takes-own-life-at-santa-rita-jail-some-in-custody-only-get-1-hour-a-week-out-of-cell>
- FULLER, D. A. et al. 2015. *Overlooked in the Undercounted* [online]. Arlington: Treatment Advocacy Center. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.treatmentadvocacycenter.org/storage/documents/overlooked-in-the-undercounted.pdf>
- FULLER TORREY, E. 2014. *American Psychosis: How the Federal Government Destroyed the Mental Illness Treatment System*. New York: Oxford University Press.
- GOODMAN, L. A., SAXE, L., HARVEY, M. 1991. Homelessness as Psychological Trauma: Broadening Perspectives. *American Psychologist*, 46(11), 1219.
- GOTTSCHALK, M. 2014. Bring It On: The Future of Penal Reform, the Carceral State, and American Politics. *Ohio State Journal of Criminal Law*, 12(2), 559–603.
- GRONFEIN, W. 1985. Incentives and Intentions in Mental Health Policy: A Comparison of the Medicaid and Community Mental Health Programs. *Journal of Health and Social Behavior*, 26(3), 192–206.
- HARCOURT, B. E. 2011. Reducing Mass Incarceration: Lessons from the Deinstitutionalization of Mental Hospitals in the 1960s. *Ohio State Journal of Criminal Law*, 9(1), 53–88.
- HARTZ, S. M. et al. 2014. Comorbidity of Severe Psychotic Disorders With Measures of Substance Use. *JAMA Psychiatry*, 71(3), 248–254.
- HERNÁNDEZ, K. L., MUHAMMAD, K. G., THOMPSON, A. H. 2015. Introduction: Constructing the Carceral State. *The Journal of American History*, 102(1), 18–24.
- HINTON, E. 2016. *From the War on Poverty to the War on Crime*. Cambridge: Harvard University Press.
- JABLON, R. 2021. *Feds Say Santa Rita Jail Violates Rights of Mentally Ill* [online]. San Jose: NBC Bay Area – KNTV. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.nbcbayarea.com/news/local/east-bay/feds-say-santa-rita-jail-violates-rights-of-mentally-ill/2527370/>
- JAMES, K. 2021. Black Lives, Mass Incarceration, and the Perpetuity of Trauma in the Era of COVID-19: The Road to Abolition Social Work. In: TOSONE, C. (Ed.). *Shared Trauma, Shared Resilience During a Pandemic*. Cham: Springer, 281–290.
- JAMES, K. 2016. A History of Mass Incarceration: Implications for Social Work. In: MASCHI, T., LIEBOWITZ, G. S. (Eds.). *Forensic Social Work: Psychological and Legal Issues in Diverse Practice Settings*. New York: Springer Publishing Company, 236–246.
- JANKOWSKI, K., HAMBLEN, J. 2016. *The Effects of Disaster on People with Severe Mental Illness* [online]. Washington DC: US Department of Veterans Affairs. [29. 10. 2021]. Dostupné z: https://www.ptsd.va.gov/professional/treat/specific/disaster_mental_illness.asp

- JUERGENS, J. 2021. Cost of Drug and Alcohol Rehab [online]. Orlando: Recovery Worldwide L.L.C. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.addictioncenter.com/rehab-questions/cost-of-drug-and-alcohol-treatment/>
- KHOORY, L. et al. 2010. Substance Use, Childhood Traumatic Experience, and Posttraumatic Stress Disorder in an Urban Civilian Population. *Depression and Anxiety*, 27(12), 1077–1086.
- KILGORE, J. 2015. *Understanding Mass Incarceration*. New York: The New Press.
- KLUKOFF, H. 2021. Toward an Abolitionist Practice of Psychology: Reimagining Psychology's Relationship with the Criminal Justice System. *Journal of Humanistic Psychology*, 61(4), 451–469.
- KOLK van der, B. 2014. *The Body Keeps the Score*. New York: Penguin Books.
- KUPERS, T. 2017a. The Asylum, the Prison and the Future of Community Mental Health. In: ROSENBERG J., ROSENBERG S. J. (Eds.). *Community Mental Health: Challenges for the 21st Century*. New York: Taylor & Francis, Routledge, 86–101.
- KUPERS, T. A. 2017b. *Solitary: The Inside Story of Supermax Isolation and How We Can Abolish It*. Berkeley: University of California Press.
- KUPERS, T. A. 1999. *Prison Madness*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- LAMB, H. R. 2015. Does Deinstitutionalization Cause Criminalization?: The Penrose hypothesis. *JAMA Psychiatry*, 72(2), 105–106.
- LAMB, H. R., BACHRACH, L. L. 2001. Some Perspectives on Deinstitutionalization. *Psychiatric Services*, 52(8), 1039–1045.
- LAMB, H. R., WEINBERGER, L. E. 2005. The Shift of Psychiatric Inpatient Care from Hospitals to Jails and Prisons. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 33(4), 529–534.
- LAMB, H. R., WEINBERGER, L. E., DECUIR JR, W. J. 2002. The Police and Mental Health. *Psychiatric Services*, 53(10), 1266–1271.
- MAURITZ, M. W. et al. 2013. Prevalence of Interpersonal Trauma Exposure and Trauma-Related Disorders in Severe Mental Illness. *European Journal of Psychotraumatology*, 4(1). DOI: 10.3402/ejpt.v4i0.19985
- MELZER, N. 2020. *United States: Prolonged Solitary Confinement Amounts to Psychological Torture, Says UN Expert* [online]. Geneva: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25633>
- MORRIS, S. 2021. *Alameda County Jail's Mental Health Care Would Be Overhauled Under Proposed Lawsuit Settlement* [online]. Oakland: Cityside. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://oaklandside.org/2021/08/30/alameda-county-santa-rita-jail-mental-health-care-lawsuit-settlement-reform-consent-decree/>
- MPSV. 2021a. *Sociální služby. Projekty MPSV – transformace* [online]. Praha: MPSV. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <http://www.trass.cz/index.php/projekty-mpsv/#ZJKJ>
- MPSV. 2021b. *Statistické ročenky z oblasti práce a sociálních věcí v roce 2007 až 2020* [online]. Praha: MPSV. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/statisticka-rocenka-z-oblasti-prace-a-socialnich-veci>
- MUNDT, A. P., KONRAD, N. 2019. Institutionalization, Deinstitutionalization, and the Penrose Hypothesis. In: JAVED, A., FOUNTOULAKIS, K. N. (Eds.). *Advances in Psychiatry*, 187–196. Cham: Springer Nature.
- NATIONAL LAW CENTER ON HOMELESSNESS AND POVERTY. 2015. *Homelessness in America: Overview of Data and Causes* [online]. Washington DC: National Homelessness Law Center. [29. 10. 2021]. Dostupné z: https://homelesslaw.org/wp-content/uploads/2018/10/Homeless_Stats_Fact_Sheet.pdf
- NATIONAL LAWYERS GUILD S.F. BAY AREA CHAPTER. 2021. *Reject the Babu Settlement Causes* [online]. San Francisco: National Lawyers Guild S.F. Bay Area Chapter.

- [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://nlgsf.org/programs-committees/nlg-supported-initiatives/reject-the-babu-settlement/>
- NATIONAL LOW INCOME HOUSING COALITION. 2020. *The Primary Causes and Solutions to Homelessness* [online]. Washington DC: National Low Income Housing Coalition. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://nlihc.org/sites/default/files/Causes-and-Solutions-to-Homelessness.pdf>
- NEELY, S. 2021. Aan yátx'u sáani!: Decolonial Meditations on Building Abolition. In: STRUTHERS MONTFORD, K., TAYLOR, C. (Eds.). *Building Abolition*. New York: Routledge, 71–96.
- NOVISKY, M. A., PERALTA, R. L. 2020. Gladiator School: Returning Citizens' Experiences with Secondary Violence Exposure in Prison. *Victims & Offenders*, 15(5), 594–618.
- OLLOVE, M. 2016. *Amid Shortage of Psychiatric Beds, Mentally Ill Face Long Waits for Treatment* [online]. Philadelphia: The Pew Charitable Trusts. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.pewtrusts.org/en/research-and-analysis/blogs/stateline/2016/08/02/amid-shortage-of-psychiatric-beds-mentally-ill-face-long-waits-for-treatment>
- PARSONS, A. E. 2018. *From Asylum to Prison: Deinstitutionalization and the Rise of Mass Incarceration after 1945*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- PENROSE, L. S. 1939. Mental Disease and Crime: Outline of a Comparative Study of European Statistics. *British Journal of Medical Psychology*, 18, 1–15. DOI: 10.1111/j.2044-8341.1939.tb00704.x
- PHYSICIANS FOR HUMAN RIGHTS. 2002. *Dual Loyalty & Human Rights* [online]. Cape Town: Physicians for Human Rights and School of Public Health and Primary Health Care, University of Cape Town, Health Sciences Faculty. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://phr.org/wp-content/uploads/2003/03/dualloyalties-2002-report.pdf>
- PRIMEAU, A. et al. 2013. Deinstitutionalization of the Mentally Ill: Evidence for Transinstitutionalization from Psychiatric Hospitals to Penal Institutions. *Comprehensive Psychology*, 2, 1–10.
- PRISON POLICY INITIATIVE. 2022. *Mass Incarceration: The Whole Pie 2022* [online]. Northampton: Prison Policy Initiative. [23. 5. 2022]. Dostupné z: <https://www.prisonpolicy.org/reports/pic2022.html>
- PRISON POLICY INITIATIVE. 2021. *Mental Health* [online]. Northampton: Prison Policy Initiative. [29. 10. 2021]. Dostupné z: https://www.prisonpolicy.org/research/mental_health/
- PRISON POLICY INITIATIVE. 2017. *Incarceration Shortens Life Expectancy* [online]. Northampton: Prison Policy Initiative. [29. 10. 2021]. Dostupné z: https://www.prisonpolicy.org/blog/2017/06/26/life_expectancy/
- RAPHAEL, S. 2000. *The Deinstitutionalization of the Mentally Ill and Growth in the US Prison Populations: 1971 to 1996* [online]. Berkeley: Unpublished Manuscript. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.572.8360&rep=rep1&type=pdf>
- RAPHAEL, S., STOLL, M. A. 2013. Assessing the Contribution of the Deinstitutionalization of the Mentally Ill to Growth in the US Incarceration Rate. *The Journal of Legal Studies*, 42(1), 187–222.
- RICHIE, B. E., MARTENSEN, K. M. 2020. Resisting Carcerality, Embracing Abolition: Implications for Feminist Social Work Practice. *Affilia*, 35(1), 12–16.
- RODRIGUEZ, D. 2018. Abolition as Praxis of Human Being: A Foreword. *Harvard Law Review*, 132, 1575–1612.
- ROSSI, P. H. 1990. The Old Homeless and the New Homelessness in Historical Perspective. *The American Psychologist*, 45(8), 954–959.
- ROTH, A. 2018. *Insane*. New York: Basic Books.
- ROUNTREE, J., HESS, N., LYKE, N. 2019. *Health Conditions Among Unsheltered Adults in the U.S.* [online]. Berkeley: California Policy Lab. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.capolicylab.org/>

- wp-content/uploads/2019/10/Health-Conditions-Among-Unsheltered-Adults-in-the-U.S.pdf
- SALEH, A. Z. et al. 2018. Deaths of People with Mental Illness During Interactions with Law Enforcement. *International Journal of Law and Psychiatry*, 58, 110–116. DOI: DOI: 10.1016/j.ijlp.2018.03.003
- SHRIDER, E. A. 2021. *Income and Poverty in the United States: 2020* [online]. Washington DC: United States Census Bureau. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.census.gov/content/dam/Census/library/publications/2021/demo/p60-273.pdf>
- SMITH, K. 2021. *Jim Crow in the Asylum: Psychiatry and Segregation in the American South 1945–1970* [online]. New York: Weill Cornell Medicine. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://weillcornell.hosted.panopto.com/Panopto/Pages/Viewer.aspx?id=1758d188-72bb-4c88-bc38-ad9e00c23026&start=0>
- STERN, A. M. 2005. Sterilized in the Name of Public Health: Race, Immigration, and Reproductive Control in Modern California. *American Journal of Public Health*, 95(7), 1128–1138.
- ŠIŠKA, J., ČÁSLAVA, P. 2021. Towards Community-Based Disability Support Services in Czechia: Nearly There? In: ŠIŠKA, J., BEADLE-BROWN, J. et al. (Eds.). *The Development, Conceptualisation and Implementation of Quality in Disability Support Services*. Prague: Karolinum Press, 123–132.
- THE UNITED STATES DEPARTMENT OF JUSTICE. 2021. *Justice Department Finds that Alameda County, California, Violates the Americans with Disabilities Act and the U.S. Constitution* [online]. Washington DC: The United States Department of Justice. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.justice.gov/opa/pr/justice-department-finds-alameda-county-california-violates-americans-disabilities-act-and-us>
- THE US DEPARTMENT OF HOUSING AND URBAN DEVELOPMENT. 2021. *The 2020 Annual Homeless Assessment Report (AHAR) to Congress* [online]. Washington DC: The US Department of Housing and Urban Development. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.huduser.gov/portal/sites/default/files/pdf/2020-AHAR-Part-1.pdf>
- THE US DEPARTMENT OF HOUSING AND URBAN DEVELOPMENT. 2020. *HUD 2020 Continuum of Care Homeless Assistance Programs Homeless Populations and Subpopulations* [online]. Washington DC: The US Department of Housing and Urban Development. [29. 10. 2021]. Dostupné z: https://files.hudexchange.info/reports/published/CoC_PopSub_NatlTerrDC_2020.pdf
- TRACY, N. 2019. *Residential Mental Health Treatment Centers: Types and Costs* [online]. San Antonio: Healthy Place. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.healthypace.com/other-info/mental-illness-overview/residential-mental-health-treatment-centers-types-and-costs>
- UNITED STATES CENSUS BUREAU. 2019. *Quick Facts: Alameda County, California*. [online]. Washington DC: United States Census Bureau. [29. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.census.gov/quickfacts/alamedacountycalifornia>
- VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČESKÉ REPUBLIKY. 2021. *Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2021* [online]. Praha: Vězeňská služba České republiky. [30. 4. 2022]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/generalni-reditelstvi/odbor-spravni/statistiky/rocenky/statisticka-rocenka-2021.pdf>
- WEAVER, V. M., LERMAN, A. E. 2010. Political Consequences of the Carceral State. *American Political Science Review*, 104(4), 817–833.
- WILSON GILMORE, R. 2007. *Golden Gulag*. Berkeley: University of California Press.

Spiritualita seniorů – tematizace, identita a uskutečňování spirituality a její vazba s konstrukcí stáří¹

Spirituality during Old-Age – Thematising, Identity and Doing of Spirituality and Its Relation to Construction of Old-Age

Jan Kaňák, Jan Váně

Jan Kaňák, Ph.D.,² pracuje na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze jako výzkumný pracovník a v poradně Vigvam s lidmi, kterým zemřel někdo blízký. Věnuje se střetávání/potkávání profesionálního a spirituálního diskursu sociální práce a truchlení.

Prof. PhDr. Jan Váně, Ph.D.,³ svou pozornost ve výzkumech (primární či aplikovaný) zaměřuje na témata z oblasti sociologie náboženství (individualizace, mezigenerační přenos religiozity, náboženská kulturní paměť, morfování náboženských komunit); sociologii vzdělání (tvorba a volba vzdělávacích strategií jak na straně aktéra, tak systému) a problematice bezdomovectví a sociálních služeb, poskytovaných skupinám sociálně nejslabších. Dále se věnuje sociálním teoriím akcentujícím problematiku spravedlnosti a metodologickým inovacím ve výzkumu.

Abstrakt

CÍLE: Cílem předkládaného textu je popsat konstrukce spirituality seniorek a seniorů v kontextu konstrukcí stáří. Z tohoto popisu pak vyvodit možné implikace pro sociální práci. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Výchozím teoretickým prizmatem je na obecné rovině konstruktivistický rámec, na rovině sociální práce pak Person-in-Environment v jeho postmoderní podobě. Spiritualitu chápeme jako subjektivní vztah k transcendentálnímu vědomí. Stáří pak jako stav určený jak věkem (65 let a více), tak způsobem utváření a rozumění určitému úseku života. **METODY:** V rámci kvalitativní pilotní studie byly využity pro tvorbu dat polostrukturované rozhovory (n = 13) se seniory ve věkových skupinách od 65 do 89 let. Analýzy byly realizovány procesem kódování a kategorizací kódů za využití programu Atlas.ti. **VÝSLEDKY:** Konstrukce uzlových bodů spiritualit ovlivňuje míru vlivu spirituality na jednání, stejně jako uchopení spirituálních aktivit a copingu. Společným tématem je potřeba svobody oproti přílišnému svázání náboženskými vodítky. Konstrukce typů spiritualit se neukazuje jako zásadněji propojená s konstrukcí stáří. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Výstupy považujeme za užitečné pro ty sociální pracovnice a pracovníky, kteří se zaměřují na spolupráci se seniory. Především pak zjištění, že spiritualita nemusí být propojována s pojetím stáří a s vnímáním stáří jako takového.

¹ Vznik textu byl podpořen grantem TL03000376.

² Kontakt: Jan Kaňák, Husitská teologická fakulta UK, Pacovská 4, Praha – 4; honza.k@mail.muni.cz

³ Kontakt: Jan Váně, Katedra sociologie Filozofické Fakulty Západočeské Univerzity v Plzni, Sedláčkova 15, Plzeň; vanejan@kss.zcu.cz

Klíčová slova

sociální práce, spiritualita, religiozita, senioři, pilotní studie, person-in-environment, bricolage

Abstract

OBJECTIVES: The aim of the text is to describe constructions of spirituality in the context of constructions of old age. From this description, possible implications for social work are drawn. **THEORETICAL BASE:** The starting theoretical point is, in general, a constructivist framework. We understand spirituality in the sense of subjective relations to transcendental consciousness. Old age is as well time-delineated (65 years and older) as a socially constructed section of life. The general framework of reasoning and analysis is the concept of person-in-situation, or person-in-environment. **METHODS:** Within the qualitative pilot study, semi-structured interviews (n = 13) with seniors in the age groups from 65 to 89 years of age were used for data creation. The analyses were performed through the process of coding and categorisation of codes using the Atlas.ti programme, taking into account the recommendations of Miles and Huberman. **OUTCOMES:** Nodal points of spiritualities' constructions are a lading factor influencing spiritual activities, spiritual coping, and ordinarily behaviour. Freedom and strictly guidelines given by Christian religiosity are seen as a contradictory and are also a central theme in constructions of spirituality. Old age and spirituality constructions are not interconnected. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** We consider the outcomes of the study relevant for those social workers who provide services to seniors. Above all, the discovery that spirituality does not have to be linked to the whole concept of old age and the perception of old age as such.

Keywords

social work, spirituality, religiosity, old age, pilot study, person-in-environment, bricolage

ÚVOD

I když není možné tvrdit, že je spiritualita důležitá pro všechny klienty, stejně jako sociální pracovníky⁴, naznačují současné výzkumy, že pro část populace se jedná o důležitý prvek. Zahraniční studie dokládají, že je spiritualita funkčním prvkem životního plánování a zvládání (Stewart, Rapp, 2017; Usset et al., 2020; Lister et al., 2020; McGee et al., 2021 aj.). Pod vlivem těchto studií se zamýšlíme, zda by i v českém kontextu bylo vhodné umět zvažovat vliv spiritualit klientů na jejich fungování v situacích, kde je to pro dané klienty důležité. Jak v rámci sociální práce a sociálních služeb (Oxhandler, Giardina, 2017), tak v kontextu zdravotnictví (Perrin et al., 2021) jsou popisovány diskrepance mezi očekáváním klientů a schopností pracovníků reflektovat téma spirituality. Jako užitečná se v kontextu poskytování služeb ukazuje znalost a schopnost porozumět různým konstrukcím spiritualit. A to je důvod, proč se v předkládané studii věnujeme právě tomuto tématu, tedy konstrukci spiritualit u seniorů, kteří se účastnili pilotní studie projektu Postgraduálního vzdělávání sociálních pracovníků pro oblast spirituality v sociální práci ve službách pro seniory (dále jen jako Projekt). Seniorský věk, kolem nějž osciluje jak samotný Projekt, tak naše úvahy, implicitně navozuje otázku, zda v tomto věkovém období nedojde k zesílení důležitosti spirituality. Zejména v souvislosti s recepcí proměny kvality života, či zvládání náročných situací, tak jak na to poukazuje řada autorů (David, 2001; Suchomelová, 2016; Kaučič et al., 2017).

V tomto článku se ptáme na toto: *Jaké různé individuální konstrukce spirituality lze identifikovat u seniorů účastnících se pilotní studie Projektu s ohledem k jejich přístupu ke konstruování stáří?* Pro

⁴ S ohledem na srozumitelnost textu využíváme generické maskulinum, které pro nás je skutečně zástupcem jak mužského, tak ženského rodu.

zodpovězení této otázky nejprve deklarujeme vlastní výchozí konstruktivistický pohled (Berger, Luckmann, 1999) a jeho možnou podobu v rámci konceptu Person-in-Environment (Navrátil, 2014). Následně konceptuálně vymezujeme spiritualitu a vztah spirituality a stáří. V druhé části článku je představen metodologický rámec výzkumu a zjištění.

Jak již bylo předestřeno, hlásíme se ke konstruktivistickému přístupu k sociálnímu světu. V sociální práci má toto nahlížení na sociální realitu svoji odezvu v post-moderní reformulaci konceptu Person-in-Environment (Navrátil, 2014), či člověka-v-situaci (Kaňák, 2021). Zjednodušeně řečeno tyto pohledy předpokládají, že jedinec realizuje svoje aktivity s ohledem na vlastní reflexivní životní plán i s ohledem na plány jiných, či bez návaznosti na tyto plány. Situace, v nichž se jedinec nachází, poskytují více, či méně konkrétní a jasná vodítka jednání. Jedinec se na ně snaží reagovat jak s ohledem na poskytované informace, tak s ohledem na vlastní plány, pokud v situacích hrají roli. Povahu informací si lze představit jako různé podoby fluidních metafor a tekutých obrazů. V tomto ohledu se informace pohybují mezi, řečeno termíny, které využívá Blumenberg (2010:5), „absolutními metaforami“ a „konceptualitami“.⁵ Tedy jako někdy konkrétní, definované, konceptuální informace. A někdy jako velmi abstraktní a metaforické informace o situaci a očekávaných jednáních v ní, kdy však metaforické vyjádření situace je opomenuto (vytěsněno) a stává se vztažnou, zdánlivě analytickou kategorií situace. Slouží ale nadále jako „rozostřené vehiculum, či figura“ (Blanton, 2015:190). V případě shody očekávání mezi jednotlivými aktéry (včetně těch, kteří jsou přítomni jen hypoteticky), lze mluvit o dobrém reflexivním životním zvládnání a plánování (dále také jako RŽP), či o vyvážené konfiguraci dynamiky člověka-v-situacích (Sheller, Urry, 2006; Navrátil, 2014; Reed, Weinman, 2019; Kaňák, 2021).

Konstruktivistickým prizmatem nahlížíme také spiritualitu a stáří. Předpokládáme, že si jednotliví lidé vytváří vlastní představu o tom, co to znamená být starý, být spirituální, avšak tato představa vzniká v kontextu sociálních struktur generovaných konkrétními společnostmi v daném čase a prostoru. Tyto obecné představy si daní aktéři přizpůsobují vlastním hlediskům v souvislosti s jejich představami o vlastním dobrém životě. Tyto obecnější představy lze označit jako typy. Jejich konkrétní realizaci v konkrétních situacích, resp. konkrétnější představy o tom, co to znamená pro konkrétní životní situace aktérů, jako tokeny (Young, 2019).

SPIRITUALITA V KONTEXTU SOCIÁLNÍ PRÁCE

Soudobé konceptuální vymezení spirituality – základní přehled

V současné době⁶ je v kontextu sociální práce spiritualita definována jako „transcendentální vědomí, aspirace a propojování s oblastí ducha (nebeské) za účelem hlubšího porozumění pozici a roli člověka zde na zemi (časové a pozemské)“, která je do určité míry individuální. Jedná se tedy o individuální, osobní, vztah k transcendentnu, který lze charakterizovat výše uvedenými specifikacemi (Adedoyin et al., 2021:290). Mluví se tak o „subjektivně lidském vztahu (...) k tomu, co je o existenci nepoznatelné“ (Roberson, Hagues, Copeland, 2021:276). Obdobně spojuje s posvátným (*sacred*) spiritualitu také Oxhandlerová s kolegy (2021), či Limb s kolegy (2021), ale také z velké části Crispová (2020), či Ranzová (2021). Zdá se tedy, že se oproti předchozím letům umenšuje zastoupení tzv. sekulární (tedy nenáboženské) spirituality, která je spojována s hledáním významu a smyslu událostí a vlastního života, či pro některé také s potřebou navazovat smysluplné vztahy, prožívat lásku a důvěru, či pociťovat naději (Kaňák, 2016; Suchomelová, 2016). První obtížnost

⁵ K povaze a využití Blumenbergových metafor coby výkladových rámců srov. např. Horyna (2020).

⁶ Pohled na různá konceptuální vymezení spirituality v kontextu sociální práce do roku 2015 je možné najít v textu Kaňáka (2016). Přehled o přístupech ke konceptuálnímu vymezení spirituality v návaznosti na možnosti spiritualitu výzkumně zkoumat lze pak nalézt v textu Kaňáka a Váněho (2021). Vycházeli jsme zde především z textů, které byly publikovány v letech 2020 a 2021. Zároveň chceme upozornit, že si tato část textu nečiní nároky na vyčerpávající rozpracování tématu.

s konceptualizací spirituality se tak dotýká její nevyjasněnosti ve vztahu k transcendentnu. Byť platí, že v současných akademických textech převažuje tendence spiritualitu k transcendentnu vztahovat. Crispová (2020) i Ranzová (2021) ale i tak upozorňují na to, že konkrétní představy o tom, co je ono „*transcendentální vědomí*“ a jak si je představit a definovat, záleží především na konkrétních klientech. Nezkoumat individuální pojetí spiritualit pak může v praxi vést k tomu, že budou klienti usměrňováni k takovému pojetí spirituality, které jim nebude blízké.

Druhá obtíž se týká sporu o to, jestli je možné spiritualitu vnímat jako analytický koncept, či nikoliv. A zda se jedná o synonymum, nebo analyticky přesnější popis reality v případě srovnání s konceptuálním uchopením religiozity (srov. Kaňák, Váně, 2021). V literatuře sociální práce (ale samozřejmě nejen v ní) je tato nejednoznačnost často řešena častým použitím termínu spirituality/religion (S/R), tedy spiritualita/religiozita, či spiritualita/náboženskost (např. Oxhandler et al., 2021). Tedy integrací obou termínů do jednoho konceptu.

Vlivem zmíněných nejasností při konceptualizaci spirituality a s ohledem na tendence v sociální práci hledat „*intelektuální vybavu především v kontextu sociálních věd*“ (Shaw, 2018:413) je možné sledovat v posledních letech vzrůstající trend zařazovat spiritualitu do jiných, obecnějších rámců. Jsou patrné snahy po jejím začleňování do kulturně-kompetentní sociální práce, kde je se spiritualitou (i religiozitou) zacházeno jako se systémem norem kolektivního jednání. Objevují se rovněž psychologizující výklady definující spiritualitu jako sadu měřitelných psychických fenoménů, či tendence vnímat spiritualitu výhradně prizmatem vztahů (Loue, 2017; Oxhandler, Giardina, 2017; Nilsson, 2018).

My se v předkládaném textu přikláníme k pojetí, které spojuje spiritualitu s transcendentnem, a v tomto kontextu s ní nadále pracujeme.

Spiritualita ve vyšším a vysokém věku

Předpoklad, že je spiritualita součástí reflexivního životního plánování a zvládání (RŽP), plyne už z Úvodu tohoto článku. Otázkou nicméně zůstává, jak vypadá ona vazba spirituality na RŽP pro lidi ve věku stáří, tedy 65 let a více. Na základě především zahraničních studií lze popsat dvě oblasti:

- a) změny spirituality samotné a
- b) dopad na kvalitu RŽP.

Z hlediska první uvedené oblasti lze říct, že s rostoucím věkem nabývá spiritualita a její reflektování na důležitosti, a to jak pro ty, kteří zažívali spiritualitu jako důležitou součást svého života již před stářím, tak pro ty, kteří nikoliv. Některé studie předpokládají, že se mění individuální uchopení spirituality směrem ke komplexnějšímu vnímání vztahu k transcendentnu. Že se zvyšuje množství otázek po povaze transcendentna (Boha, bohů atp.) i po možných úkolech spojených se závěrem života. Jak tvrdí David, je toto dotazování se a zaujímání vlastního stanoviska subjektivně vnímáno jako podstatnější než odpovědi druhých. Degges-White (2005:37) v kontextu stáří mluví o posunu směrem k tzv. gerotranscendenci. Ta je charakterizována jako „*posun od materialistického a racionálního pohledu na svět k takovému, který je více transcendentující a zaměřený na univerzální aspekty existence, který se přirozeně rozvíjí se stárnutím a zráním*“. Vliv na určitý rozvoj spirituality mají také obavy ze smrti a bolesti spojené s nemocí, přičemž právě tyto obavy u řady z nich působí jako impuls pro rozvíjení vlastní spirituality (Váně, Lužný, Štípková, 2013). I přes rostoucí zájem o oblast spirituality u lidí ve vyšším věku ale, dle Oz, Duran a Dogan (2021), existuje jen omezené množství studií, které by zkoumaly individuální konstrukce spirituality jako takové. Z hlediska dopadu spirituality na reflexivní životní plánování a zvládání zahraniční studie zmiňují především:

- podporu pocitu vyrovnanosti náročných a dobrých zážitků v životě,
- podporu tendence realizovat své plány bez ohledu na to, kolik si lidé myslí, že jim (...) zbývá času,
- podporu pocitu důvěry ve své vlastní schopnosti reálně ovlivňovat svět okolo sebe,
- podporu schopnosti sdílet některé zážitky svého života,

- podporu zvládání náročných životních událostí a
- podporu zdraví. Dále zmiňují také
- podporu sdílení ve skupině lidí, pro něž je spiritualita také důležitá
- podpora prosociálního chování, jako je péče o okolí, vnoučata,
- či podporu vztahu jak s lidmi, tak s přesažnem, či jak jej pojmenovávají Gautam, Neville a Montayre (2019:2), s „vyšší spirituální existencí“ (David, 2001; Kaňák, 2020:147; Oz, Duran, Dogan, 2021).

Velmi obecně řečeno je spiritualita a její změny spojeny s nalézáním méně na sebe zaměřeného přístupu ke světu, stejně jako k vyššímu proaktivnímu jednání, aktérství u lidí ve věkové skupině 65 let a výše. Jak ale, v návaznosti na tvrzení Or, Duran a Dogan (2021), mohou vypadat ony individuální konstrukce v českém prostředí? Zvláště když některé studie realizované v evropském kontextu takovéto závěry zpochybňují (Janhsen et al., 2019).

METODOLOGICKÝ RÁMEC PILOTNÍ STUDIE

Cíle pilotní studie, metoda tvorby a analýzy dat

Cílem pilotní studie (dále také PilSt) v rámci Projektu bylo stanovit základní přehled o jednotlivých možných konstrukcích spirituality u seniorů a jejich vazby na individuální konstrukce stáří. S ohledem na to, že se v rámci sběru a prvotní analýzy dat (PilSt byla realizována pro účely formulování tematických oblastí plánovaných focus groups v další části Projektu) ukázala data jako nosná především pro základní orientaci v oblasti konstrukce spiritualit, reformulovali jsme pro analýzu dat základní výzkumnou otázku (ZVO) následujícím způsobem: *Jaké různé individuální konstrukce spirituality lze identifikovat u seniorů a seniorů účastnících se pilotní studie Projektu s ohledem k jejich přístupu ke konstruování stáří?*

Operacionalizace byla realizována ve dvou ohledech: a) spiritualita: pomocí obsahů spirituálních perspektiv operačního modelu Candy a Furmanové (2010:85–87) a b) stáří: na základě relačního vztahu konstruování stáří k pojetí dobrého/důstojného stáří (Richter, 2016). Zaměření na obecné pojetí bylo vedeno potřebou porozumět pojetí seniorství u komunikačních partnerek a partnerů. Přičemž s ohledem na obsah dat se jedná více o deskriptivní než explanační (ve smyslu vysvětlení možných vztahů) pilotní studii. U obou oblastí byly otázky do rozhovoru vytvořeny tak, aby nepředjímaly určitá témata a podoby konstrukcí stáří a spiritualit.

Rozhovory byly nahrávány na diktafón, v případě distančního kontaktu pomocí programů umožňujících zaznamenat realizovaný online rozhovor. Byly doslovně transkribovány a byla realizována redukce prvního řádu. S ohledem na to, že se jedná o pilotní studii, jsme volili pro analýzu dat základní analytické postupy (Miles, Haberman, 1994). Rozhovory byly kódovány v programu Atlas.ti (7.5.18), a to po frázích pouze v případě, že úseky obsahovaly jasně, či pravděpodobně relevantní informaci pro ZVO. Využívali jsme procesu In Vivo Coding (Saladaña, 2013:264). Celkově bylo vytvořeno 73 kódů, z nichž pro další analýzy bylo využito 55. Vyloučeny byly kódy, které nebylo možné zařadit do kategorií a subkategorií relevantních pro konstrukce stáří a spirituality, nebo byly tak minoritně zastoupeny, že by na úrovni aplikované Across-case analýzy (Ayres, Kavanaugh, Knafl, 2003) nedávalo jejich zařazení smysl. Kategorie a subkategorie byly vytvářeny s využitím postupů „generování významu“ z dat (Miles, Huberman, 1994:245). Z hlediska zde prezentovaných výstupů je potřeba také poznamenat, že klademe důraz na konstrukce spiritualit. I z toho důvodu jsou konstrukce stáří popsány jen rámcově, protože je chápeme jako pozadí konstrukcí spiritualit.

Komunikační partneři

Potenciální komunikační partneři (dále také KP) byli oslovení jednotlivými výzkumníky⁷ částečně skrze poskytovatele sociálních služeb a také univerzity třetího věku (s ohledem na vyšší

⁷ Kromě autorů pak Michal Opatrný (vedoucí Projektu), Věra Suchomelová a Karel Šimr (v abecedním pořadí).

pravděpodobnost dovednosti využívat online nástroje komunikace, které byly na vysokých školách využívány s ohledem na omezení daná protiepidemiologickými opatřeními proti šíření nákazy COVID-19), částečně aplikací metody sněhové koule. Podmínkou zapojení byl věk 65 let a výše a vlastní, proklamovaný, vztah k posvátné spiritualitě.

Jak je patrné z tabulky 1, byly rozhovory realizovány s 13 KP. Většina z nich žije ve vlastním domácím prostředí, dvě KP tráví čas v denním stacionáři. Zastoupení žen v našem vzorku je 77 %. Z hlediska věku dva z KP přesný věk či věkovou kategorií neuvedli. U ostatních bylo využito rozřazení do kategorií, které formulovali Cohen-Mansfeld s kolegy (2013). Z hlediska genderu je v našem vzorku zastoupen větší počet žen oproti populaci ČR (dle ČSÚ bylo ke konci roku 2020 v populaci lidí nad 65 let 58 % žen). Na konstrukci stáří na úrovni našich analýz tento rozdíl neměl vliv. Z hlediska konstrukcí spiritualit nejsou muži zastoupeni v konstrukci Inspirace a Bricolage, a je tedy možné, že by podoba těchto dvou byla mírně odlišná.

V kontextu vztahu k sociální práci a sociálním službám je 6 KP bez aktuální zkušenosti s využíváním služeb. Ostatní mají zkušenost buď s využíváním sociálních služeb, nebo služeb komunitní povahy. ZVO se ale nevztahuje k oblasti, která by vyžadovala zkušenost s poskytováním služeb, a také naše pojetí sociální práce (více viz výše i níže Implikace pro sociální práci) není spojeno primárně se sociálními službami. Data tak považujeme za využitelná, byť mohou více odpovídat těm seniorům, kteří nevyužívají pobytové služby.

Tabulka 1: Základní charakteristika KP

Rozhovor	Pseudonym	Gender	Věková kategorie	Bydliště, s kým sdílí bydlení	Využívání sociálních služeb / sociální práce
R1	Gabriela	žena	75-84	Doma, sama	Nevyužívá kontinuálně, občasná účast na komunitních službách
R2	Kamila	žena	65-74	Doma, manžel	Nevyužívá kontinuálně, občasná účast na komunitních službách, zkušenost ze zaměstnání ze sociálních služeb Diakonie
R3	Michaela	žena	65-74	Doma, sama	Denní stacionář
R4	Natálie	žena	85-94	Doma, sama	Denní stacionář
R5	Josef	muž	85-94	Doma, sám	Služby klubu pro osoby starší 50 let a OZP
R6	Alena	žena	75-84	Doma, sama	Služby klubu pro osoby starší 50 let a OZP
R7	Eva	žena	65-74	Doma, sama	Zkušenost s využíváním služeb příbuznými; zaměstnání v Charitě
R8	Petr	muž	65-74	Doma, sám	nevyužívá
R9	Marie	žena	65-74	Doma, manžel	nevyužívá
R10	Radim	muž	neuveďeno	Doma, manželka	nevyužívá
R11	Jarmila	žena	75-84	Doma, dcera	nevyužívá
R12	Jana	žena	65-74	Doma, manžel	nevyužívá
R13	Olga	žena	neuveďeno	Doma, sama	nevyužívá

Reflexe kvality a limitů studie

Při posuzování kvality PiSt jsme vycházeli z tezí Lietz a Zayas (2010). V rámci výzkumu jsme realizovali využití otevřených otázek a průběžné ověřování absence tlaku na konkrétní odpověď. Využili jsme také triangulace (v rámci realizace rozhovorů, využití KP z různých oblastí ČR, analytická činnost i tvorba dat více než jedním výzkumníkem). Audibilita byla zajišťována v rámci

společných setkání výzkumného týmu reflexí postupů a zjištění. Z hlediska etické rozvahy bylo aplikováno pravidlo dobrovolnosti a informovanosti a také následná anonymizace jednotlivých KP. Z textu článku jsme vyloučili ty úseky rozhovorů, které byly samotnými KP označeny, či uvedeny, jako příliš osobní, či tajné.

Jedním z limitů předkládaných zjištění, které vycházejí z toho, že se jednalo o pilotní studii, je absence teoretické saturace dat. Pro účely PilSt byla volena tzv. meaning saturation, tedy průběh analýzy do doby, dokud data samotná nenabízejí přesnější a podrobnější vysvětlení významu (Sebele-Mpofu, 2020). Zde prezentovaná zjištění lze vnímat jako základní vzhled do různých pojetí spiritualit. Nebyla také realizována zpětná vazba respondenty.

KONSTRUKCE SPIRITUALIT V KONTEXTU KONSTRUKCÍ STÁŘÍ

Tematizace, identita a uskutečňování stáří

V rámci rozhovorů PilSt lze u jednotlivých KP identifikovat tři kategorie konstrukcí stáří: a) tematizace stáří, b) identita stáří a c) uskutečňování stáří. Tematizace stáří (a) odkazuje k těm oblastem konstrukcí, které popisují témata, jež jsou KP vnímána jako pro konstrukci podstatná. Identitou stáří (b) jsou ty oblasti konstrukce, které odkazují ke vztahu k definování sebe jako starého a ke změnám ve schopnostech, dovednostech a fyziologii, ke kterým dochází. Uskutečňování stáří (c) je pro nás tou částí konstrukcí⁸, která se vztahuje k realizovaným aktivitám vztáženým ke stáří. Jak jsme výše postulovali, budeme se zde věnovat jen těm částem, které jsou nejtypičtější pro dané konstrukce.

Tematizace stáří je nejvíce spojena pro jednotlivé KP se vztahovostí. Vztahovost je vnímána jako důležitá bez ohledu na délku vztahů. Petr⁹ mluví o dlouhodobých vztazích „na osadě“, kde také vyrůstal, kde „dneska už nejstarším bude příští rok osmdesát“ (R8:78). Gabriela popisuje vztahy vzniklé v posledních několika letech v kostele. „A to sme si i po boboslužbě dali to kafičko a pohovorili i o tom osobním životě“ (R1:55). Důležitost vztahovosti koresponduje se zjištěními zahraničních studií (např. Jansson et al., 2020). Podstatnou tematizací stáří je také oblast konečnosti života. Smrt je nahlížena jako nevyhnutelná a nelze ji obejít. Josef tak zdůrazňuje, že „já vím, že musím umřít, třeba brzo to přijde“ (R5:48). Gabriela přítomnost tématu smrti ukazuje na situacích, „se mi i párkrát stalo, že sem řekla, no to mě nemusí zajímat tolik, to už tady stejně nebudu“ (R1:101). Celkem očekávatelně je fakt smrti na jedné straně částí KP tematizován, ale rovněž je součástí postojů k ní i její „odkládání“. Tedy strategie nezmiňování smrti, vzdálení se od tématu, které jsou v souladu s teorií zvládání strachu (Ring et al., 2020).

Identita stáří je pro jednotlivé KP spojena s procesem stárnutí a s věkem, který je chápán jako ukazatel stáří. Tento proces stárnutí je chápán jako „přirozený“, protože „jak se narodíme, tak stárneme“ (R1:53). Stárnutí je v konstrukcích spojováno s uvědoměním změn jak z hlediska fyziologického („ty orgány postupně vysazují“, R10:46), tak z hlediska kognitivního („někdy si nevzpomenu, když se vyjadřuju“, R3:88). To ale neznamená, že se kognitivní recepce stáří shoduje s fyziologickými projevy. Olga například rozlišuje věk a definování sebe sama: „upřímně řečeno, já se uvnitř nějak moc stará necítím. Fyzicky jsem, ale prostě necítím“ (R13:65). To, zda se v tomto případě jedná o projev nestárnoucího self (ageless self), anebo o tzv. Maskarádu (Richter, 2016), nelze z průběhu rozhovorů určit. Tedy určit, zda jde o zachování stejné vlastní identity a charakteristik, nebo o vytváření určitého obrazu pro okolí, protože hlavní narativ společnosti je postaven na aktivitě a mládí.

Toto vymezení se proti obecně společensky pojímanému stáří a asociacím s ním spojenými může souviset také s tím, že z hlediska **uskutečňování stáří** se sebepojetí odvíjí od rozlišování mezi

⁸ V návaznosti na aplikaci konceptu „dělání“ stáří jakožto „participativních a performativních procesů“ (Wanka et al., 2019:35).

⁹ V první variantě textu jsme používali před každým jménem oslovení pan/paní. Z důvodu rozsahu a přehlednosti jsme jej ale do dalších variant textů nezařadili.

aktivitou a pasivitou. KP poukazují na rozsah aktivit, které realizují, ať již se jedná o „*power jógu*“, navštěvování „*univerzity třetího věku*“ (R12:58), nebo obecně možnost mít „*pořád nějakou práci*“ (R4:78), či „*ještě pracovat, protože si vytríbí mozek*“ (R7:39). Mezi další zmiňované aktivity patří také vyrábění výrobku ve skupině ostatních seniorů, chození na procházky, lyžování, cvičení, tancování, hraní v kapele. Přičemž někteří KP recipují své pojetí stáří ve vztahu k pasivitě těch druhých. Natálie zdůrazňuje rozdíl mezi její aktivitou v obdobném věku a pasivitou svých rodičů: „*když mě je už tolik roků a říkám si, když mojí matce ještě nebylo osmdesát, a už jsem jí musela všechno dělat*“ (R4:52). To je v souladu s koncepty a výzkumy, které jednak popisují stáří jako aktivní (tendence k aktivitě se nemění) a zároveň poukazují na to, že míra aktivity stáří je v současné době vyšší, než byla (Vilhelmson, Thulin, Ellđer, 2021). V rámci PilSt tak KP akcentují zachování kontinuity předchozího životního stylu a fungování. Zjištění tak odpovídají spíše konceptu zachování kontinuity u starších dospělých, než přerušeni a diskontinuity v rámci životního cyklu (Lim, Song, 2019). Zjištění jsou v souladu s některými dalšími zahraničními studiemi (např. Fortuin et al., 2020), které aktivitu chápou jako integrální součást utváření představ a pojetí stáří.

Tematizace, identita a uskutečňování spiritualit

Obdobně jako v případě konstrukcí stáří i v rámci konstrukcí spirituality lze nalézt oblasti, které se týkají spíše spirituální identity, děláním spiritualit a tematizací termínu spiritualita. Tabulka 2 znázorňuje kategorie a subkategorie konstrukcí spiritualit.

Tabulka 2: Kategorie a subkategorie spiritualit

Tematizace spirituality	
	<ul style="list-style-type: none"> • Obsah spirituality • Svoboda vs. svázanost (závislost/omezení)
Identita spirituality	
	<ul style="list-style-type: none"> • Sebe-definování spirituálního rozměru • Pozadí současné spirituality
Uskutečňování spirituality	
	<ul style="list-style-type: none"> • Spirituální aktivity včetně komunikace o spiritualitě • Spirituální coping • Jednání vedená spirituálními vodítky

Tematizace spiritualit

Logicky první oblastí tematizace spirituality je **subjektivní definování obsahu spirituality** pro jednotlivé KP, resp. vymezením základního uzlového bodu¹⁰ (Chronaki, Kollosche, 2019) – tedy obecného zaměření spirituality pro jednotlivé KP. Spiritualita je vnímána jako hluboce ukotvený vnitřní prožitek a vztah k transcendentnu, ať již je na toto transcendentno nahlíženo jako na „*vesmírnou spravedlnost*“ (R9:44), na otázku „*kam zmizí to duchovno*“ (R3:156), na „*něco nade mnou*“ (R6:188), nebo jako na Boha. Ono hluboké ukotvení pregnančně popisuje Radim, když sděluje, že „*každý z nás máme na dně duše „věřím v Boha“, ale i „nevěřím v Boha“ (...) a podle toho převažuje „věřím“, ale jistotu nemám samozřejmě, anebo „nevěřím“, ale tu jistotu taky nemám*“ (R10:58). Takto pojatý obsah spiritualit je spojen s tajemnem, s neurčitostí. Pregnančně popisuje jistou nepoznatelnost spirituality Jana. „*Někdy si možná neumíme vysvětlit, proč se to děje tak, nebo tak. Někdy určitě vnímáme nějakou nespravedlnost, co se nám nelíbí, a neumíme si na to teď odpovědět. Já si myslím, že ty odpovědi přijdou až někdy pak*“ (R12:90). Radim pak v kontextu víry tvrdí, že neplatí, že „*jedna a jedna jsou dvě*“, že „*víra není, já dneska už vnímám, není jistota*“. Dodává, že „*pokud někdo bude (...) říkat (...) já mám jistotu, tak nesestoupil na dno své duše*“ (R10:76).

¹⁰ Uzlový bod lze chápat jako základní tezi, která dává smysl celé konstrukci. Bez tohoto uzlového bodu by nemusely být některé, či většina, aspektů konstrukcí pochopeny.

Jednotlivé tematizace obsahu spirituality lze umístit do prostoru, který je vymezen dvěma osami. První popisuje míru propracovanosti spirituality a tím i míru přítomnosti v životě. Na jednom kraji osy (slabá míra) je spiritualita konstruována jako znovu nalezená možnost kontaktu s druhými. Natálie popisuje, že *„jsem zůstala sama, tak jsem začala zase chodit“* (R4:112). Nicméně z hlediska propracovanosti a přítomnosti vnímá spiritualitu *„jedině v tom, že prostě jsem chodila mezi ty lidi“* (R4:126). Na straně druhé je pak spiritualita konstruována jako integrální a propracovaná součást života. Radim svoji spiritualitu popisuje jako vysoce přítomnou: *„já se snažím chodit do kostela pravidelně na mši v neděli a o svátcích. Chodím ke zpovědi, chodím k přijímání. (...) Tak já myslím, že to je praktikující křesťanství“* (R10:090).

Druhá osa popisuje míru přítomnosti křesťanského rámce v obsahu spirituality. Radimova spiritualita je příkladem intenzivní přítomnosti křesťanského rámce včetně deklarovaného přináležení k církvi. Michaela popisuje svoji spiritualitu tak, že v ní přítomnost křesťanského rámce není patrná: *„dovedete si představit, že se rozplyne ruka nebo něco, ale kam zmizel ten vnitřek toho člověka? Ale nemůžu přece úplně skončit“* (R3:158, 160). Spiritualita se tak pro Michaelu stává inspirací k přemýšlení nad existencí „vnitřku člověka“ a jeho trvalosti. Zároveň ale postuluje, že *„mě to nedobňalo k tomu, abych věřila“* (R3:150). Mezi těmito krajnostmi pak konstruuje svoji spiritualitu Olga, která tvrdí, že *„že jsem vlastně evangelička“*. Zároveň ale *„věřím v reinkarnaci“* (R13:62, 70). Křesťanský rámec tak slouží jako součást spirituality.

Z hlediska uzlových bodů lze v tomto prostoru rozlišit čtyři typy tematizací spirituality: a) Inspirace, b) Bricolage, c) Křesťanská spiritualita a d) Církevně zakotvená křesťanská spiritualita¹¹. Pro Inspiraci (n = 3) je charakteristické, že je spiritualita vnímána jako podnět pro zamyšlení, nový pohled na určitou situaci, či prožitek. A zároveň není konkrétněji zformulována (*„nedokážu to popsat, ale působilo to na mě“*; R6:212). Pro Bricolage (n = 2) je charakteristická kombinace křesťanství a dalších rámců spiritualit (jako u paní Olgy výše). Křesťanská spiritualita (n = 2) je charakteristická přihlášením se ke křesťanství, víře v Boha se současným deklarováním *„nejsem takovej, že bych chodil moc do kostela“* (R5:92). Poslední typ konstrukcí spirituality (n = 6) je stejný v deklarované víře v křesťanského Boha. Zároveň je deklarováno přináležení k církvi, protože *„náboženství je otázkou společenství“* (R10:52).

Vedle samotného obsahu spiritualit pro jednotlivé KP se jako další tematizace spirituality objevilo **napětí mezi svobodou a přílišnou mírou svázanosti příkazy a vodítky**. Poměrně očekávatelně se ukazuje, že ty KP (Michaela a Jarmila), které konstruují spiritualitu více jako inspiraci, neměly potřebu v rámci rozhovorů tematizovat svobodu ve vztahu ke spiritualitě. Jarmila poukazovala na důležitost obecného respektu k druhým lidem ve vztazích. Mluví o inspiraci v tom, jak její *„maminka“* a *„tetička (...) hledaly východiško, proč asi ten člověk se choval takhle. (...) Z toho jsem si vzala z nich příklad“* (R11:84). Konstruuje tak svobodu ve vztahu k možnosti jednat jako aktér různě, tedy ve vztahu k respektu. Akcent na svobodu tak není v konstrukci pojmenován přímo. Ve chvíli, kdy se v konstrukci objeví vazba k transcendentnu, objevuje se také téma svobody. Paní Alena (spiritualita jako inspirace) vnímá pro sebe jako inspirativní věřit *„v něco nade mnou“* (R6:188), což bylo možné přijmout až s *„určitý(m) uvolnění(m)“* (R6:152) tlaku z hlediska přináležení ke konkrétní podobě víry. Jako by téma svobody bylo s oblastí spirituality neodlučitelně propojeno. Gabriela například poukazuje na potřebu svobody vůči *„svázání“* s pravidly: *„Já sem měla vždycky pocit, že v tý (...) církvi je to hodně svázaný s tím Desaterem a až je to i rozkošatělý a rozvětvený, že furt brozí nějaký ten bráček“* (R1:135). Vnímá tuto rozkošatělost a rozvětvenost jako *„příkazy, zákazy, nátlakový“* a absenci této charakteristiky hodnotí tak, že *„tím se mi to začalo líbit“* (R1:71). Olga mluví o tom, že *„nemám potřebu nějak se k něčemu jako upínat“* (R13:66). Marie popisovala interakci

¹¹ Abychom se vyhnuli nutnosti rozsáhlé argumentace vztahu spirituality a religiozity (viz např. Canda, Furman, 2010; Kaňák, Váně, 2021), pro kterou navíc v datech nemáme dostatek opory, používáme i zde termínu spiritualita. Byť by z určitého úhlu pohledu bylo možné mluvit o religiozitě v jejím subjektivním smyslu, a to minimálně u posledního zmíněného typu (Církevně zakotvená křesťanská spiritualita).

s pastorem, který měl určitý konkrétní a vymezený pohled na spiritualitu. Popisuje situaci, kdy „*se ho zeptala, že my někdy nevíme, co je pro nás dobře*“ (R9:112). Svoboda je tak propojena v konstrukcích s nejasností a nemožností s jistotou odpovědět na otázky týkající se povahy spirituality (Radim mluví o nejistotě jako inherentní součásti spirituality; Marie o nejasnosti toho, co je pro lidi dobře). A tato svoboda je ceněna jako důležitá. Tato zjištění jsou v souladu s tvrzením Beebeho (2006:21), že z hlediska spirituality dochází k posunu od „*externě založeného systému etiky a dogmat spojovaných s organizovaným náboženstvím*“ spíše k individuální „*nefalsované autenticitě*“. Tato autenticita je tedy v podstatě pro KP negativní svobodou, kterou staví v rozhovorech proti donucování (Berlin, 1979:122–123).

Nicméně jak Gabriela, tak Petr předpokládají, že může existovat hluboká spiritualita, být „*hluboce věřící*“ (R1:129). V takové konstrukci spirituality, kterou ale oni neaplikují, může spiritualita být více návodná pro jednání (viz také dále Děláním spirituality) v každodenním životě. Paní Gabriela mluví o příbuzné, jejíž „*konání se shodovalo s tím, jakou odpověď by jí ten Bůh dal*“, přičemž sama vnímá jednání jako „*moje rozhodnutí*“ (R1:133). Petr mluví o těch, kteří „*dokážou jít do nějakého semináře a žít jako asketa*“. Zároveň jak se vymezuje vůči tomu, že by takto konstruoval svoji spiritualitu a dopad do vlastního života, tak „*jsem se k těm lidem obdivoval, že to dokázali*“ (R8:140). I v rámci PilSt lze pozorovat to, co Davie popsala jako víra bez přináležení (*believing without belonging*), která se projevuje jako spiritualizace náboženství, tedy tendence k individuálním interpretacím jednotlivých věřících (Davie, 1990).

Spirituální identita

Spirituální identitu vnímáme (s ohledem na data) jako ty části konstrukce, které odkazují k samotnému přihlášení se ke spiritualitě jako součásti života. A také pak k těm částem konstrukcí, které odkazují k minulým zkušenostem a zážitkům spojeným se spiritualitou, jež KP vnímají jako stabilní události ovlivňující jejich současné Tematizace a Uskutečňování spiritualit. **Definování sebe jako věřící** se v konstrukcích objevuje jako jednoduchá proklamace přihlášení se ke spiritualitě na straně jedné a na straně druhé jako vymezení se vůči tomu, být považován za spirituálního. Na jedné straně tak např. Josef sděluje „*v Boha věřím, mám nějakýho Boha*“ (R2:96). Na straně druhé Michaela proklamuje, že „*já nejsem věřící*“, ale i tak vnímá prvky spirituality jako inspirující, když „*velice ráda poslouchá*“ faráře, který „*přednáší Bibli*“ (R3:104).

Z **hlediska spirituálního pozadí** všichni KP vyrůstali v kontaktu (s výjimkou Aleny a Kamily, u kterých nejsou informace v rozhovorech zcela jasné) s křesťanskou spiritualitou. Gabriela popisuje svoje spirituální pozadí jako rodinu, „*kde babička byla fanatická katolička. Tejdén co tejdén do kostela. Učila mě modlitbám*“ (R1:61). Radim v rámci svého spirituálního pozadí popisuje účast ve škole u „*řádový(ch) seste(r)*“ (R10:50). Jarmila popisuje ovlivnění ze strany „*rodin(y) mojí maminky. (...)*“ (R11:80, 84). Michaela mluví o významu babičky, která „*byla věřící, měla to v sobě*“ (R3:102). Marie se v rámci konstrukce vztahuje k zážitku, „*když mamka byla na operaci (...), tak babička nás hlídala, to jsme byly malý, ještě asi do školky. A do dneška si pamatuju, že jsme leželi v posteli a modlili jsme se za její uzdravení*“ (R9:60). Z hlediska dobového kontextu je vhodné poukázat na to, že se KP narodili v rozmezí let 1930 až 1955. Část KP tak vyrůstala v době, kdy bylo křesťanství vytlačováno vládní nomenklaturou na okraj zájmu společnosti (Nešpor, 2007). Petr toto přímo zdůrazňuje. „*Jako mladej jsem žil v jiné společnosti. Ne v tej většinovej (...)* Já jsem prostě v neděli musel chodit s našima do kostela“ (R8:120). Neznamená to ovšem, že by sebe-definování jednotlivců odpovídalo této tendenci. Nešpor (2007) totiž uvádí, že od roku 1950 byly v cenzu sčítání osob zrušeny položky dotazující se na vyznání. V posledním cenzu, ve kterém tyto položky byly, realizovaném v roce 1950, se k nějaké církvi přihlásilo 94 % obyvatelstva.

Uskutečňování spiritualit

Uskutečňování spiritualit chápeme jako ty aktivity (externí konstrukce), které pro jednotlivé KP souvisejí s jejich spiritualitou. V tomto ohledu lze rozlišit a) jednání vedené spiritualitou,

b) spirituální aktivity a c) spirituální coping. První zmíněná oblast popisuje tu část konstrukce, ve kterých KP popisují ovlivnění jednání spiritualitou, které nemá primárně spirituální rozměr. Druhá oblast (spirituální aktivity) popisuje ty části sebepojetí, které se týkají primárně spirituálních aktivit směřujících k prohloubení vlastní spirituální oblasti. Poslední zmiňovaná oblast konstrukcí děláni spiritualit popisuje ty aktivity, které jsou ukotveny ve spiritualitě jednotlivých KP a slouží k podpoře zvládnání náročných situací. Základní přehled jednotlivých aktivit pro uvedené oblasti je v tabulce 3.

Tabulka 3: Uskutečňování spiritualit

Jednání vedená spiritualitou	
	<ul style="list-style-type: none"> • obecné nahlížení na vliv spirituality na jednání
Spirituaální aktivity	
	<ul style="list-style-type: none"> • Chození do kostela/kaple • Čtení spirituálně zaměřených knih • Účast na mších a kázáních • Modlitby • Poděkování/vděčnost za možnost být na světě • Sledování duchovních pořadů • Zpověď a rozhovory s duchovním
Spirituaální coping	
	<ul style="list-style-type: none"> • Pobytí v kostele • Modlitby • Smíření • Být součástí církevního společenství

Na obecné rovině popisují KP **spiritualitu jako možné vodítko pro běžné interakce**. Canda a Furmanová (2010:82) referují o tomto dopadu spirituality jako o „*interpretační funkci spirituality*“. Poměrně očekávatelně pro skupinu KP (Alena, Jarmila, Michaela), které svoji spiritualitu z hlediska uzlového bodu utvářejí jako Inspiraci, lze sledovat v konstrukcích akcent na vodítka, která ale nejsou primárně spojována se spiritualitou. Michaela (R3:186–188) poukazuje na „*lidí věřící, který maj bezvadnej přístup. A nevěřící, který maj taky bezvadnej přístup. (...) A znám lidi, který říkaj, že jsou věřící, a chovaj se příšerně*“. Vodítka jednání tak nejsou spojována primárně se spirituálním rámcem, a spiritualita tedy nemá onu interpretační funkci. Ovšem i ty KP (Olga, Marie), které konstruují svoji spiritualitu jako Bricolage, zmiňují spiritualitu ve vztahu k interpretační funkci jen rámcově. Olga (R13:66) mluví ve vztahu k vlivu na jednání o vhodnosti využít „*běžný hodnoty*“. Vnímá je takto jako něco obvyklého, očekávatelného. Zároveň je označuje jako typické v rámci „*židovsko-křesťanskýho světa*“. Marie (R9:106) spojuje v rámci konstrukce do jedné argumentační linie „*Božsk(ou) spravedlnost*“, s tvrzením o tom, že „*vřchol je jeden a někdo jde tak, někdo jde tak*“ (tedy vyjádření možných pluralit spiritualit) a imperativ vztahený k tomu, „*že opravdu stačí, kdyby lidi neubližovali jinejm*“. Olga i Marie tak v rámci konstrukcí poukazují na obecnější interpretační vodítka pro jednotlivé situace, podobně jako paní Michaela a Jarmila. Oproti nim ale vztahují svá vodítka ke spirituálnímu rámcu.

Ti KP, kteří svoji spiritualitu konstruují okolo uzlového bodu křesťanství (ať již ve vztahu k církvi nebo bez něj), pak vodítka jednání spojují s Desaterem anebo s osobou Ježíše. Jana takto hovoří o tom „*tak nějak žít v souladu s Desaterem, aby prostě neubližoval nebo aby pomáhal*“ (R12:96). Josef poukazuje na to, že „*Desatero, že je dobrá věc, že kdyby se člověk každej snažil podle toho žít, tak že by bylo na světě dobře*“ (R5:112). Radim pak v konstrukci spirituality zmiňuje potřebu brát v potaz při jednání „*ty všechna Ježíšova doporučení*“ (R10:70).

Spirituální aktivity, tak jak je KP popisují, spadají do Candou a Furmanovou (2010:82, 86) formulované „*relační funkce spirituality*“, konkrétněji pak k „*vzorům vnitřní satisfakce*“ ve vztahu k transcendentnu. Jedná se o ty aktivity, které jsou přímo konstruovány jako spirituální a nejsou KP

označeny jako vzorce zvládání (copingu) náročných, či zátěžových, případně krizových situací. Jak bude patrné níže, rozdíl mezi spirituálním jednáním a spirituálním copingem je v podstatě v tom, jak je konstruován primární cíl daného jednání. Jednotlivé spirituální aktivity KP jsou uvedeny v tabulce 3 výše. Ony vnitřní vzorce satisfakce spojené s konkrétními spirituálními aktivitami jsou ve své plnosti přístupny těm (dle KP), kteří sdílejí podobný spirituální rámec. Radim to popisuje následně: „*ti, co nevěří, tak to nechápu, ti, co věří, tak chodí do kostela*“ (R10:52).

Na spirituální aktivitě modlitby je pak nejvíce patrný rozdíl mezi jednotlivými konstrukcemi spiritualit. V rámci spirituality jako Inspirace se modlitba jako spirituální aktivita nevyskytuje. V rámci Bricolage je v konstrukcích přítomno jak prolnutí křesťanského označení „*modlitba*“ s aktivitou vycházející z jiné náboženské tradice („*já mám takový jiný odříkávání, takže jsem vlastně zpívala mantry*“; R9:138), tak její odmítnutí („*jako ta modlitba třebaš by mi vůbec nic neřekla*“; R13:66). Pro ty KP, kteří konstruují svoji spiritualitu v návaznosti na křesťanství, pak hraje modlitba nezastupitelnou roli. Gabriela o obvyklosti modlitby mluví v tom smyslu, že „*jsm si zvykla každé ráno se pomodlit*“ (R1:79). Stejně tak pan Petr: „*já osobně se teda modlím prakticky každé večer*“ (R8:154). Radim chápe „*modlitbu*“ jako „*dialog s Bohem*“ (R10:72). Poměrně očekávatelně se pak rozdíl mezi Inspirací, Bricolage a oběma formami spirituality vázanými na křesťanství projevuje také na počtu aktivit, které jednotliví KP ve svých konstrukcích uvádějí. Byť je potřeba brát údaj jako orientační (na přesný výčet aktivit nebyli KP dotazováni), objevuje se vyšší zastoupení aktivit u konstrukcí spojených s křesťanským rámcem.

Modlitba, pokud je v konstrukcích spirituality přítomna jako spirituální aktivita, je někdy (nikoliv u všech KP) využívána jako **nástroj zvládání zátěže (jako coping)**. Kamila, Jana a Radim copingovou funkci modliteb nezmiňují, přičemž Radim se proti copingové funkci modlitby a spirituality obecně vymezuje. Poukazuje na to, že také on „*žil taky tou iluzí, kdysi dávno, že člověk jako, kterej doopravdy věří, takže vlastně by všechno měl snášet lépe. Ale ne*“ (R10:80). Oproti tomu pak ale Jarmila, která spiritualitu konstruuje jako Inspiraci, copingovou funkci modlitby využívá „*prosila jsem, aby manžel dobře přežil osm let po rakovině*“ (R11:100).

Modlitba je KP vnímána v kontextu copingu nejen jako ovlivnění situace, ale také jako ovlivnění vnitřního stavu modlícího se. Gabriela v kontextu svého stesku po zemřelých blízkých zažívala „*pocit během modlitby, že jsem těm svým zemřelým blíž*“ (R1:105). Ostatní spirituální copingy jsou v rozhovorech zastoupeny do té míry sporadicky, že je v tabulce 3 uvádíme spíše jako výčet a pro možné další zkoumání tématu.

Vazby mezi konstrukcemi stáří a spiritualit

Konstrukce stáří vykazovala mezi KP poměrně velkou podobnost co do tematizace, tak identity i uskutečňování stáří. Velmi zjednodušeně řečeno je podstatou konstrukcí stáří aktivita a vztahovost na jedné straně a téma smrti na straně druhé. Tedy výše zmíněné zachování kontinuity z hlediska dosavadní aktivity. Zmíněné prvky konstrukcí se objevují skoro u všech KP (viz tabulka 4 níže). Oproti tomu jsou ale konstrukce spiritualit diferencovány podle uzlových bodů (Inspirace, Bricolage, Křesťanská spiritualita a Církevně zakotvená křesťanská spiritualita). To se pak v různé míře projevuje při tematizaci spiritualit, tak při uskutečňování spiritualit (jak ve smyslu spirituálních aktivit, tak ve smyslu copingu). Na úrovni Across-case analýzy je tento výstup znázorněn v tabulce 4. Tzv. „odfajfknutý“ jsou ty oblasti, které byly na základě kódů u jednotlivých KP identifikovány. Křížkem jsou pak označena témata, která se v rozhovorech u konkrétních KP neobjevovala. Z tohoto úhlu pohledu pak lze říci, že konstrukce stáří a konstrukce spiritualit(y) jsou dvě oblasti, které jsou na sobě relativně nezávislé¹². Termín relativně je použit proto, že pro sebe v určitých tematických celcích jednotlivé konstrukce hrají určitý význam. Tento jev označujeme jako ko-rezonanci a znamená stav, ve kterém v určitých tématech můžeme stále identifikovat jednotlivé konstrukce (stáří a spirituality), ale bez vzájemného propojení by daná část tématu nedávala smysl.

¹² Podrobnější analýzu vzájemné provázanosti spirituality a stáří připravujeme v současné době k publikování.

Tabulka 4: Across-case analýza s ohledem na uzlový bod spiritualit a konstrukce stáří

Rozhovor	Stáří vztahovost	Stáří aktivita	Smrt jako téma	Uzlový bod spirituality	Svoboda ve spiritualitě	Vliv spirituality na chování
R3	☒	☒	☒	Inspirace	Není řešeno	☒
R6	☒	☒	☒		Svoboda jako nespoutanost	☒
R11	☒	☒	☒		Není řešeno	☒
R9	☒	☒	☒	Bricolage	Svoboda jako neupínání se	Předpoklad existence židovsko-křesťanských hodnot v západní civilizaci
R13	☒	☒	☒		Svoboda jako nespoutanost	☒
R4	☒	☒	☒	Křesťanská spiritualita	☒	Snaha o dobré vycházení s druhými
R5	☒	☒	☒		Svoboda v pojetí spirituality	Desatero jako vodítko jednání
R1	☒	☒	☒	Církevně zakotvená křesťanská spiritualita	Svoboda jako osobní odpovědnost	Desatero jako vodítko jednání
R2	☒	☒	☒		Svoboda jako osobní odpovědnost	Desatero jako vodítko jednání
R7	☒	☒	☒		☒	☒
R8	☒	☒	☒		Svoboda jako nespoutanost	Zpovídání se z činů před Bohem
R10	☒	☒	☒		Svoboda v pojetí spirituality	Jednat v souladu s Ježíšovým pohledem
R12	☒	☒	☒		Svoboda jako nespoutanost	Desatero jako vodítko jednání

Ve vztahu k rozvoji spirituality není stáří zmiňováno a konstrukce spirituality je buď kontinuální (Petr takto mluví o formování od mládí v křesťanském duchu), nebo iniciovaná zážitkem nespojovaným se stářím jako takovým (Gabriela např. popisuje rozvoj spirituality v návaznosti na smrt blízkých, ale nikoliv v seniorském věku). Z hlediska vztahu opačného má ko-resonance podobu funkčního využití spirituality pro dílčí části tematizace stáří, a to z hlediska smrti, vztahovosti a také aktivity (včetně úbytku dovedností). Nikoliv pro všechna témata u každého KP, ale pouze pro téma vybrané, a to navíc ne u všech KP. Ve vztahu ke smrti má podobu uměnění negativně vnímaných dopadů smrti, tak jak o bližším kontaktu se zemřelými mluví Gabriela (R1:105). Josef využívá ko-resonance jako nástroje kontroly kognitivních funkcí (ve vztahu k aktivitě): „*Já se denně modlím očenáš (...), já se při tom taky kontroloju (...), jestli ho ještě dokážu celej říct*“ (R5:92). Michaela popisuje poslouchání přednášení Bible (R3:104) jako příjemný způsob strukturace času, kdy farář „*vypráví příběh, to mě zajímá*“ (R3:146). Z hlediska vztahovosti je spiritualita využívána jako prostředek setkání s druhými. Natálie v tomto ohledu vyzdvihuje, že je chození do kostela „*spíše společenská*“ (R4:162) událost.

Ko-resonance nabízí jiný pohled na vztah obou oblastí (stáří a spirituality), než je prezentován v kontextu gerotranscendence a dopadu spirituality na úspěšné stárnutí na straně jedné. Na straně druhé na rozvoje a změny spirituality v rámci stárnutí (Janhsen et al., 2019; Oz, Duran, Dogan, 2021). V kontextu teorie gerotranscendence je nutné v rámci PilSt konstatovat, že spirituální aktivity u našeho vzorku nesouvisí primárně s věkem (Jönsen, Magnusson, 2001), ale s uzlovým bodem konstrukce spirituality. Významnou roli by pak hrál proces socializace a důraz na zachování např. náboženské praxe (srov. Váně, Štípková, 2013). Vztahovost by se jako potvrzení jednoho z faktorů gerotranscendence (Buchman et al., 2016) projevovala i v našem vzorku, ale opět je nutné

konstatovat, že se stejně tak objevuje i u těch, kteří vnímají vlastní spiritualitu jako Inspiraci, nejen u těch, kteří ji spojují s křesťanstvím. Tedy povaha důležitosti vztahovosti nesouvisí s konstrukcí uzlového bodu spirituality. Jedno z možných vysvětlení této neprovázanosti konstrukcí nabízí německá kvalitativní studie realizovaná Janhsenovou a kolegy (2019:360). Ti konstatují na základě vlastních analýz, že jsou změny spiritualit, resp. jejich rozvoj, spojeny až s upozaděním aktivity. V našem vzorku hrála aktivita poměrně zásadní roli, a to i u KP, kteří by byli v rámci německé studie označeni jako velmi staří (80 let a více), kteří právě snížení aktivity popisují.

Reflexe zjištění pohledem PIE

Z hlediska kontextu PIE lze říct, že spiritualita hrála v reflexivních životních plánech (RŽP) různou roli. Obecně lze říct, že dle uzlového bodu, okolo kterého je spiritualita konstruována, zaujímá v rámci RŽP větší (na křesťanství vázaná spiritualita) nebo menší místo (Inspirace). Nicméně se zdá, že vytváří specifickou část RŽP, a byť je součástí stabilnější části RŽP, není (kromě ko-resonance) propojena významněji s konstrukcemi stáří. Z toho pravděpodobně také plyne to, že samotní KP nepředpokládají, že by platila rovnice spiritualita = méně problematické fungování v situacích spojených se stářím. Pregnantně to vyjadřuje Michaela, když se odkazuje v konstrukci k věřícím, „*kteří maj bezvadnej přístup*“, a taktéž ale k nevěřícím, „*kteří maj taky bezvadnej přístup*“. Stejně tak konstatuje existenci věřících, kteří se „*chovaj příšerně*“ (R3:186, 188). Je tedy v některých případech vodítkem pro dobré jednání, ale nikoliv vodítkem exkluzivním, protože stejně tak lze dosáhnout dobrého jednání jinak.

Na úrovni copingu a tím také zvládání situací, ve kterých se nedaří neproblematicky reflexivně životně zvládat, to ale již neplatí. Část KP, kteří konstruují spiritualitu jako Církevně zakotvenou křesťanskou spiritualitu, nepřepokládá, že by měla mít vliv na zvládání náročných situací. Spiritualita tedy není jednoduše aplikována na reflexivní životní zvládání. Pokud je již spiritualita využívána jako coping, je přítomna jako

- podpora víry ve změnu situace vnější silou (Bůh aj.) a
- podpora změny vnitřního vnímání zažívaných situací.

Z hlediska dopadů typů obsažených v RŽP na jednotlivé situace (tedy tokeny) je nutné také upozornit na to, že výraznou tematizací spirituality je svoboda. KP sice předpokládají možnost takových lidí, kteří jednají podle toho, „*jakou odpověď by jí(m) ten Bůh dal*“ (R1:133), ale sami takto vliv spirituality na tokeny (představu o konkrétních situacích) nevnímají. Je tak možné, že samotné obsahy spiritualit fungují spíše jako fluidní metafory a tekuté obrazy pro jednání v konkrétních situacích. Tato potenciální nejasnost se projevuje i ve vyjádření Marie, když hovoří o tom, že „*někdy nevíme, co je pro nás dobře*“ (R9:112). Tato fluidnost a metaforičnost může být dána také tím, že se spiritualita ze své podstaty dotýká oblastí, které nejsou zcela popsateľné lidskou zkušeností (Canda, Furman, 2010) a není možné k nim zaujmout vztah úplné jistoty, jak to popisuje Radim, když ohledně spirituality a víry v Boží existenci mluví o tom, že „*jistotu nemám samozřejmě*“ (R10:58). Tato fluidnost může být podporována také onou ko-resonancí, tedy vzájemnou přílišnou neprovázaností spirituality a stáří. Stejně tak může být dána pozorovaným posunem od přináležení a víře k víře bez přináležení, která má následně charakter spirituality, jež se stává „*rozmlženuou*“ (Hayes, McKinnon, 2018:353).

Implikace pro sociální práci

Pro praktickou realizaci sociální práce se seniory můžeme z výše uvedeného vyvodit následující možná doporučení, která z důvodu přehlednosti popisujeme v bodech. Obecnější možné postupy a intervence týkající se spirituálně senzitivní a orientované sociální práce je možné najít jinde (Kaňák, 2016). Přičemž zde prezentovaná doporučení vztahujeme více ke spirituálně senzitivní sociální práci. Jako důležité vnímáme:

- Mapování přítomnosti spirituality nemusí přinášet adekvátní informace o jejím dopadu na reflexivní životní plánování a zvládání. Je potřeba mapovat uzlové body konstrukcí spiritualit – tedy to, co je z hlediska víry pro seniory důležité a podstatné.

- Tam, kde je předmětem intervence pojetí stáří v rámci aktualizací RŽP, je možné, že i u lidí, kteří deklarují sebe jako spirituální, nebude spiritualita v rámci spolupráce zmiňována, a to především pro přílišnou neprovázanost konstrukcí spiritualit a stáří.
- Protože spiritualita nemusí poskytovat konkrétní vodítka pro jednání v situacích (může mít povahu fluidní, rozmlžené metafory), je nutné míru vlivu spirituality ověřovat a případně podporovat klientky a klienty v konkretizaci dopadu spirituality na jednání v situacích (podpořit klientky a klienty ve formulaci tokenů z typů).
- Dopad spirituality na zvládání náročných situací (coping) může být různý a paradoxně může docházet k situacím, ve kterých pro silně věřící klienty a klientky (Církevně zakotvená křesťanská spiritualita) nebude sehrávat spiritualita ve zvládání náročných situací roli. Zdá se být vhodné ověřovat, zda je klientům bližší pozice „*vlastně mu to pomůže určitě přežít nějaké těžké chvílky*“ (R12:78), nebo pozice snášení náročných situací s vírou jako snazších jako „*iluze*“ (R10:80).
- Realizaci spirituálních aktivit (modlení, chození do kostela atp.) je možné vnímat jako podporu potřeby aktivity v seniorském věku, která se ukazuje jako jedno ze zásadních tematizací konstrukcí stáří. Může tak být užitečné podporovat prostředí a (nebo) seniory v utváření možnosti spirituálních aktivit. Zároveň ale akcent na aktivnost může být kontradikcí pro svobodné naplňování a aktualizace RŽP. Představy o aktivitě samotnými seniory a jejich okolí se totiž může lišit (Fortuin et al., 2020).

ZÁVĚR

V předkládané studii jsme se zaměřovali na konstrukce spiritualit na pozadí konstrukcí stáří u KP, kteří se účastnili pilotní studie Projektu. Zatímco konstrukce stáří je poměrně stabilní mezi KP a zároveň se neobjevuje definování termínu stáří (zřejmě z důvodu očekávané jasnosti pojmu jako takového), u konstrukcí spiritualit jsou patrné odlišnosti v návaznosti na využívaný uzlový bod. V rámci PiSt se ukazují konstrukce spiritualit a stáří jako nepropojené, ale jako málo ko-resonující. To nabízí odlišný pohled na vzájemný vztah těchto dvou oblastí, než jak je často akcentován v současné literatuře (Jönsen, Magnusson, 2001; Buchman et al., 2016; Janhsenová et al., 2019 aj.). I naše analýza totiž podporuje tvrzení, že ke změnám spirituality nedochází v návaznosti na věk jako takový, ale pokud vůbec, tak na základě konkrétních aspektů tematizace stáří. Stejně tak spiritualita nehraje interpretační roli všech oblastí a témat konstrukce stáří, ale pouze některých, které jsou pro jednotlivé KP individuální.

S ohledem na to, že se zde vztahujeme k profesionálnímu pojetí sociální práce (Musil, 2008), které spojujeme s konceptem PIE (Navrátil, 2014; Kaňák, 2021), považujeme zde prezentovaná data za relevantní pro obor sociální práce. A to i proto, že součástí gerontologické sociální práce je sledování „*protínání*“ věku s ostatními faktory (Ray et al., 2015:1299). V našem výzkumu je tímto ostatním faktorem právě spiritualita.

Pro **teoretické koncepte oboru** to, dle našeho názoru, znamená věnovat pozornost nejen spiritualitám, které se vážou na jednotlivá náboženství, ale také na jednotlivé uzlové body. I u spiritualit vázaných na křesťanství se ukazuje přítomnost dvou uzlových bodů (Křesťanská spiritualita a Církevně zakotvená křesťanská spiritualita), které konstrukce spirituality ovlivňují. V rámci post-moderní varianty PIE je možné vnímat uzlový bod a okolo něj konstruovanou spiritualitu jako jeden z bodů, které mohou na úrovni stabilnějších prvků RŽP ovlivňovat celkovou podobu plánu a zvládání. A to i v rámci ko-resonance a relativně nezávisle konstruovaných identit stáří a spirituality. Také v kontextu humanisticky orientovaných teorií, specifitěji pak existenciálně laděných, které vycházejí z existence transcendentna, je úhel pohledu skrze uzlové body spirituality možným obohacením pohledu. Relevantnost humanistického rámce pro sociální práci i s ohledem na COVID-19 zdůrazňuje např. Chigangaidze (2021).

Pro **praxi sociální práce** to na úrovni mapování konkrétních situací a reflexivního životního plánování a zvládání může znamenat především nedotazování se pouze na to, zda je pro klienta důležitá spiritualita, ale také na to, co je v oné spiritualitě to podstatné, co je to zásadní (mapování uzlového bodu). A také

jak moc je spojena s aktivním zapojením v církvích nebo jiných uskupeních. Zároveň pak také mapovat, jak se tento uzlový bod projevuje v rámci ko-resonance, tedy které aspekty stáří, či řešených potíží jsou spolu-utvářeny spiritualitou (jak vypadá ona ko-resonance). Stejně tak se jako potřebné ukazuje mapovat konkrétní dopady copingových strategií spojených se spiritualitou na zvládnání konkrétní řešené situace, ale také obecně (tedy obecné představy o tom, jak a jestli spiritualita může pomoci se zvládnutím konkrétní situace). Poslední oblastí vhodnou k mapování je míra metaforičnosti aspektů spirituality pro konkrétní reflexivní životní plánování a zvládnání. Tedy jinými slovy to, jak mohou a dokážou konkrétní klienti využít svoji spiritualitu pro životní zvládnání. Z hlediska spolupráce pak reflektovat výše zmíněné body s ohledem na domluvenou zakázku a případně referovat k dalším odborníkům pro propracování spirituality do podoby, která bude pro klienty srozumitelná i z hlediska dopadů do konkrétních životních událostí (s ohledem na potenciální metaforičnost spirituality).

Pro **další výzkum tématu** se jeví jako potenciálně nejzajímavější právě ona vzájemná ne/provázanost konstrukcí spiritualit a stáří. A to nejen pro absenci podrobnějšího zkoumání dané oblasti (Marciniak et al., 2019), ale také pro zkoumání odlišného přístupu k vývoji spirituality než jen s věkem spojeným. Stejně tak je vhodné, v návaznosti na ko-resonanci a možnou nepotřebnost zkoumat spiritualitu v kontextu některých zakázek a očekávání klientů, věnovat pozornost zkoumání podmínek vhodné komunikace o spiritualitě a představám o očekávané pomoci od klientů.

POUŽITÉ ZDROJE

- ADEDOYIN, A. C. A. et al. 2021. Integration of Faith and Spirituality in Social Work Education. *Social Work & Christianity*, 48(3), 288–307.
- AYRES, L., KAVANAUGH, K., KNAFL, K. A. 2003. Within-Case and Across-Case Approaches to Qualitative Data Analysis. *Qualitative Health Research*, 13(6), 871–883.
- BEEBE, J. R. 2006. Bricolage: The Postmodern Eclectic. In: NIELSEN, S. L., DOWD, T. (Eds.). *The Psychologies in Religion*. New York: Springer, 19–29.
- BERGER, P., LUCKMANN, T. 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK.
- BERLIN, I. 1979. *Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press.
- BLANTON, C. D. 2015. Reoccupying Metaphor: On the Legitimacy of the Nonconceptual. *Humanities*, 4(1), 181–197.
- BLUMENBERG, H. 2010. *Paradigms for a Metaphorology*. New York: Cornell University Press.
- BUCHMAN, J. A. et al. 2016. Age Difference in Perceptions of Gerotranscendence. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 28(3), 239–254.
- CANDA, E. R., FURMAN, L. D. 2010. *Spiritual Diversity in Social Work Practice: The Heart of Helping*. Oxford: Oxford University Press.
- CHIGANGAIDZE, R. 2021. COVID-19 and the Calls of Humanistic Social Work. *International Social Work*, 64(5), 663–675.
- CHRONAKI, A., KOLLOSCH, D. 2019. Refusing Mathematics: a Discourse Theory Approach on the Politics of Identity Work. *ZDM Mathematics Education*, 51(3), 457–468.
- COHEN-MANSFELD, J. et al. 2013. The Old, Old-Old and the Oldest Old: Continuation or Distinct Categories? *International Journal of Aging and Human Development*, 77(1), 37–57.
- CRISP, B. R. 2020. Charting the Development of Spirituality in Social Work in the Second Decade of the 21st Century. *British Journal of Social Work*, 50, 961–978.
- DAVID, G. 2001. Aging, Religion, and Spirituality: Advancing Meaning in Later Life. *Social Thought*, 20(3–4), 115–132.
- DAVIE, G. 1990. Believing without Belonging. Is this the Future of Religion in Contemporary Britain? *Social Compass*, 37(4), 455–469.
- DEGGES-WHITE, S. 2005. Understanding Gerotranscendence in Older Adults. *Adultspan Journal*, 4(1), 36–48.

- FORTUIN, N. P. M. et al. 2020. The Search for Meaning in Later Life: On the Connection between Religious Narratives and Narratives of Aging. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 32(1), 3–24.
- GAUTAM, S., NEVILLE, S., MONTAYRE, J. 2019. What is Known about the Spirituality in Older Adults Living in Residential Care Facilities? *International Journal of Older People Nursing*, 14(2), e12228. DOI: 10.1111/opn12228
- HAYES, B. C., MCKINNON, A. 2018. Belonging without Believing: Religion and Attitudes towards Gay Marriage and Abortion Rights in Northern Ireland. *Religion, State & Society*, 46(4), 351–366.
- HORYNA, B. 2020. *Konec metafyziky a důvod k myšlení. Blumenbergova péče o rozum jako typ následovníhodné filosofie*. Praha: Malvern.
- JANHSEN, A. et al. 2019. Spiritualität im höheren Lebensalter als dynamische Alter(n)sauflage. *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*, 52(4), 359–364.
- JANSSON, A. H. et al. 2020. Changes in Prevalence of Loneliness over Time in Institutional Setting, and Associated Factors. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 89, 104043.
- JÖNSEN, H., MAGNUSSON, J. A. 2001. A New Age of Old Age? *Journal of Aging Studies*, 15, 317–331.
- KAŇÁK, J. 2021. Možné metody práce s průběhem truchlení u dospělých v profesionálním pojetí sociální práce s jednotlivcem. *Sociální práce / Sociální práce*, 21(3), 69–88.
- KAŇÁK, J. 2020. Spiritualita seniorů a její místo v sociální práci s klienty. In: ONDRUŠOVÁ, J., KRAHULCOVÁ, B. a kol. *Gerontologie pro sociální práci*. Praha: Karolinum, 141–156.
- KAŇÁK, J. 2016. Nedefinovaná profesionalita: vztah diskursů spirituality a profesionality v sociální práci v soudobé odborné literatuře. *Sociální práce / Sociální práce*, 16(5), 72–91.
- KAŇÁK, J., VÁNĚ, J. 2021. Špatně oblečený císař? Výzkum spirituality v sociálních vědách, analýza metodologických přístupů. *Caritas et Veritas*, 11(2), 181–194.
- KAUČIČ, B. M. et al. 2017. Spiritual Factors as an Important Element of Life Satisfaction in Old Age. *Informatologia*, 50(3–4), 170–182
- LIETZ, C. A., ZAYAS, L. E. 2010. Evaluating Qualitative Research for Social Work Practitioners. *Advances in Social Work*, 15(3), 295–312.
- LIM, S. Y., SONG, J. A. 2019. Maintenance of Continuity in Older Adulthood: Concept Analysis. *International Journal of Nursing Knowledge*, 30(2), 106–113.
- LIMB, G. E. et al. 2021. Examining Spiritual Ecograms in Child Welfare Settings with Members of the Church of Jesus Christ of Latter-day Saints. *Child and Adolescent Social Work Journal*. DOI: 10.1007/s10560-021-00767-8
- LISTER, Z. et al. 2020. The Influence of Prayer and Family Worship on Relationship Functioning among Married Adults in Caribbean and Latin America. *Religions*, 11(14). DOI: 10.3390/rel11010014
- LOUE, S. 2017. *Handbook of Religion and Spirituality in Social Work Practice and Research*. New York: Springer.
- MARCINIÁK, R. et al. 2019. Religiozita, spiritualita a stáří: teorie a výzkumy. *Československá psychologie*, 63(6), 644–663.
- McGEE, J. S., MYERS, R., MERAZ, D. R., DAVIE, M. 2021. Carign for a Family Member with Early Stage Alzheimer's Disease. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*. DOI: 10.1080/15528030.2021.1934771
- MILES, M., HUBERMAN, A. 1994. *Qualitative Data Analysis*. London: SAGE.
- MUSIL, L. 2008. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. *Sociální práce / Sociální práce*, 8(2), 60–79.
- NAVRÁTIL, P. 2014. Postmodernita v životní situaci. In: NAVRÁTIL, P. (Ed.). *Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami*. Brno: MUNI, 48–90.
- NEŠPOR, Z. R. 2007. Empirické výzkumy (současného) náboženství v letech 1946–1989. *Soudobé dějiny*, 14(2–3), 399–438.

- NILSSON, H. 2018. Existential Social Work and the Quest for Existential Meaning and Well-Being: A Conceptual Framework. *Social Thought*, 37(1), 64–76.
- OXHANDLER, H. K. et al. 2021. The Relevance of Religion and Spirituality to Mental Health: A National Survey of Current Clients' View. *Social Work*, 66(3), 254–264.
- OXHANDLER, H. K., GIARDINA, T. D. 2017. Social Workers' Perceived Barriers to and Sources of Support for Integrating Clients' Religion and Spirituality in Practice. *Social Work*, 62(4), 323–332.
- OZ, Y. C., DURAN, S., DOGAN, K. 2021. The Meaning and Role of Spirituality for Older Adults: A Qualitative Study. *Journal of Religion and Health*, 31(2), 1490–1504. DOI: 10.1007/s10943-021-01258-x
- PERRIN, J. et al. 2021. Comparing Perspectives: Patients' and Health Care Professionals' Views on Spiritual Concerns and Needs in Chronic Pain Care. *BMC Health Service Research*, 21. DOI: 10.1186/s1293-021-06508-y
- RANZ, R. 2021. Developing Social Work Students' Awareness of their Spiritual/Religious Identity and Integrating It into Their Professional Identity. *British Journal of Social Work*, 51, 1392–1407.
- RAY, M. et al. 2015. Gerontological Social Work: Reflections on its Role, Purpose and Value. *British Journal of Social Work*, 45(4), 1296–1312.
- REED, I. A., WEINMAN, M. 2019. Agency, Power, Modernity: A Manifesto for Social Theory. *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 6(1), 6–20.
- RICHTER, A. S. 2016. Ambivalenz, Alter und Agency. *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*, 49(1), 15–19.
- RING, L. et al. 2020. The Moderating Role of Subjective Nearness-to-Death in Association between Health Worries and Death Anxieties from COVID-19. *Death Studies*. DOI: 10.1080/07481187.2020.1821261
- ROBERSON, C. J., HAGUES, R., COPELAND, R. 2021. Addressing Spirituality: Reflections on Curriculum Integration in a Christian University. *Social Work & Christianity*, 48(3), 275–287.
- SALADAÑA, J. 2013. *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. Los Angeles: SAGE.
- SHAW, J. 2018. Introducing Post-Secular Social Work: Towards a Post-Liberal Ethics of Care. *British Journal of Social Work*, 48, 412–429.
- SEBELE-MPOFU, F. Y. 2020. Saturation Controversy in Qualitative Research: Complexities and Underlying Assumptions. A Literature Review. *Cogen Social Science*, 6(1), 1–17.
- SHELLER, M., URRY, J. 2006. The New Mobilities Paradigm. *Environmental and Planning*, 38(2), 207–226.
- STEWART, C., RAPP, L. 2017. The Relationship of Spirituality and Family Functioning to Recidivism. *Residential Treatment for Children & Youth*, 34(3–4), 292–310.
- SUCHOMELOVÁ, V. 2016. Spirituální potřeby seniorů v sociální péči. *Sociální práce / Sociálna práca*, 16(5), 92–108.
- USSET, T. J. et al. 2020. Psychospiritual Developmental Risk Factors for Moral Injury. *Religions*, 11, 484. DOI: 10.3390/rel11100484
- VÁNĚ, J., LUŽNÝ, D., ŠTÍPKOVÁ, M. 2013. Traditional and Alternative Religiosity in Contemporary Czech Republic: A Comparison of Age Groups. In: BAIER, K., WINTER, F. (Eds.). *Alter in den Religionen / Ageing in Religion*. Münster: LIT, 184–203.
- VÁNĚ, J., ŠTÍPKOVÁ, M. 2013. The National Religious Environment and the Orthodoxy of Christian Beliefs: A Comparison of Austria, the Czech Republic and Slovakia. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 49(3), 403–425.
- VILHELMSON, B., THULIN, E., ELLDÉR, E. 2021. Is Ageing becoming More Active? *European Journal of Ageing*. DOI: 10.1007/s10433-021-00647-1
- WANKA, A. et al. 2019. Everyday Discrimination in the Neighbourhood. *Ageing & Society*, 39, 2133–2158.
- YOUNG, G. 2019. Knowledge How, Procedural Knowledge and the Type-Token Action Clause. *Acta Analytica*, 34(9), 327–343.

Postoje sociálních pracovníků k odlišnosti příbuzenských a nepříbuzenských pěstounů

*Social Workers' Attitudes to Differences between
Foster Parents and Kinship Carers*

Karolína Tovaryšová, Karel Řezáč

Bc. Karolína Tovaryšová¹ je absolventkou dvouoboru Sociální práce a sociální pedagogiky bakalářského studijního programu Sociální politiky a sociální práce na Fakultě sociálních studií na Masarykově univerzitě v Brně. V současnosti studuje navazující magisterské studium na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity obor Rozvoj a řízení v sociálních službách. Zároveň od září 2021 pracuje v organizaci pověřené doprovázením pěstounských rodin. Zajímá se o problematiku pěstounské péče, na jejíž téma publikovala svou bakalářskou práci, a chce výzkum v této oblasti realizovat i v práci diplomové.

Mgr. Karel Řezáč, Ph.D.,² působí jako odborný asistent na Katedře sociologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Dlouhodobě se věnuje oblasti náhradní rodinné péče, otázkám profesionálního výkonu sociální práce a deinstitucionalizace. Od roku 2014 pracoval 7 let jako sociální pracovník náhradní rodinné péče v organizaci pověřené doprovázením pěstounských rodin. Nadále lektoruje vzdělávací semináře pro pěstouny.

Abstrakt

CÍLE: Cílem práce je zjistit, jaké jsou postoje sociálních pracovníků pracujících v systému náhradní rodinné péče k odlišnostem příbuzenské a nepříbuzenské pěstounské péče. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Text vychází z teoretických východisek formulovaných na základě současné legislativy sociálně-právní ochrany dětí a dosavadních empirických a teoretických poznatků o systému náhradní péče o děti, včetně detailního zaměření na aspekt příbuzenství. Dále jsou v textu vymezeny také pojmy sociální pracovník a postoj. **METODY:** Výzkum byl realizován prostřednictvím kvalitativní výzkumné strategie, za využití přístupu kombinujícího zakotvenou teorii a analytickou indukci. **VÝSLEDKY:** Výsledkem výzkumu je formulace postojů výzkumného souboru sociálních pracovníků zdůrazňující potřebu změny stávajícího systému náhradní rodinné péče, který nevhodným způsobem reflektuje odlišnosti příbuzenské a nepříbuzenské pěstounské péče. Dále bylo identifikováno ambivalentní emoční prožívání a názory na existující odlišnosti a konkrétní označení výhod a nevýhod příbuzenské pěstounské péče. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Závěry upozorňují na potřebnost změny stávajícího systému a praxe sociálních pracovníků náhradní rodinné péče a nabízejí potenciální východiska pro inspiraci k tomu, jakým způsobem tuto změnu realizovat.

¹ Kontakt: Bc. Karolína Tovaryšová, POLYGON – bezpečí, z. s., Slobodova 1323, 768 61, Bystrice pod Hostýnem; tovarysova@polygon-bezpeci.cz

² Kontakt: Mgr. Karel Řezáč, Ph.D., ZČU, Fakulta filozofická, Katedra sociologie, Sedláčková 38, 301 00 Plzeň; rezack@kss.zcu.cz

Klíčová slova

pěstounská péče, pěstouni, příbuzenská péče, ohrožené dítě, sociální pracovník, postoje

Abstract

OBJECTIVES: The thesis aims to find out the attitudes of social workers in the substitute care system to the differences between foster parents and kinship carers. **THEORETICAL BASE:** The theoretical base is perceived from current legislative, empiric, and theoretical knowledge of the substitute care system, including detailed information about kinship in foster care. The theoretical background also consists of a definition of the terms social worker and attitude. **METHODS:** The research was conducted through a qualitative research strategy, using a combination of grounded theory and analytical induction. **OUTCOMES:** The findings point out that research respondents' attitudes include the need to change the current substitute care system, which doesn't reflect differences between foster parents and kinship carers. The findings also provide information about ambivalent emotional perceptions and opinions of the differences. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The conclusions draw attention to the need to change the current system and social workers' practice in substitute care, as well as offer potential starting points for inspiration on implementing this change.

Keywords

foster care, foster parents, kinship carers, endangered children, social worker, attitudes

ÚVOD

V systému náhradní rodinné péče (dále NRP) se nezřídka setkáváme s předpokladem, že z hlediska nejlepšího zájmu dítěte je pro „odebrané“ dítě za všech okolností nejvhodnější zůstat v širším rodinném prostředí. Takové prostředí však nemusí být vždy dostačující, přestože má ze zákona nejvyšší prioritu. Primární snaha svěřit ohrožené dítě do péče příbuzným má své opodstatnění, kterým je například skutečnost, že péče příbuzných znamená přesun do stabilnějšího a zpravidla známého prostředí, zachování kulturního kontextu péče z původní rodiny a některé statistiky také naznačují menší míru rizika výskytu problémového chování těchto dětí (Conway, Hutson, 2007). Hledání vhodných a schopných, i když pro dítě cizích osob ochotných starat se o ohrožené dítě přichází prakticky až jako poslední možnost před umístěním do ústavní výchovy (Bubleová a kol., 2011). Podle dostupných statistických údajů tvoří příbuzenská pěstounská péče, kdy o dítě pečují nejčastěji prarodiče, více než dvě třetiny ze všech případů pěstounské péče v ČR (MPSV, 2021). Oproti nepříbuzenské pěstounské péči je v tomto převažujícím typu péče několik rozdílů. Z odborného hlediska můžeme jako jeden z nejzásadnějších rozdílů označit absenci povinného absolvování odborné přípravy budoucích pečujících osob, kterou realizuje příslušný krajský úřad či pověřená osoba. Rozdíl je také v samotném procesu posuzování, jehož součástí je u zprostedkované (nepříbuzenské) pěstounské péče zjišťování zdravotního stavu a psychologického profilu žadatele, včetně charakteristik osobnosti, psychického stavu, předpokladů k výchově dítěte, motivace, stability partnerského vztahu apod. (Bubleová a kol., 2018). Žadatel o příbuzenskou pěstounskou péči takovémuto procesu posouzení ze zákona nepodléhá a je pouze na zvážení příslušného soudu a rozhodnutí konkrétního soudce, zda si vyžádá hlubší posouzení žadatele (Uhlířová a kol., 2010). Tuto specifickou skutečnost systému NRP vnímáme jako potenciální riziko a možný zdroj nerovnosti kvality péče příbuzných a nepříbuzných pěstounů. Nepřípravená a také nedostatečně prověřená rodina totiž není příliš pevnou zárukou všestranného vývoje dítěte. Již Kolučová (1992) uvedla dlouhodobě platné riziko, že mezi dítětem a pěstouny nemusí vždy dojít k dostatečně hlubokým vztahům, což může zapříčinit nedostatečné uspokojování psychických potřeb. Dalším

ohrožujícím vlivem je neschopnost přijímat dítě i s jeho problémy. Další obtíže spočívají například v podobě nespokojenosti v rodinách a vnímání nedostatečné vděčnosti dítěte pěstouny. Autorka sama uvádí příčiny jako špatná či chybějící příprava rodiny nebo nevhodný výběr rodiny.

Výše uvedené důvody pro nás byly podnětem pro realizaci výzkumu zaměřujícího se na postoje zkušených sociálních pracovníků v oblasti pěstounské péče k odlišnosti příbuzenských a nepříbuzenských pěstounů. Pro náš výzkumný záměr jsme zvolili základní výzkumnou otázku ve znění: *Jaké jsou postoje sociálních pracovníků pracujících v systému NRP k odlišnostem příbuzenské a nepříbuzenské pěstounské péče?* Naším cílem bylo nalézt odpověď na tuto otázku prostřednictvím její konceptualizace a následné realizace kvalitativně orientovaného empirického výzkumu.

SYSTÉM NÁHRADNÍ PÉČE O DĚTI

Systém náhradní péče o děti můžeme označit jako státem zajišťovanou soustavu několika forem péče, které stát poskytuje ohroženým dětem. Jedná se o děti, které nemohou být z různých důvodů vychovávány v prostředí své vlastní biologické rodiny. Tento systém zahrnuje dva základní druhy péče v podobě *náhradní rodinné péče* a ústavní péče. Každý druh je dále diferencován do několika typů, které se mezi sebou svým charakterem liší. Z legislativní perspektivy je vždy upřednostňována rodinná forma péče před ústavní, jestliže to stav a situace dítěte umožňují (zákon č. 89/2012 Sb., § 971), což je z hlediska zdravého všestranného vývoje dítěte zcela zásadně přínosné (Vágnerová, 2012). Podle Úmluvy o právech dítěte (MPSV, 2016:1) je důležité především právo dítěte vyrůstat v harmonickém rodinném prostředí, respektive v „*prostředí harmonického rozvoje osobnosti... v atmosféře štěstí, lásky a porozumění...*“. Také mezinárodní konvence tedy akcentují význam podstaty rodiny pro zdravý vývoj dítěte. Z hlediska lokální legislativy je v zákoně 359/1999 Sb. pojem NRP nejvhodnějším a nejčastěji užívaným zdrojem ochrany ohrožených dětí jako alternativa poskytnutí výchovy.

Poměr počtu dětí umístěných do NRP vůči dětem umístěným do ústavní péče je (nejen) v České republice dlouhodobě diskutovaným tématem. Dle aktuálního výkazu o výkonu sociálně-právní ochrany dětí v ČR je 77 % ohrožených dětí svěřeno do NRP, zatímco 23 % dětí vyrůstá v některém z ústavních zařízení (MPSV, 2021). Navzdory převažujícímu trendu umísťování dětí do rodinné formy péče je třeba zmínit dřívější kritiku ČR ze strany Výboru OSN pro práva dítěte (OSN, 2011) za příliš vysoký počet dětí v ústavních zařízeních. Ačkoliv zmíněný apel nadnárodní organizace u nás vedl k počátku transformace systému péče o ohrožené děti a poměrovému snížení zastoupení dětí vyrůstajících v ústavech, podle údajů UNICEF (2019) je přesto ČR jednou ze zemí s nejvyšším počtem dětí, které jsou v průběhu roku umísťovány do institucionalizované formy péče bez doprovodu rodičů.

Pokud bychom na současné nastavení systému NRP hleděli optikou profesionálů z praxe, podle Vávrové (2020:3) se z jejich pohledu ukazuje, že: „... *příklady dobré praxe stojí právě především na angažovanosti lidí, kteří se tomuto oboru věnují, a to ať již ve sféře státní, či v neziskovém sektoru. Samotný systém jako celek bohužel moc uspokojivé výsledky nepřináší.*“ Tato analýza shrnující problematická místa v oblasti sociálně-právní ochrany a NRP upozorňuje mimo jiné na zkušenosti zaangažovaných osob systému s nadřazováním práv rodičů nad práva dítěte. Shodný střet práv je diskutovaným tématem také v zahraničí (Lee, 2017; Adonteng-Kissi, 2021). Filosofie, že zájem dítěte by měl být předním hlediskem veškerého rozhodování o životě dítěte, je podle Vávrové (2020) stěžejním prvkem, jehož absence může znamenat ztrátu významu veškerého úsilí o ochranu dítěte. Z hlediska osob z praxe je pro funkčnost systému nezbytná součinnost a koordinace všech aktérů a shoda v definici zájmu dítěte.

Ústavní péče o děti

Jak již bylo zmíněno, v rámci systému NRP můžeme rozlišovat mezi dvěma základními druhy péče, z nichž každý zahrnuje několik dalších konkrétních forem. Z hlediska zachování komplexní

perspektivy považujeme za důležité alespoň stručně nastínit všechny z těchto forem představujících škálu alternativ k pěstounství, které má v rámci systému NRP stěžejní význam.

Mezi konkrétní typy ústavní péče můžeme zařadit zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (ZDVOP), zdravotnická zařízení, školská zařízení a také některá zařízení sociálních služeb. Dle Trnkové (2018) jsou nejnámější podobou ZDVOP tzv. Klokánky zřizované organizací Fond ohrožených dětí. Úkolem tohoto typu zařízení je poskytovat ochranu dětem, které se ocitly bez jakékoliv péče nebo je jejich život a příznivý vývoj z vážného důvodu ohrožen. *Zdravotnická zařízení* poskytující institucionalizovanou formu péče o ohrožené děti jsou oficiálně dle legislativy označována jako dětské domovy pro děti do 3 let věku. Dříve byl pro jejich označení užíván název kojenecký ústav. Kojenecké ústavy již však formálně v souladu s legislativou zanikly a v praxi se pojmenovávají jako dětská centra (Varvařovský, 2013), jejichž cílem je dle Krbcové a Tomanové (2019) poskytovat zdravotní služby a zaopatření ohroženým dětem uvedené věkové kategorie. Z průzkumu organizace Lumos (2019) však vyplývá, že do dětských center je umísťováno více než 40 % dětí starších 4 let, a ve více než polovině zkoumaných zařízení tvoří starší děti dokonce nadpoloviční většinu. Podle analýzy Krbcové a Tomanové (2019) spočívá kontroverze dětských center také v častém nenaplňování minimálních standardů personálního zabezpečení. Zajímavé bude sledovat vývoj dětských center v kontextu poslední novely zákona o sociálně-právní ochraně (zákon č. 363/2021 Sb.), dle které nebude od roku 2025 umísťovat děti mladší 3 let (vyjma dětí s těžkým zdravotním postižením) do ústavní péče.

Školská zařízení, jako další část institucí péče o děti, zahrnují dětské domovy, dětské domovy se školou, diagnostické ústavy a výchovné ústavy. Do výchovných ústavů a dětských domovů se školou bývají umísťovány děti, které mají diagnostikovanou závažnou poruchu chování. Umístění dítěte do běžného dětského domova má převážně sociální charakter (Vítková, 2004). Účelem diagnostického ústavu je dle Janků (2009) provádět u dětí s nařízenou ústavní výchovou diagnostiku a komplexní vyšetření, na jehož základě je zvolena nejhodnější dostupná forma dlouhodobé péče. K výše uvedeným typům ústavní péče o děti lze připočítat také některá zařízení sociálních služeb, která provozují službu *domov pro osoby se zdravotním postižením*. Tyto domovy jsou zřizovány v rámci zákona č. 108/2006 Sb. a mohou být provozovány pro širokou škálu klientů z hlediska věkových kategorií, včetně dětí a mladistvých, tedy i ohrožených dětí. Na pomyslném pomezí ústavní a rodinné formy péče o ohrožené děti je tzv. *hostitelská péče*. Jde v podstatě o doplňkovou a podpůrnou složku ústavní péče. Jak uvádí Kubíčková (2011), hostitelská péče neřeší stěžejní problémy ohrožených dětí, ale bohužel se pro některé z nich stává jedinou možností poznání života v běžné funkční rodině na základě krátkodobých návštěv hostitelské rodiny.

Nutno podotknout, že ústavní péče představuje širokou škálu rizik zejména z hlediska sociálního a psychologického vývoje dítěte, včetně kognitivních dovedností, procesů pozornosti, fyzického růstu, duševního zdraví a emocionálního vývoje (Zeanah, Humphreys, 2020). Tato skutečnost již řadu let vede ke snahám o propagaci rodinných forem náhradní péče o děti.

Náhradní rodinná péče o děti

Z hlediska rodinných forem péče rozlišuje systém NRP mezi typy *osvojení*, *poručenství*, *péče jiné osoby* a *pěstounství*. V praxi NRP je často používané dělení péče na *zprostředkovanou* a *nezprostředkovanou* (Bubleová a kol., 2011). Nezprostředkovanou péči chápeme jako situaci, kdy návrh na svěřeni dítěte do pěstounské péče podává fyzická osoba dítěti příbuzná nebo fyzická osoba blízká dítěti či jeho rodině (zákon č. 359/1999 Sb.). Teoreticky tak mohou být všechny formy NRP poskytnuty nezprostředkovaně. Zprostředkovaná péče je pak proces svěřeni dítěte do péče cizí osoby, za který je zodpovědný stát.

Ze zákona č. 89/2012 Sb. vyplývá, že proces *osvojení* neboli adopce je nejkompexnější formou poskytnutí NRP. Mezi nezletilým osvojencem a osvojitelem vzniká stejný právní a příbuzenský vztah, jako je mezi biologickými rodiči a dětmi. Vztahy k původní biologické rodině právně zanikají. K *poručenství* dochází, pokud dítě nemá žádného z rodičů, který vůči němu vykonává

rodičovskou odpovědnost v plném rozsahu. Poručení může být poskytováno s výkonem osobní péče, kdy poručník má obdobná práva a povinnosti jako pěstoun, nebo bez jejího výkonu, kdy se jedná spíše jen o formální zastoupení (zákon č. 89/2012 Sb., § 928–942). Poručenská péče je mnohdy pojímána jako specifická forma pěstounské péče. Je to dáno tím, že poručenská péče může rovněž trvat dlouhodobě, její součástí je nárok na dávky pěstounské péče a stejně jako pěstounská péče končí až zletilostí dítěte. K typu nezprostředkované péče patří dle terminologie zákona č. 89/2012 Sb. také svěření dítěte do *péče jiné osoby* než rodiče. Tato jiná osoba se nestává zákonným zástupcem dítěte, vykonává pouze jeho osobní péči a výchovu, pokud to nemůže z různých důvodů vykonávat rodič či není ustanoven opatrovník. *Pěstounství* můžeme na základě jeho povahy a rozšíření označit za nejčastěji využívanou formu náhradní péče o ohrožené děti v ČR. K datu 31. 12. 2021 se v dlouhodobé pěstounské péči nacházelo 12 351 dětí (MPSV, 2021). Pěstounskou péči dělíme na dlouhodobou a přechodnou. Pěstounská péče na přechodnou dobu je v praxi nazývána také jako profesionální pěstounství. Od dlouhodobé se liší tím, že do tohoto typu péče jsou umísťovány děti, u kterých se jedná pouze o dočasné řešení (k ukončení by mělo dojít nejpozději do jednoho roku od svěření dítěte), než se vyřeší situace, kdy není nikdo, kdo by o dítě soustavně pečoval (Gabriel, Novák, 2008). Význam dlouhodobé pěstounské péče spočívá oproti přechodné v nahrazení funkce dlouhodobého zajištění péče o dítě. V takovém případě také rozlišujeme mezi *příbuzenskou* (nezprostředkovanou) a *nepříbuzenskou* (zprostředkovanou) péčí.³ Pouze 19 % z celkového počtu dlouhodobých pěstounů nejsou ve vztahu k dítěti příbuzní, zatímco téměř 81 % tvoří příbuzní svěřeného dítěte. V téměř 67 % případů se přitom jedná o prarodiče dětí (MPSV, 2021). Cílem dlouhodobé pěstounské péče je, aby ohrožené dítě nemuselo pobývat v ústavním zařízení, ale pomohlo mu individuální rodinné prostředí.

Pěstounská péče má však také specifická rizika. Podle Vávrové (2020) mají například některé školy negativní postoj k přijímání dětí v pěstounské péči. Individuální působení pěstouna na dítě může navíc kromě potenciálu k pozitivnímu působení přinést též riziko nevhodného působení například na rozvoj autonomie dítěte, která je v případě NRP obzvláště významným tématem (Řezáč, 2022). Analýza perspektivy aktérů z praxe navíc ukazuje, že někteří pěstouni s příbuzenským vztahem k dítěti „... *nebývají motivováni přijímat odbornou pomoc. Zkušenosti ukazují, že někdy dokonce dochází z jejich strany ke zneužívání dávek. To vše pak zkresluje obecně pohled na pěstounskou péči*“ (Vávrová, 2020:11). Vedle toho však je pochopitelně nutné podotknout, že pěstounská péče představuje oproti jiným alternativám NRP o děti, které není z různých důvodů možné osvojit, velmi široké spektrum pozitivních dopadů na život dítěte. Pěstounská péče se z hlediska snahy o minimalizaci „poškození“ ohroženého dítěte jeví jako ideální. Ačkoliv dle Vágrerové (2012) má vývoj dítěte v pěstounské péči všestranná specifika, čím dříve je dítě umístěno do spolehlivé náhradní rodiny, tím výraznější může být „náprava“ raného traumatu s jeho psychickými, sociálními i emocionálními dopady.

ODLIŠNOSTI PŘÍBUZENSKÉ A NEPŘÍBUZENSKÉ PĚSTOUNSKÉ PÉČE

Jak jsme již nastínili, mezi příbuzenskou a nepříbuzenskou pěstounskou péčí existují výrazné odlišnosti. Nepříbuzenská pěstounská péče je státem zprostředkovaná forma náhradní péče o dítě poskytovaná vzhledem ke vztahu k dítěti cizí osobou či osobami. Dochází tedy ke vzniku nové rodiny, nových vztahů a dítěti je poskytnuto nové výchovné prostředí. Naopak u příbuzenské pěstounské péče dítě většinou setrvává v původní rodině a ve stejných vztazích, často i v prostředí, kde již trávilo čas dříve, pouze o něj pečuje jiný příslušník biologické rodiny než rodič. Níže analyzujeme odlišnosti těchto různých podob pěstounské péče z perspektivy výhod a nevýhod

³ Zažité pojmosloví rozlišující na základě aspektu příbuzenství není z hlediska zprostředkovanosti zcela přesné, jelikož dle Ročnického výkazu o výkonu sociálně-právní ochrany dětí (MPSV, 2021) spadají do kategorie nezprostředkovaných pěstounských rodin také pěstouni, kteří nejsou s dítětem spjati příbuzenskou vazbou, nýbrž jsou jeho blízkou osobou. V takovém stavu je 12 % ze všech pěstounů.

majoritní podoby péče, tedy příbuzenské péče. Vycházíme z předpokladu, že z implicitní analogie našeho pojetí lze odvodit současně výhody i nevýhody nepříbuzenské pěstounské péče, které z tohoto důvodu neuvádíme explicitně.

Nevýhody příbuzenské pěstounské péče

Jak zmiňuje Salačová (2011), příbuzenským pěstounům je třeba věnovat velkou pozornost nejen kvůli jejich velkému počtu, ale také kvůli jejich specifické situaci, která může zahrnovat jistá rizika. Rodinná situace příbuzenských pěstounských rodin bývá často komplikovaná. Příbuzní se náhle stanou pěstouny, bez povinnosti i možnosti přípravy. Absence odborné přípravy, mapování motivace a podobných záležitostí, které u nepříbuzenských pěstounů slouží jako jejich kontrola a zajištění kvality, může vést k riziku svěřeni dítěte do péče osoby, která nemá pro výkon péče dostatek znalostí, motivace ani předpokladů (Vávrová, 2020). Pazlarová (2016) však upozorňuje na skutečnost, že pouze příbuzenský vztah, jak je v praxi někdy usuzováno, ke kvalitní péči o dítě nestačí. Podle Gabriela a Nováka (2008) může být pro dítě někdy rizikem dokonce přehnaná shovívavost a láska od příbuzných, jelikož může dát za vznik nedodržování pravidel, volnější morálce a „nevychovanosti“ dítěte. Vyloučen není ani opak, kdy snaha dítě chránit, v podobě nadměrné striktnosti a přísnosti k dítěti, dojde až k omezování jeho svobody a autonomie (Řezáč, 2022).

Dále považujeme za důležité zmínit fakt, že prarodiče jsou sami rodiči dítěte, které se z určitého důvodu nezahládlo postarat o vlastní dítě. Může tak dojít k opakování stejných chyb ve výchově a absenci dobrého vzoru pro ohrožené dítě. *„Vzhledem k tomu, že se v případě svěřeni dítěte do péče příbuzných neprovádí odborné posuzování jejich schopností a podmínek pro péči, tyto osoby neprocházejí odbornou přípravou, jsou děti umísťovány k příbuzným, kteří sami nemuseli zvládnout výchovu svých potomků. Řetězí se tak nevhodný způsob chování, opakují se stejné chyby.“* (Nadační fond J&T, 2014:14.)

Výhody příbuzenské pěstounské péče

Obecně lze říci, že pro dítě v příbuzenské pěstounské péči je výraznou výhodou znalost prostředí. Domácí prostředí příbuzných či blízkých osob dítě obvykle zná již od dětství, a tak je výrazně usnadněna adaptace na nové výchovné prostředí. Dochází k posílení vlastní identity dítěte a lze očekávat větší stálost i širších rodinných vztahů, která vede k lepší psychické ukotvenosti dítěte. Příbuzenská péče může napomoci ke zdárnějšímu zachování vztahu s vlastním rodičem. Neopomenutelným faktem je, že dítě se cítí bezpečněji a jistěji v péči prarodičů, kteří k němu mají vztah, než v péči cizích osob (Nadační fond J&T, 2014). Lze tedy konstatovat, že pro dítě může být snadnější a méně bolestivé adaptovat se na známé prostředí než si zvykat na prostředí nové. Významným benefitem je podle Winokura, Holtanové a Batchelderové (2018) vedle efektivnější adaptace dále též lepší prospívání těchto dětí, zejména z hlediska duševního zdraví a pohody života dítěte obecně.

„Tato forma má nejbližší k řešení té rodinné krize, kdy se rodiče nemohou starat o své nezletilé děti. I proto se dá předpokládat, že udržení dítěte v jeho původní rodině a snaha o její podporu bude do budoucna stále větší samozřejmost.“ (Uhlířová a kol., 2010:51.) Uvedené tvrzení vede k předpokladu, že příbuzenská pěstounská péče má opravdu smysl tam, kde lze očekávat možné napravení vztahů v rodině a obnovu funkcí biologických rodičů. Autorka dále uvádí, že tato forma péče může být ve srovnání s ostatními nejstabilnější, pokud však bude příbuzenským rodinám věnována dostatečná odborná podpora okolí i systému NRP. Tato podpora byla výrazně rozšířena novelou zákona č. 401/2012 Sb., která ukotvila službu doprovázení pěstounských rodin prostřednictvím doprovázejících organizací pěstounské péče, jejichž pracovníci mají za úkol podporovat, kontrolovat a koordinovat pěstounskou rodinu (Řezáč, 2016). Stále však (z principu) chybí podpora příbuzenských pěstounů před svěřením dítěte do péče. Přestože u mnoha příbuzných pěstounů se vyskytuje silná motivace pro konání potřebné věci pro svou rodinu či opětovného nalezení smyslu života v podobě péče o příbuzné dítě (Uhlířová a kol., 2010), oproti nepříbuzenským pěstounům nemají příbuzní často

dost času na promyšlení a prozkoumání svých dovedností a schopností, naopak je vede nejsilnější motivace zachránit určité dítě a navrátit rodinnou situaci do pořádku.

Rešerše současného vědeckého poznání

Na základě námi provedené rešerše publikovaných výzkumů problematiky odlišnosti příbuzenské a nepříbuzenské pěstounské péče lze konstatovat, že významnější vědecké poznatky jsou koncentrovány až v posledním desetiletí.

V roce 2014 proběhl výzkum Bubleové a kol. (2014), který se mimo jiné zabývá zkušenostmi a postoji sociálních pracovníků pracujících buď v orgánu sociálně-právní ochrany dětí (dále jen OSPOD), nebo v nestátních neziskových organizacích, kteří doprovázejí pěstounské rodiny. Výzkum vyzýval pracovníky vyjádřit se k současnému stavu NRP. Sociální pracovníci OSPOD ve výzkumu uvedli, že hlavním problémem odlišnosti příbuzenské a nepříbuzenské pěstounské péče je rozdíl nároků a podmínek kladených na pěstouny. Rozdíl nároků je zapříčiněn odlišnými požadavky na vzdělávání pěstounů před vznikem pěstounské péče a také v oblasti finanční podpory, kdy se podle některých pracovníků nedostává příbuzenským pěstounům adekvátní pomoci ve formě dávek.⁴ Z rozhovorů se sociálními pracovníky dále také vyplynuly problémy v oblasti naplňování povinného vzdělávání nezprostředkovanými pěstouny. Všichni pěstouni mají ze zákona povinnost naplnit vzdělávání v rozsahu 24 hodin ročně, ke kterému mají příbuzenští pěstouni často odmítavý přístup. Naopak u zprostředkovaných pěstounů vnímali pracovníci větší zájem se profesionálně vzdělávat.

Aktuální výzkum pěstounské péče příbuzných (SocioFactor, 2021), usilující o analýzu potřeb příbuzenských pěstounů, je v současnosti realizován a plánován až do konce roku 2023. V rámci již publikovaných výsledků byla identifikována výrazná odlišnost potřeb příbuzenských a nepříbuzenských pěstounů. Příbuzenští pěstouni potřebují specifickou podporu státu, a proto je doporučeno obě formy pěstounské péče legislativně oddělit. Příbuzenští pěstouni jsou dle výzkumu také nejednotně informovaní a je vůči nim uplatňován rozdílný přístup ze strany institucí, což má za následek zmatení a nepochopení různých kroků ze strany OSPOD či soudu.

Dle španělské studie (Inchaurrondo a kol., 2015) lze konstatovat, že přínosem příbuzenské vazby mezi pěstounem a dítětem jsou obecně častější pozitivní vztahy mezi dítětem, pěstounem a biologickými rodiči. Výzkum Farmerové (2010), uskutečněný ve Velké Británii, se věnoval faktorům, které ovlivňují zdárný vývoj dítěte v příbuzenské péči. V rámci tohoto výzkumu bylo zkoumáno 270 spisových dokumentací dětí, z nichž polovina byla v péči příbuzenských a polovina v péči nepříbuzenských pěstounů. Součástí byly též realizované rozhovory s různými aktéry pěstounské péče. Za klíčový faktor přispívající k úspěšné příbuzenské pěstounské péči závěry studie označují nutnou rozsáhlou podporu pěstounů, stálý kontakt a doprovázení rodiny a oddanost pěstounů vůči dítěti. Bellová a Romanová (2015) srovnávaly trvalost a bezpečnost obou typů pěstounské péče u 54 rodin v americké studii. Výsledky zaznamenaly větší stálost a stabilitu rodiny u dětí v příbuzenské pěstounské péči a nižší pravděpodobnost přemístění do jiného prostředí oproti nepříbuzenské péči. Prokazatelně můžeme tedy vedle určitých nevýhod příbuzenské pěstounské péče konstatovat též neopomenutelné výhody.

⁴ Odlišnost spočívá v jiném opodstatnění nároku na dávku pěstounské péče nazývané jako odměna pěstouna. V případě pěstounů, kteří jsou rodiči či prarodiči svěřeného dítěte, náleží tato dávka pěstounům pouze v případech hodných zvláštního zřetele, zejména s ohledem na sociální a majetkové poměry (zákon č. 359/1999 Sb., §47j). V době vzniku článku je od 1. 1. 2022 očekávána účinnost novely zákona, jejíž součástí bude změna odměny nezprostředkovaných pěstounů na tzv. příspěvek při pěstounské péči, který nemá charakter odměny, nýbrž netestované a nepojistné sociální dávky. Na příspěvek bude mít nárok každý nezprostředkovaný pěstoun, avšak předpoklad jeho výše je výrazně nižší oproti předchozímu stavu. Odměna pěstouna zprostředkovaných pěstounů se novelou naopak dočká navýšení.

SOCIÁLNÍ PRACOVNÍK

Pěstouni jsou po celou dobu péče doprovázeni sociálními pracovníky, kteří jim pomáhají komplexně zvládnout a naplnit tuto formu péče o dítě, podporují interakce mezi pěstouny a dětmi, usilují o posílení sociálního fungování dětí (eventuálně i pěstounů), pomáhají k začlenění do společnosti a realizují praktickou stránku sociálně-právní ochrany ohrožených dětí. K naplnění potřeb ohroženého dítěte, a současně k určité garanci vhodnosti zvolené náhradní rodiny, slouží institut doprovázení pěstounů (Semeradová, Černá, Zachařová, 2013). Podstata doprovázení je po celou dobu pěstounské péče nezbytně důležitá a často sám sociální pracovník může ovlivnit průběh péče a zasloužit se o míru kvality náhradního rodinného prostředí.

Sociální pracovník doprovázející organizace se v praxi obvykle označuje pojmem *klíčový pracovník*. Místem jeho pracoviště může být příslušný obecní úřad s rozšířenou působností a OSPOD, avšak častěji se jedná o sociálního pracovníka zaměstnaného v organizaci pověřené krajským úřadem k výkonu sociálně-právní ochrany dětí. Součástí tohoto pověření je kompetence pověřené osoby uzavírat dohody o výkonu pěstounské péče, které jsou legislativním podkladem služby doprovázení (zákon č. 359/1999 Sb.). Tímto pověřením může v případě splnění příslušných podmínek disponovat i samostatná fyzická osoba. V praxi pak v každé pěstounské rodině fungují dva sociální pracovníci, a to klíčový pracovník a sociální pracovník působící na oddělení sociálně-právní ochrany dětí.⁵ Klíčový pracovník spolupracuje se sociálním pracovníkem OSPOD příslušného úřadu a každý půlrok mu odevzdává písemnou zprávu o komplexním stavu dítěte a rodiny, jejíž součástí je i vyjádření k naplňování individuálního plánu ochrany dítěte. K výkonu doprovázení musí pracovníci splňovat zákonnou kvalifikaci. Kvalifikovaný sociální pracovník (pověřený, nebo pracující v organizaci s pověřením k doprovázení) poskytuje osobě pečující poradenství týkající se péče o svěřené dítě, sleduje výkon pěstounské péče a posuzuje plnění sociálně právní ochrany dítěte (zákon č. 359/1999 Sb., § 47–48). Obecně platí, že sociální pracovník poskytuje rodině po celou dobu doprovázení *podporu, kontrolu a vzdělávání*.

Podpora je vykonávána zejména v rámci pravidelných návštěv v rozsahu minimálně jednou za dva měsíce. Obvykle probíhá v domácím prostředí, aby mohl sociální pracovník posoudit a průběžně sledovat prostředí dítěte. Pracovník pravidelným kontaktem s rodinou zjišťuje stav výkonu péče, vývoj dítěte, reflektuje průběh péče a provází pěstouny při naplňování cílů individuálního plánu dítěte. Pokud je to žádoucí, může klíčový pracovník rodině také nabídnout a doporučit další sociální služby. Hlavním cílem je zlepšení kvality života celé rodiny i dítěte, aby byla rodina funkční, láskyplná a odpovídající potřebám dítěte. Klíčový pracovník také za pomoci širokého spektra různých vhodných technik komunikuje s dítětem a reflektuje, jaké jsou jeho zájmy a potřeby, které se snaží naplnit. Úkolem pracovníka je podpora celé rodiny (Semeradová, Černá, Zachařová, 2013).

Výkonem *kontroly* klíčový pracovník dohlíží na vhodné uspokojování potřeb dítěte v náhradní rodině, vývoj dítěte, kvalitu péče a výchovy. Klíčový sociální pracovník úzce spolupracuje se sociálním pracovníkem OSPOD, který tvoří s pěstounskými rodiči individuální plán ochrany dítěte za účelem naplnění cílů stanovených tak, aby směřovaly ke zlepšení situace dítěte. Klíčový pracovník dohlíží na plnění tohoto plánu a reflektuje eventuální nedostatky. Pracovník se rovněž obvykle zajímá o výchovné metody pěstounů, jak rodina jako celek funguje a jak se dítěti v daném rodinném prostředí celkově žije (Semeradová, Černá, Zachařová, 2013). Kontrola by však neměla být direktivní a nevhodná, naopak provozována formou spolupráce s rodinou.

Vzděláváním je myšleno povinné „... *posilování a zvyšování kompetencí pěstounů pro výkon náhradní rodinné péče*...“ v rozsahu 24 hodin ročně, které s pěstouny sociální pracovník plánuje

⁵ V důsledku toho, že sociální pracovník OSPOD může z podstaty této instituce zastávat obě tyto pozice, dochází dle Palečka (2015) někdy v praxi k případům, kdy se role střetávají, a do rodiny dochází jeden sociální pracovník ve dvou různých pozicích.

a napomáhá jeho realizaci (Semeradová, Černá, Zachařová, 2013:8). Při poskytování tohoto typu podpory má sociální pracovník zejména koordinační roli (Řezáč, 2016), která však opět zahrnuje kontrolní a podpůrnou složku při dohlížení na naplňování vzdělávací povinnosti pěstouna a současně pomoc se splněním této povinnosti.

POSTOJ

Pojem *postoj* je hlavním prvkem naší základní výzkumné otázky. Z tohoto důvodu a za účelem větší srozumitelnosti vymezujeme v rámci konceptualizace i tento pojem.

V sociologickém slovníku je postoj definován jako „... *naučená dispozice jedince reagovat pozitivně nebo negativně na nějaký objekt (předmět, osobu, ideu) určitými pocity, představami, hodnocením a způsoby chování*...“ (Jandourek, 2007:89). V naší praxi s pěstounskými rodinami jsme se setkávali s oběma typy reakcí, tedy kladnými i zápornými postoji k odlišnosti příbuzenské a nepříbuzenské pěstounské péče. Důsledek této skutečnosti spatřujeme v širokém spektru různých zkušeností sociálních pracovníků s jednak bezproblémovými příbuzenskými i nepříbuzenskými rodinami, tak také s příbuzenskými i nepříbuzenskými rodinami, které vyžadovaly intenzivnější spolupráci s pracovníkem z důvodu různých nepříznivých vlivů pojících se se situací rodin, z nichž mnohé jsou faktorem ovlivňujícím život dítěte.

Psychologický slovník (Geist, 2000) klade u pojmu postoj důraz na emocionální složku. V postoji dochází k sympatiím či nesympatiím (náklonnosti nebo odporu) a člověk tak zastává trvale své postavení k situaci. Také zde nalezneme vymezení dle autorů Zanna a Rempela, kteří definují postoj jako „... *dispozici reagovat souhlasně nebo nesouhlasně vůči nějaké osobě, věci, události, místu, ideji nebo situaci (často nazývaný jako objekt postoje)*...“ (in Geist, 2000:187). Dále lze identifikovat zmínku, že postoje nejsou vrozené, ale naučené a získané zkušeností a souvisí s naší osobní hierarchií hodnot. Hartl a Hartlová (2010) uvádějí, že postoj získáváme v průběhu života vzděláváním a dalšími sociálními okolnostmi (sociální kontakty, veřejné mínění apod.). Existuje různé dělení postojů např. na kladné a záporné, citové a poznávací nebo vědomé a nevědomé.

Postoj je napříč literaturou zpravidla členěn do tří základních složek: *poznávací, citové a konativní*. Tato teorie o třech složkách postoje nám napomohla k aplikaci a praktickému zpracování metody výzkumu. Diferenciaci postojových složek jsme využili k rozpracování základní výzkumné otázky na dílčí výzkumné otázky, které se explicitně zaměřovaly na tyto jednotlivé složky postoje rozdělené dle příslušné oblasti vnímání člověka.

Dle Mikuláščíka (2010) mají *poznávací* (kognitivní) postoje spojitost s názory a myšlenkami vztahujícími se k určitému předmětu, ke kterému je postoj zaujímán. Zahrnují to, co si o objektu myslíme, co o něm víme, jakou má pro nás hodnotu. *Citová* (afektivní) či emocionální složka postoje obsahuje naše emoce vyvolané v důsledku setkání s předmětem. Udává to, jak prožíváme vzájemný vztah, jaké vnitřní reakce v nás vyvolává. V poslední řadě *konativní* (behaviorální) složka se týká našeho chování ve smyslu toho, jak jednáním reagujeme na předmět postoje, jak v důsledku toho, co víme a co k předmětu cítíme, se k předmětu postoje chováme.

Souhrnně z uvedených definic a v kontextu našeho výzkumu vnímáme pojem postoj jako trvale zaujímané stanovisko sociálního pracovníka, vycházející z jeho zkušeností z praxe NRP. Současně jsme si vědomi proměnlivosti postojů za určitých podmínek (např. nová zkušenost) a jeho ovlivnitelnosti osobním hodnotovým systémem. Významná pro nás byla též skutečnost, že postoje lze z vědeckého hlediska měřit kvantitativně i kvalitativně.

METODIKA VÝZKUMU

V rámci konkretizace našeho procesu zkoumání jsme základní výzkumnou otázkou (ZVO) v souladu s výše uvedenou konceptualizací a naším výzkumným záměrem rozčlenili na celkem pět dílčích výzkumných otázek (DVO). První tři otázky jsme zaměřili na analýzu jednotlivých složek

postojů sociálních pracovníků. Dalšími dvěma dílčími výzkumnými otázkami jsme směřovali za identifikací výhod a nevýhod pěstounské péče. Každé z dílčích výzkumných otázek jsme následně v rámci standardní operacionalizace přiřadili zkoumané znaky a k nim pojící se konkrétní indikátory. Následně jsme na základě takto strukturovaných souvislostí stanovili konkrétní otázky, jež byly podkladem pro námi provedené polostrukturované rozhovory. Metodu sběru dat formou polostrukturovaných rozhovorů jsme zvolili se záměrem poskytnout respondentům široký prostor pro osobitá vyjádření vlastních názorů, myšlenek a pocitů, jejichž identifikace je z principu zkoumání postojů zcela zásadní. Odpovědi respondentů jsme následně přepsali do písemné podoby doslovnou transkripcí. Poté jsme prostřednictvím otevřeného kódování, kategorizace a následně komparace získaná data vyhodnotili a interpretovali.

Tabulka 1: Přehled výzkumných otázek

ZVO	<i>Jaké jsou postoje sociálních pracovníků pracujících v systému NRP k odlišnostem příbuzenské a nepříbuzenské pěstounské péče?</i>
DVO 1	<i>Jaké názory mají sociální pracovníci k odlišnostem příbuzenské a nepříbuzenské pěstounské péče?</i>
DVO 2	<i>Jaké emoce prožívají sociální pracovníci vzhledem k odlišnostem příbuzenské a nepříbuzenské pěstounské péče?</i>
DVO 3	<i>Jak jednájí sociální pracovníci vzhledem k odlišnostem příbuzenské a nepříbuzenské pěstounské péče?</i>
DVO 4	<i>Jaké jsou výhody příbuzenské pěstounské péče oproti nepříbuzenské pěstounské péči?</i>
DVO 5	<i>Jaké jsou nevýhody příbuzenské pěstounské péče oproti nepříbuzenské pěstounské péči?</i>

Vzhledem k povaze výzkumného cíle jsme přistoupili k realizaci dle kvalitativní strategie, která směřuje k prozkoumání určitého sociálního či lidského problému a umožňuje tomuto problému porozumět z širšího kontextu a do hloubky (Hendl, 2008). Jelikož na zkoumaný problém odlišností příbuzenské a nepříbuzenské pěstounské péče není v našem systému příliš upozorňováno a není v současnosti příliš prozkoumán, kvalitativní přístup jsme vyhodnotili jako vhodnější variantu. Soustředili jsme se na menší výzkumný soubor celkem šesti respondentů (sociálních pracovníků) pracujících v systému NRP po dobu minimálně půl roku, čímž jsme se snažili selektovat pouze pracovníky s delší zkušeností s oběma druhy pěstounské péče v praxi. Respondenti pocházejí z různých krajů napříč ČR. Rozhovory byly realizovány v délce 15–25 minut s každým respondentem.

V rámci naplnění etických aspektů výzkumu byl každý respondent předem seznámen s výzkumníky i cílem výzkumu. Současně byla každému respondentovi sdělena možnost se na cokoliv dále dotázat a v případě potřeby rozhovor kdykoliv ukončit. Při každém rozhovoru byl vždy individuálně zaznamenán souhlas s účastí ve výzkumu, jeho nahráváním a poučení o anonymitě účastníků. Žádná jména ani osobní údaje nebylo v rámci výzkumu potřeba zpracovávat. Otázky jsme se snažili pokládat tak, aby byla v průběhu rozhovoru zachována reciprocita a citlivost vůči některým tématům.

Design výzkumu, který pojímáme v konsenzu s vymezením Švaříčka, Šedové a kol. (2014) jako uspořádaný plán výzkumu umožňující za pomoci a využití stávajících prostředků dojít k cíli výzkumu, jsme se rozhodli individualizovat našim potřebám a záměru. Nevyužili jsme proto zcela striktní postup, dle již zavedeného výzkumného designu, nýbrž zvolili vlastní design opírající se o prvky zakotvené teorie a analytické indukce.

Zakotvená teorie dle Gilgunové (2019) představuje tradiční sadu systematických induktivních postupů směřující k návrhu teorie pro fenomény v určité situaci, na které se zaměřuje pozornost výzkumníka. Tato teorie je zakotvena v datech, která výzkumník získá. Ačkoliv jsme pro přípravu rozhovorů využili určitý předem stanovený konceptuální rámec, což je dle Gilgunové (2019) obvyklý a legitimní postup, převážně jsme v souladu s principem zakotvené teorie svá zjištění opírali o přímo citovaná tvrzení respondentů a v kombinaci s teoretickými poznatky pak formulovali znění teorie v kontextu postojů respondentů, tedy vymezení nových zjištění, která z hlediska provedené analýzy vyšla jako významná. Význam pro nás spočíval v opakujících se tvrzeních či výrocích, na která byl respondenty při rozhovoru kladen důraz.

Druhým metodologickým východiskem pro nás byla analytická indukce, kterou Pascaleová (2011) charakterizuje jako symbolickou interakci a etnometodologii, která je obvyklou logikou kvalitativního výzkumu. Analytická indukce je kontinuálním procesem zkoumání, který zahrnuje systematické pátrání po deviantních případech, které následně používá jako výchozí bod pro testování modelů nebo teorií formulovaných při výzkumu. Gilgunová (2019) tento princip zkoumání označuje jako analýzu negativních případů a jeho přínos vidí v možnosti nalezení výjimek a rozporů ve vznikajících zjištěních napříč jednotlivými případy nebo při jejich porovnání s výchozím konceptuálním rámcem, což jsme rovněž v rámci našeho výzkumu využili. Jako nástroje pro náš metodický postup kombinující výše uvedené metodologické teorie jsme použili pro zakotvenou teorii tradičních analytických technik otevřeného kódování a kategorizace. Z hlediska analytické indukce bylo využito vyhledávání a analýzy negativních případů a princip opakování jevů ve výpovědích ústící při vyvozování společných hypotéz.

INTERPRETACE VÝSLEDKŮ VÝZKUMU

V této části přinášíme naši interpretaci identifikovaných zjištění týkajících se postojů sociálních pracovníků k odlišnosti příbuzenských a nepříbuzenských pěstounů. Ačkoliv jsme si vědomi subjektivity vyplývající ze samotné podstaty zkoumání postoje a realizace kvalitativního výzkumu s relativně úzkým výzkumným souborem, některá zjištění vnímáme v kontextu širší odborné diskuse jako projevy obecné perspektivy sociálních pracovníků NRP. Přesto jsme v průběhu výzkumu, diskuse výsledků a formulace závěru usilovali o opatrnost ohledně tendencí zobecňování závěrů na širší populaci.

(Ne)souhlas s odlišností

V rámci našeho výzkumu pojmenovala převažující většina respondentů striktně nesouhlasný postoj ke skutečnosti, že v rámci systému péče o ohrožené děti existují odlišné podmínky pro oba tyto typy pěstounské péče. Respondentka R1 konkrétně uvedla: „*Myslím si, že ne, že to není správné. Jsem zastávce, aby i příbuzní pěstouni byli takto prověřováni. Obzvlášť v případě, kdy vlastně rodina prošla nějakou patologií...*“ U respondentů současně převládá názor, že oba systémy pěstounské péče by měly být z hlediska podmínek sjednoceny za účelem řešení této rozpolcenosti a systém by neměl v tomto směru aspekt příbuzenské přízně mezi pěstouny a dítětem zohledňovat. K tomuto tématu např. respondentka R3 zmínila: „*... já jsem pro formu sjednocení... Nedokážu si představit, kdyby se to odlišilo, jestli by se to odlišilo i v souvislosti s doprovázením i dalšíma povinnostma...*“ Respondentky R1 a R2 také uvedly názor, že odlišnosti pěstounské péče mají dle jejich názoru vliv na kvalitu péče o ohrožené dítě, R1 k tomuto sdělila: „*Myslím si, že to má vliv na kvalitu péče, že vlastně u ty příbuzenský péče se kontrolují hlavně základní zajištění ty rodiny a motivace starat se o dítě, ale už se nepracuje třeba s tou patologií ty rodiny nebo se nezjišťuje psychický a fyzický stav těch pěstounů...*“

Na pomezí souhlasného a nesouhlasného postoje k odlišnostem se projevila respondentka R4, která považuje oba typy za dostatečně odlišné na to, aby mezi nimi byly z hlediska metodiky a legislativy částečné rozdíly reflektovány, naopak by dle ní mělo dojít ke sjednocení podmínek a přístupu, ale ke každému typu jinak: „... *ty podmínky by asi měly být trochu odlišný, takže v něčem bych sjednotila, že třeba ten, kdo je pěstoun, by měl projít nějakou přípravou, ale ty odlišnosti už by byly třeba v tom, jaký typ pěstounské péče to je...*“

Souhlasný postoj k odlišnosti vyjádřila respondentka R6, avšak ani ona není spokojena se stávající podobou rozlišování, a naopak by vzhledem ke svému vnímání diametrální odlišnosti obou typů péče v rámci systému oba typy oddělila: „... *za sebe cítím potřebu oddělit klasickou pěstounskou péči od té příbuzenské... dát tomu úplně jiný název... protože ono to potom vrhá špatné světlo na všechny pěstouny...*“ Z výroku je mimo jiné patrná snaha obhajování pěstounské péče, což může mít souvislost s existencí mýtů a stereotypů, které pěstounskou péči v očích veřejnosti někdy částečně degradují (Asociace dítě a rodina, 2019). Mezi respondenty tedy ve všech případech převládá odmítavý postoj k současnému pojetí odlišnosti. Zároveň, jak je patrné z úryvku poslední výpovědi, z hlediska kognitivní složky postojů respondentů jsme identifikovali také určitou míru stereotypů vůči motivaci a kvalitě péče příbuzenských pěstounů. Tyto stereotypy mohou ovlivňovat jednak celkový pohled veřejnosti na (ne)příbuzenskou pěstounskou péči, ale i její praxi, jelikož se dané stereotypy mohou promítnout do praxe sociálních pracovníků.

Ve výzkumném souboru byla minoritní část dvou sociálních pracovníků, které v rozhovoru uvedly, že se v praxi nesetkaly s žádnými stereotypy vůči příbuzenské pěstounské péči, avšak zbylá část našeho výzkumného souboru potvrdila svou zkušenost s tímto jevem. Respondentka R3 například uvedla: *„Já si myslím, že společnost si stereotypně myslí, že pěstouni dělají svou práci, ti příbuzenští, pro peníze... ale když se k nim člověk dostane... tak velkou roli hraje... ta krev... ta biologie, právě je to můj synovec, je to moje neteř, přece nebude někde v ústavu. To si myslím, že je velký motiv a že nějaké to finanční ohodnocení je možná na nějaký druhý třetí koleji, ale to nejhlavnější si myslím, že je ta rodina...“* Respondentka R5 zmiňuje stejné stereotypy ze strany společnosti k příbuzenské pěstounské péči, avšak sama se zároveň pokouší o argumentaci a dokázání irelevance takového pohledu: *„Není možné za ty peníze... zabezpečit těm dětem vše, co potřebují... když ty děti mají vše, co potřebují, nestačí na to... je to takové klišé... ne že by ti lidi neměli pravdu, opravdu jsou i tady jako rodiny, kde je to děláno pro peníze, ale potom je to na té klíčové pracovníci, která do té rodiny chodí, případně ošpodáčka, aby zjistila, jestli ty děti mají vše, co potřebují. A pokud mají všechno, tak to pro ty peníze není možné dělat...“* Identifikované vnímání stereotypů se navíc neváže pouze na příbuzné pěstouny, ale současně i na biologickou rodinu dítěte v pěstounské péči. Zdrojem stereotypů dle respondentů také není jen společnost, nýbrž i samotní sociální pracovníci systému NRP. Například respondentka R5 k tomuto tématu uvádí: *„... někteří sociální pracovníci... mají různý stereotypy a představy... o těch vlastních rodinách dětí... Vidím rozdílnost v tom, že právě některý doprovodky vlastně ty vlastní rodiče dětí spíš berou... jakože je to někdo špatnej, který ublížil tomu dítěti a prostě měly by přetřhat ty děti s ním všechny možný kontakty... Za mě to úplně dobře není jo, potom zase někteří... se snaží za každou cenu tam ty rodiče jako nějak nakontaktovat a vynášet je v tom nejlepším světle, což ale zase je z extrému do extrému a spíš jako by to mělo být posuzovaný individuálně...“* Dle respondentky tedy obecně postoj sociálních pracovníků systému mnohdy postrádá vyváženost a potřebnou individualitu pod tíhou vlastní předpojatosti a zkresleného pohledu na příbuzenské vazby v pěstounské péči obecně.

Ambivalentní emoční prožívání odlišnosti

Ve výzkumu jsme se dále zabývali emocionální složkou postoje, což nám umožnilo odhalit pocity respondentů související s odlišností příbuzenských a nepříbuzenských pěstounů. Tyto pocity se souhrnně jevily velmi ambivalentně. Přestože se při vyhodnocení dat objevily kategorie jako *vyčerpanost, pocit nespravedlnosti a bezmoc*, současně jsme se setkávali také s pocity (potážmo kategoriemi) *smysluplnost a vděčnost* či *obdiv a úcta*. V některých případech respondenti dokonce hovořili o prožívání obou dimenzí těchto rozporuplných pocitů, respektive *negativního a pozitivního* prožívání.

Respondentka R1 popsala své pocity v kontextu vyčerpanosti následovně: „... *ti, co doprovázejí rodiny příbuzenské péčovské, se někdy cítí vyčerpaně, je to vlastně... o něco náročnější...*“ Větší náročnost práce s příbuzenskými pěstouny zmínili i další respondenti. Respondentka R5 hovořila také obecně o tom, že: „... *práce s nimi je taková jako složitější...*“ V důsledku častého neuznání odměny příbuzenským pěstounům je respondentkami pocítována nedostatečná podpora ze strany systému a odlišný přístup různých pracovníků OSPOD: „... *záleží na ospoďáče... jedna ospoďáčka to nikomu nepíše a nikomu to nedá a druhá... to napíše každému. V tomhle vnímám strašnou nespravedlnost. Tu odměnu pěstouna... by měl mít každý...*“ Tatáž respondentka hovoří dále o konkrétní zkušenosti: „*Já mám dokonce pěstounku... a oni jí to zamítli... že není důvod pro přiznání odměny pěstouna. Protože má manžela, kterej pracuje. Což je na blavu postavený, případně mně to jako nespravedlivý...*“ Na stejný problém poukázala respondentka R6 se stejným názorem, že odměna pěstouna by měla připadnout všem bez rozdílu. Navíc v souvislosti s prožívanou bezmocí zmínila problém nedostatku pěstounů: „... *a stále jich ubývá... my už ty děcka nemáme kam dávat... nejsou pěstouni... Strašné...*“ Možnou příčinu ambivalentního prožívání ve vztahu k odlišnostem uvádí respondentka R3: „... *vnímám, že nepřibuzenští pěstouni vnímají doprovázející organizaci jako partáka, pomocníka. A naopak přibuzenští pěstouni, těmi jsme většinou vnímáni jako přítěž, jako zbytečnost, jako nutná povinnost...*“ Na dotaz, zda upřednostňuje některý typ, následně reagovala: „... *myslím si, že ne. Ona ta práce... s těma příbuzenskými, tak je taková vlastně výzva... víc se člověk musí naladit na tu rodinu... dostat se k tý rodině...*“

Naopak o pozitivním prožívání, které v kontextu rozhovorů lze zobecnit na pocity smysluplnosti a vděčnosti, hovoří respondentka R4: „... *to je jediné dobře, že vůbec s nima někdo pracuje a v podstatě ji vede tou cestou, pomáhá jim k tomu, aby ty děti se mohly dobře vyvíjet... jsem ráda, že vůbec pěstounská péče funguje, ať už ta dlouhodobá, nebo příbuzenská. Myslím si, že to má určitě smysl...*“ Další respondenti zase zmínili pocity obdivu a úcty směrem k pěstounům, např. R5 sdělila: „... *obdivuju všechny. Po letech praxe upřímně říkám, že bych to nikdy nedělala... O to víc klobouk dolů, protože fakt už se člověk těší na zasloužený odpočinek. Fakt jsou to babičky, který mají často po těžkém vlastním životě a znovu se dostávají do role rodiče a nevzdají to, fakt se o ty děti starají... při našich podmínkách, tak jak je to teď v naší republice nastavený, tak bych nedělala ani dlouhodobýho pěstouna ani přechodnou pěstounku...*“ Současně tato respondentka zmiňuje vlastní ztotožnění se s tím, že určité okolnosti jsou pro ni i při takovém postoji důvodem rozhodnutí pro výkon příbuzenské pěstounské péče: „... *samozřejmě nenechám děcko naší rodiny dát někam do děčáku... tak bych do toho šla a vím, že takhle spousta babiček u toho skončilo, že si nedokázaly představit, že by mohly dát vlastní rodinu někam jinam...*“

Návrhy řešení

Při zjišťování odpovědi na dílčí výzkumnou otázku týkající se konativní složky postoje všichni respondenti směřovali své odpovědi k formulaci konkrétních kroků jednání, jak by současný stav spojený s existencí odlišností změnili. Zmínku o potřebnosti změny podmínek příbuzenské pěstounské péče ve svých výpovědích uvedli všichni respondenti.

Shoda panovala i v konkrétní podobě této změny, tedy zavedení povinnosti vzdělávací přípravy pro příbuzenské pěstouny. Ačkoliv si všichni byli vědomi, že příprava by se jen obtížně realizovala před umístěním dítěte do péče, tak jsme se setkali s alternativním návrhem respondentky R3: „... *minikurz pro příbuzenský pěstouny... třeba že během jednoho měsíce musí absolvovat nějaký kurz nebo školení nebo něco takovýho, co dělají ty nepřibuzenští, ale v nějaký zkrácený verzi...*“ Takový postup by patrně zkvalitnil péči o ohrožené děti svěřené do pěstounské péče příbuzným, což explicitně předpokládalo i několik respondentů. Zároveň někteří respondenti kladli apel na práci s „patologií“ rodiny, která eventuálně u potenciálních budoucích pěstounů mohla vést k tomu, že jejich potomkům, respektive biologickým rodičům svěřeného dítěte, bylo právě dané dítě odebráno. Současně byl respondenty kladen důraz na zjišťování motivace a obecných předpokladů k péči. Respondentka R5 k návrhu změny přidává také nutnost zavedení psychologické podpory pěstounů a celé rodiny jako předpoklad kvalitní péče: „... *já bych dala asi příkazem, že budou všichni příbuzenští*

chodit k psychologovi na terapie... aby dokázali přijmout, co se vlastně v té rodině stalo a pomohli by jim to překonat, aby se to neopakovalo ten vzorec chování...“ Nutno podotknout, že všechny pěstounské rodiny mají ze zákona č. 359/1999 Sb., § 47a: *„... právo na zprostředkování psychologické, terapeutické nebo jiné odborné pomoci alespoň jednou za 6 měsíců...“*, které ovšem, jak vyplývá z výše uvedeného kódu, patrně někdy nebývá příbuzenskými pěstouny využíváno v dostatečné míře.

V souvislosti s potřebou změny uvedla většina respondentů potřebu změny stávající legislativy. Respondentka R5 k tomuto řekla: *„... zákon se už o dva roky zpozdil, ta novela zákona, furt je v jednání a nikdo neví, co bude...“* Potřebná změna byla vnímána jednak ve smyslu zavedení povinné vzdělávací přípravy pro příbuzenské pěstouny, také v přílišném důrazu na setkávání biologického rodiče s dítětem, nepřiznání odměny pěstouna všem bez rozdílu a lepším podchycení povinného ročního vzdělávání pro oba typy pěstounské péče.⁶ Respondentka R5 řekla: *„... oni mají povinnost, ale více méně nejsou páky... nikdo se tím až tak nezabývá... záleží na té důvěře a jak je vedeme k tomu, aby to plnili...“* Polovina respondentek zmínila povinné roční vzdělávání pěstounů jako neúčinné a příbuzenskými pěstouny často neplněné. Změnit by se dle výpovědí našich respondentů měl také přístup a legislativní vymezení důrazu na setkávání dítěte s biologickými rodiči, jehož současné pojetí nedostatečně zohledňuje zájem dítěte. Respondenti zmiňovali jako navrhované řešení vyšší důraz na individuální zohledňování zájmu dítěte a zakotvení tohoto principu v legislativě. Ve výpovědích byl kladen důraz také na zkvalitnění praxe prostřednictvím profesionalizace doprovázení a nabídky průběžného vzdělávání. Zároveň jsme se opakovaně setkali s důrazem na sdílení dobré praxe (včetně inspirace ze zahraničí). Jak shodně uvedly respondentky R2 a R6: *„... je důležitý dávat za vzor příklady dobré praxe...“*; protože v opačném případě implicitně živi me stereotyp, který (dle respondentky R6): *„... potom vrhá špatné světlo na všechny pěstouny...“* Různorodé postoje k změně panovaly v oblasti odměny pěstouna. Ta by dle některých respondentů měla být poskytnuta všem pěstounům bez ohledu na příbuzenský vztah s dítětem. Dle respondentky R5 tato odměna: *„... zvyšuje životní úroveň...“*, a tudíž umožňuje kvalitnější péči o děti. Zároveň tato respondentka zaujímá postoj podporující odlišnost: *„... samozřejmě pak nepřibuzenští pěstouni by to měli mít vyšší, berou se, že jsou víc odborníci a fakt mají cizí dítě...“* Současně jsme zaznamenali postoj, že odměna by měla být přiznána všem pěstounům bez rozdílu, jelikož její absence může být důvodem sociálního vyloučení ohrožených dětí, jelikož slouží k zajištění jejich materiálních potřeb umožňujících se vyrovnat ostatním dětem.

(Ne)výhody příbuzenské pěstounské péče

Poslední dvě dílčí výzkumné otázky našeho výzkumu byly zaměřeny na odhalení postoje k výhodám a nevýhodám příbuzenské pěstounské péče. Obecně můžeme říct, že jsme identifikovali celkem rovnovážné rozložení výhod, zahrnujících celkem 10 kategorií identifikovaných při zpracování dat, a nevýhod, které obsáhly kategorií 9.

Téměř všichni respondenti uvedli u příbuzenské pěstounské péče výhodu trvalosti a pevnosti vztahů mezi dítětem a pěstounem. Jak shrnuje respondentka R1: *„... že se nemusí navázat na nějakou novou osobu, už i na tohoto pěstouna může být nějakým způsobem z dřívějšíka navázané a může mít k němu nějakou citovou vazbu...“* Pokrevní pouto mezi pěstounem a dítětem hraje dle respondentky významnou roli vzhledem k rodinné souměřitelnosti dítěte. Komentuje to například respondentka R3: *„Myslím si, že i to dítě... vnímá, že je v té své biologický rodině... že zná ty svoje kořeny... vlastně ví, kam patří...“* Celkově má dle výpovědí respondentů tato skutečnost významný přínos pro budování pozitivní identity dítěte, umožňuje efektivnější orientaci v rodinné historii dítěte a hraje významnou roli při zpracovávání raného traumatu a životního příběhu dítěte v NRP. Jak například

⁶ Ačkoliv po realizaci našeho výzkumu došlo ke schválení avizované změny zákona v podobě novely zákona o sociálně-právní ochraně (zákon č. 363/2021 Sb.), tato novela naopak prohlubuje odlišnost státem poskytovaných finančních příspěvků (odměn) pro pěstouny a oblast přípravy, vzdělávání a dalších zmíněných problematických aspektů současné praxe pěstounské péče žádným způsobem neupravuje.

uvádí respondentka R1: „... dítě zná lidi, ke kterým se stěhuje a už v minulosti s nimi něco zažilo. A už předem ví, co očekávat...“ Dvě respondentky uvedly jako výhodu také silnou motivaci pěstounů pomoci svým příbuzným dětem v rodině, R3 sdělila: „... nejhlavnější si myslím, že je ta rodina, jsme rodina vlastně, nenecháme rodinu na holičkách...“ Vedle toho byl dvěma respondentkami zmíněn také pozitivní vliv příbuzenství v kontextu větší podpory styku s biologickými rodiči ve snaze udržet rodinu pohromadě. Zároveň však musíme zmínit, že tři respondentky tentýž aspekt vnímají jako příčinu problematičtějších kontaktů s rodiči, a tedy analogicky opačně.

Jako hlavní nevýhoda příbuzenské pěstounské péče pojmenovaná všemi respondenty se ukázala být nepřipravenost pěstounů a absence procesu zprostředkování. Respondentka R1 k tomuto tématu například uvedla: „Neprochází přípravami jako procesem zprostředkování, neprochází psychologickými testy, nemají možnost se na roli pěstouna dobře připravit, vše se jedná v krátkém čase...“ Respondentka R4 situaci obrazně pojmenovává: „... jsou hozeni do vody a plavejte... nemají ty přípravy a tu odbornost...“ Další často skloňovanou nevýhodou bylo nezpracování traumatu. Podle respondentů mají příbuznější pěstouni často řadu nedořešených traumat z vlastní minulosti, od čehož se mnohdy odvíjí nevhodný výchovný styl, neschopnost hovořit s dítětem o historii rodiny či nepochopení traumatu dítěte: „... hůř se jim vysvětlujou určitý věci jako to, že dítě prošlo nějakým traumatem, nějakou zkušeností negativní, která to dítě potom může ovlivňovat do budoucna. A oni to nechtějí slyšet...“ (respondentka R3). Opakující se nedostatečný výchovný styl uvedla polovina respondentek, k čemuž respondentka R5 dodává: „... oni vlastně pokračují v té výchově v rodině, tak jak to tam bylo nastavený... velice často narážíme na stejný problém, jako měli ve výchově svých dětí...“ Často byla zmiňována také nevýhoda v podobě obvykle vyššího věku pěstounů, ovlivňující psychickou i fyzickou kondici jako předpoklad péče o dítě. K této specifitě se váže dle respondentky R5 také strach dětí z úmrtí pěstounů: „... opravdu ty děti mají strašnej strach, že jim ta babička umře... je to vlastně jedinej člověk kterého mají... to zase je pro ty děti strašně zatěžující...“

DISKUSE VÝSLEDKŮ

Z výše uvedených interpretací lze vyvodit, že postoje dotazovaných sociálních pracovníků k odlišnosti příbuzenské a nepříbuzenské péče zahrnují čtyři zásadní oblasti, které vykreslují aspekt příbuzenství v pěstounské péči jako kontroverzní téma, které je z hlediska praxe sociální práce náročné a z hlediska vnímání pracovníků značně diverzifikované. Poměr kladů a protikladů aspektu příbuzenství při pěstounské péči je však vyrovnaný a při majoritním významu příbuzných pěstounů z hlediska celého systému NRP rozhodně není na místě tuto podobu pěstounské péče vnímat nijak podřadně, k čemuž někdy mohou směřovat zažitá stereotypy a mýty. Musíme konstatovat, že navzdory těmto skutečnostem se problematika nejeví jako bezvýchodná, ale patrně lze ze zkušeností z praxe generovat různé návrhy potenciálního řešení, respektive změny stávajícího systému. Tento systém přitom na základě našich zjištění rozhodně nelze označit jako nefunkční. Z realizovaného výzkumu je patrné, že současná podoba a princip systému NRP jde správným směrem, ale současně je možno identifikovat oblasti vyžadující změnu. Tato změna by pak měla reflektovat existenci výhod i nevýhod vyplývajících ze specifík příbuzenství při výkonu pěstounské péče.

V kontextu již zmíněných výzkumů (Bubleová a kol., 2014; SocioFactor, 2021) je třeba uvést, že v řadě oblastí výzkumné závěry korespondují a konstruují potřebu se odlišnostmi příbuzenské a nepříbuzenské pěstounské péče aktivně zabývat a podporovat realizaci změn, které by v ideálním případě znamenaly lepší podmínky pro obě tyto skupiny pěstounů. Jako zásadní se z našeho pohledu jeví proces přípravy příbuzenských pěstounů před vznikem péče a zajištění takového nastavení, které povede k překonání stereotypů vázajících se k příbuzenské pěstounské péči. Formální rozdělení obou těchto forem pěstounské péče se z našeho pohledu nabízí jako příležitost k cestě za nastavením, které bude využívat potenciálu výhod příbuzenské pěstounské péče a sníží riziko nevýhod. Zároveň předpokládáme, že by takový postup mohl alespoň částečně snížit ambivalenci

v emočním prožívání odlišností sociálními pracovníky. Zároveň však považujeme taková řešení za nekomplexní, jelikož se domníváme, že problém opomíjení významného segmentu praxe je spíše strukturální povahy než ojedinělého dílčího charakteru, a vyžaduje tedy rovněž komplexní a strukturální řešení, ideálně formou nastavení mechanismu, který by minimalizoval výskyt podobných obtíží vyplývajících z nedostatečné komunikace mezi přímými aktéry praxe a tvůrci sociální politiky, potažmo legislativ a metodik.

Na základě našich zjištění vyvstává otázka, jakým způsobem by bylo možné zajistit v podmínkách systému NRP mechanismus, který by podpořil uskutečnění změn, které by odrážely postoje vycházející ze zkušeností přímých aktérů sociální práce v této oblasti. Vzhledem k tomu, že poslední novela klíčové legislativy identifikované kontroverzní a problematické oblasti prakticky opomíjí, vnímáme jako zásadní potřebu nastavení účinné a efektivní komunikace mezi zákonodárci a aktéry praxe. Jelikož ze strany doprovázejících organizací lze vidět snahu o participaci a otevírání veřejné diskuse v řadě významných oblastí ovlivňujících praxi⁷, vyvstává potřeba citlivějšího přijímání těchto podnětů ze strany státu a tvůrců sociální politiky. Jaké kroky by v tomto směru mohl tedy stát učinit? Pokud se budeme inspirovat z dobré praxe ze zahraničí, můžeme efektivní způsob implementace zajišťující reflexi zkušeností z praxe i vědeckých poznatků najít například v Nizozemsku, kde funguje Nizozemský institut mládeže (Nederlands Jeugdinstituut, 2022). Tento institut je národním centrem znalostí, které shromažďuje relevantní informace z praxe prostřednictvím výzkumných aktivit a jejich prostřednictvím obohacuje, interpretuje a sdílí aktuální poznatky o dospívání a pomáhá jejich implementaci. Zřízení obdobné, státem podporované, avšak ideálně (alespoň částečně) nezávislé instituce by dle našeho názoru jednoznačně zefektivnilo způsob zavádění žádoucích změn za účelem zkvalitnění systému NRP, umožnilo lepší a relevantnější informovanost nejen tvůrců politiky, ale i veřejnosti obecně.

ZÁVĚR

Za stěžejní zjištění námi realizovaného výzkumu považujeme skutečnost, že všichni námi oslovení aktéři praxe zdůrazňují potřebu změny stávajícího stavu problematiky. Nedávno schválená novela zákona č. 363/2021 Sb. sice mění určité legislativní aspekty péče, avšak na námi identifikované obtíže praxe nereaguje.

Z hlediska kognitivní složky se projevil nesouhlasný postoj k odlišnosti nastavení příbuzenské a nepříbuzenské péče v rámci systému NRP. Evidována byla také existence stereotypů k odlišnostem příbuzenské péče, které se dle většiny pracovníků vyskytují v podobě prioritní motivace finanční odměnou a v přílišném (nebo naopak nedostatečném) vlivu na styk dítěte s biologickými rodiči, který je upřednostňován nad zájmem dítěte. Paradoxně zkušenosti respondentů hovoří o tom, že vnější motivace v podobě finanční odměny je spíše marginální motivací, vedle stěžejních vnitřních motivů k zajištění péče o blízké dítě.

V rámci emoční složky postoje jsme identifikovali pocity respondentů související zejména s vyčerpaností, bezmocí a nespravedlností pojící se s odlišnostmi. Zároveň se však objevily i pocity motivující výzvy pro překonávání překážek, které jsou s odlišnostmi příbuzenské péče také spojeny. Pozitivní pocity se u respondentů vážou se smysluplností, vděčností a obecně obdivem a úctou k nezprostředkovaným pěstounům. Pěstounská péče je respondenty vnímána jako velmi důležitá a podpůrná část systému, kterou je potřeba pouze lépe upravit a pozměnit.

Konativní složka postoje vede námi zpovídané sociální pracovníky k tomu, že upozorňují na nedostatky a usilují o změnu prostřednictvím formulace a navrhování potenciálních řešení v podobě

⁷ Aktivní přístup v tomto směru lze spatřit například v podobě existence Asociace Dítě a Rodina, z. s., která sdružuje 88 organizací působících v oblasti péče o ohrožené děti. Dále lze zmínit například Nadaci Sirius či iniciativu Dobrý start a další. Všechny tyto zmíněné organizace usilují o dosažení zkvalitnění NRP na základě zkušeností z praxe.

avizované změny systému. Změny by měly být doprovázeny sdílením dobré (i zahraniční) praxe tak, aby ve společnosti byla viditelná realita významu a náročnosti příbuzenské pěstounské péče a byly tak eliminovány panující stereotypy. Za tímto účelem se z našeho pohledu jeví podpora systematického řešení například v podobě uvedeného příkladu zřízení institutu pro zefektivnění komunikace odborných zkušeností a relevantních vědeckých poznatků.

Naše poznatky vnímáme jako vhodný podklad pro aplikaci při procesu zvažování dalších úprav praxe NRP a podnět k následnému bádání v této oblasti, která evidentně bude vyžadovat další zásahy a kultivaci. Ať již tyto změny budou legislativního, či metodického charakteru, doporučujeme při jejich plánování věnovat pozornost výše zmíněným aspektům. Prvky souhlasného i nesouhlasného postoje, prožívané pocity, vnímané výhody i nevýhody a v neposlední řadě konkrétní návrhy změn by dle našeho pohledu jednoznačně neměly být přehlíženy, pokud chceme zajistit rozvoj praxe této oblasti sociální práce.

POUŽITÉ ZDROJE

- ADONTENG-KISSI, O. 2020. Potential Conflict between the Rights of the Child and Parental Expectations in Traditional Child-Rearing Patterns: Resolving the Tension. *Children and Youth Services Review*, 109, article 104752.
- ASOCIACE DÍTĚ A RODINA, 2019. *Analýza vyvrátila pět hlavních mýtů o pěstounské péči v ČR*. Praha: Asociace dítě a rodina.
- BELL, T., ROMANO, E. 2015. Permanency and Safety among Children in Foster Family and Kinship Care: A Scoping Review. *Trauma, Violence & Abuse*, 18(3), 268–286.
- BUBLEOVÁ, V. a kol. 2018. *Základní informace o pěstounské péči a péči poručníka*. Praha: Středisko NRP.
- BUBLEOVÁ, V. a kol. 2014. *Výzkum praxe náhradní rodinné péče v České republice a zkušenosti aktérů s touto praxí*. Praha: Středisko NRP.
- BUBLEOVÁ, V. a kol. 2011. *Základní informace o náhradní rodinné péči*. Praha: Středisko NRP.
- CONWAY T., HUTSON, R. O. 2007. *Is Kinship Care Good for Kids?* [online]. Washington, D.C.: Center for Law and Social Policy. [17. 10. 2021]. Dostupné z: <http://www.clasp.org/resources-and-publications/files/0347.pdf>
- FARMER, E. 2010. What Factors Relate to Good Placement Outcomes in Kinship Care? *British Journal of Social Work*, 40(2), 426–444.
- GABRIEL, Z., NOVÁK, T. 2008. *Psychologické poradenství v náhradní rodinné péči*. Praha: Grada Publishing.
- GEIST, B. 2000. *Psychologický slovník*. Praha: Vodnář.
- GILGUN, J. 2019. Deductive Qualitative Analysis and Grounded Theory: Sensitizing Concepts and Hypothesis-Testing. In: BRYANT, A., CHARMAZ, K. (Eds.). *The SAGE Handbook of Current Developments in Grounded Theory*. London: SAGE.
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H. 2010. *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál.
- HENDL, J. 2008. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál.
- INCHAURRONDO, A. M., BAILÓN, M. À. B., VICENTE, C. P., TIÓ, E. V., BOLÓS, A. M. 2015. Risk and Protective Factors Associated with Kinship Care. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 32(5), 417–427.
- JANDOUREK, J. 2007. *Sociologický slovník*. Praha: Portál.
- JANKŮ, K. 2009. *Dítě s poruchou chování a emocí*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- KOLUCHOVÁ, J. 1992. *Psychický vývoj dětí v pěstounské péči*. Praha: MPSV.
- KRBCOVÁ, A., TOMANOVÁ, K. 2019. *Dětské domovy pro děti do 3 let věku: Odborné personální zabezpečení*. Praha: Asociace Dítě a Rodina, z. s.
- KUBIČKOVÁ, H. 2011. *Dítě – rodina – instituce aneb jak neztratit budoucnost*. Ostrava: Ostravská univerzita.

- LEE, S. J. 2017. A Child's Voice vs. A Parent's Control: Resolving a Tension between the Convention on the Rights of the Child and U.S. Law. *Columbia Law Review*, 117(3), 687–728.
- LUMOS. 2019. *Kojenecké ústavy na počátku roku 2019* [online]. Praha: Lumos. [17. 10. 2021]. Dostupné z: https://www.ditearodina.cz/images/Lumos_kojenecke_ustavy_2019.pdf
- MIKULÁŠTÍK, M. 2010. *Komunikační dovednosti v praxi*. Praha: Grada.
- MPSV. 2021. *Roční výkaz o výkonu sociálně-právní ochrany dětí za rok 2021* [online]. Praha: MPSV. [11. 5 2022] Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/SUM++V20+-+%C4%8Cesk%C3%A1+republika+2021.xls>
- MPSV. 2016. Úmluva o právech dítěte a související dokumenty [online]. Praha: MPSV. [17. 10. 2021]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Umluva_o_pravech_ditete.pdf
- NADAČNÍ FOND J&T. 2014. *Náhradní rodinná péče vykonávaná příbuznými dítěte* [online]. Praha: Nadační fond J&T. [17. 10. 2021]. Dostupné z: <http://www.knihovnanrp.cz/wp-content/uploads/2017/03/publikace-158.pdf>
- NEDERLANDS JEUGDINSTITUUT. 2022. *Over het Nederlands Jeugdinstituut* [online]. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. [11. 5. 2022]. Dostupné z: <https://www.nji.nl/over-het-nji>
- OSN. 2011. *Consideration of Reports Submitted by States Parties Under Article 44 of the Convention* [online]. New York: United Nations. [17. 10. 2021]. Dostupné z: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhspriCE%2fy0jVxzg5%2b-V8i7pht4H4a4pAWsJL3pa%2fvZCeSaVBbp1g77ZAaHTDQ9mJG8VIti46tzmjvcP%2f-VoFNzfm%2f2WnKZNO0Gab3bmw3x1h0or>
- PALEČEK, J. 2015. *Náhradní rodinná péče v České republice v reflexi pracovníků nestátních neziskových organizací a orgánů sociálně-právní ochrany dětí v roce 2015*. Praha: Středisko NRP.
- PASCALE, M. 2011. *Cartographies of Knowledge: Exploring Qualitative Epistemologies*. London: SAGE.
- PAZLAROVÁ, H. 2016. *Pěstounská péče: manuál pro pomáhající profese*. Praha: Portál.
- ŘEZÁČ, K. 2022. *Potencialita dětí v náhradní rodinné péči: ... od očekávání k autonomii*. Plzeň: ZČU.
- ŘEZÁČ, K. 2016. Dopady diskurzů sociální práce na doprovázející organizace pěstounské péče. *Sociální práce*, 16(6), 86–96.
- SALACOVÁ, L. 2011. Pěstounská péče vykonávaná prarodiči dítěte. In: *Aktuální otázky péče o děti separené od rodičů: sborník z XI. celostátního semináře, Brno, 12.–13. 10. 2011*. Brno: TRIADA-poradenské centrum, o. s.
- SEMERADOVÁ, M., ČERNÁ, R., ZACHAŘOVÁ, B. 2013. *Metodika doprovázení: Podpora, vzdělávání a kontrola při výkonu náhradní rodinné péče*. Chrudim: Amalthea, o. s.
- SOCIOFACTOR, S. R. O. 2021. *Pěstounská péče příbuzných: Analýza potřeb* [online]. Ostrava: SocioFactor, s. r. o. [17. 10. 2021]. Dostupné z: https://nadacesirius.cz/soubory/ke-stazeni/vyzkumy/Zaverecna-zprava-Pestounska-pece-pribuznych-analyza-potreb_k_5-2-2021.pdf
- ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. a kol. 2014. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.
- TRNKOVÁ, L. 2018. *Náhradní rodinná péče*. Praha: Wolters Kluwer.
- UHLÍŘOVÁ, V. a kol. 2010. *Dítě ve výchově příbuzných* [online]. Praha: Rozum a Cit. [17. 10. 2021]. Dostupné z: https://www.centrumpodpory.cz/soubory/ke-stazeni/Rozum-a-cit/Dite_ve_vychove_pribuznych.pdf
- UNICEF. 2019. *TransMonEE-Transformative Monitoring and Evaluation* [online]. New York: UNICEF. [17. 10. 2021]. Dostupné z: <http://transmonee.org/wp-content/uploads/2016/05/TM-2019-EN-June.xlsx>
- VÁGNEROVÁ, M. 2012. *Psychický vývoj dítěte v náhradní rodinné péči*. Praha: Středisko NRP.
- VÁVROVÁ, A. 2020. *Shrnutí problematičtých míst v oblasti sociálně-právní ochrany dětí a náhradní rodinné péče*. Praha: Středisko NRP.

- VARVAŘOVSKÝ, P. 2013. *Zpráva ze systematických návštěv: zdravotnická zařízení poskytující péči obroženým dětem do 3 let věku*. Brno: Veřejný ochránce práv.
- VÍTKOVÁ, M. 2004. *Integrativní speciální pedagogika*. Brno: Paido.
- WINOKUR, M. A., HOLTAN, A., BATCHELDER, K. R. 2018. Systematic Review of Kinship Care Effects on Safety, Permanency, and Well-Being Outcomes. *Research on Social Work Practice*, 28(1), 19–32.
- Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.*
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.*
- Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.*
- Zákon č. 363/2021 Sb., kterým se mění zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony.*
- Zákon č. 401/2012 Sb., kterým se mění zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony.*
- ZEANAH, C. H., HUMPHREYS, K. L. 2020. Global Prevalence of Institutional Care for Children: A Call for Change. *The Lancet Child and Adolescent Health*, 4(5), 343–344.

Postoj sociálních pracovníků k práci se změnou u dospívajících klientů¹

Attitudes of Social Workers to Work with Adolescent Clients' Transitions

Romana Dimmrothová, Monika Punová

Mgr. Romana Dimmrothová² se věnuje doktorskému studiu Sociální politiky a sociální práce na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, současně působí jako vedoucí Centra prevence a resocializace, Ratolest Brno. Zabývá se tématem změny u klienta a sociální práci s rizikovou mládeží.

PhDr. Monika Punová, Ph.D.,³ působí jako odborná asistentka na Katedře sociální politiky a sociální práce Masarykovy univerzity v Brně. Zabývá se odolností v sociální práci, zvláště u studentů a sociálních pracovníků, u ohrožených rodin a poskytuje supervize. Byla u zrodu občanských sdružení Laty, Ratolesti Brno, Klíče pro rodinu, ve kterých také působila.

Abstrakt

CÍLE: Cílem příspěvku je pokusit se osvětlit postoj sociálních pracovníků k práci se změnou u dospívajících klientů, kteří spadají do cílové skupiny riziková mládež. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Z hlediska ekologické perspektivy se změna odehrává na několika úrovních, příspěvek se zabývá úrovní individuální. Změny na základě holistického pojetí člověka lze popsat v oblastech bio-psycho-socio a spirituální. Dospívající klient potřebuje k jejich dosažení dostatečnou podporu, která může přijít ze strany sociálního pracovníka, jehož postoj ke změně samotné a k práci s ní proces změny ovlivňuje. **METODY:** Kvalitativní výzkum provedený ve třech krajských městech zahrnující polostrukturované rozhovory s 11 sociálními pracovníky pracujícími s rizikovou mládeží z 8 typově různých organizací. **VÝSLEDKY:** Práci se změnou ve velké míře ovlivňuje osobní přístup sociálního pracovníka. Změně u klienta napomáhá komplexní práce se změnou a současně včasná a vhodná podpora. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Příspěvek předkládá doporučení pro praxi, mezi která patří reflektovat osobní přístup ke změně, věnovat pozornost fázi změny, rozvíjet kompetence pro práci s měkčími metodami v rámci vnitřní změny klienta, propojovat se s intervenujícími subjekty, sdílet zkušenosti a nezapomínat na sebeděči.

Klíčová slova

změna u klienta, proces změny, sociální práce, metody práce, postoj, riziková mládež

¹ Text vznikl rámci projektu MUNI/A/1409/2020 Pojetí a kontexty profesionalismu v české sociální práci podpořeného grantovou agenturou MU.

² Kontakt: Mgr. Romana Dimmrothová, Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno; dimmrothova@mail.muni.cz

³ Kontakt: PhDr. Monika Punová, Ph.D., Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno; punova@apps.fss.muni.cz

Abstract

OBJECTIVES: The aim of the article is to attempt to clarify the attitudes of social workers towards their work with the transitions of teenage clients who fall into the target group of at-risk adolescents. **THEORETICAL BASE:** The article is based on the Ecological Systems Theory and the Holistic Perspective of client, focusing on the transitional on individual level that can be described in the bio-psycho-socio and spiritual areas. Adolescent at-risk clients need social support that can be provided by a social worker whose attitude is an important factor that affects the clients change. **METHODS:** Qualitative research was conducted in 3 county seats, which includes semi-structured interviews with 11 social workers who operate within 8 different types of organisations for at-risk adolescents. **OUTCOMES:** Transition proceeding is largely influenced by social workers' personal approach. Comprehensive work on transitional and adequate, well-timed support is essential for the clients' transitions. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The implications include: reflecting a personal approach; being attentive to the phase of transition; developing competencies for work with softer methods concerning clients' internal transitions; creating a network with intervening subjects; and sharing experiences and paying attention to self-care.

Keywords

clients' transition, process of change, social work, work strategies, attitude, at-risk adolescents

ÚVOD

Změna je přirozenou součástí života. Každá změna, ať už se stane s přičiněním člověka, nebo bez něj na kterékoli z úrovní systému, působí na další proměny. V rámci sociální práce je změna klíčovým tématem. I když teorie ne vždy hovoří v souvislosti se sociální prací přímo o změně, je podstatou všech intervencí. Sociální práce se zabývá specificky změnou v rámci sociálního fungování člověka v prostředí. Podpora změny je přímo jedním z cílů sociální práce (Webb, Winston, in Navrátil, 2001b).

Pojetí změny lze rozlišit na základě velikosti systému, na jehož změnu sociální pracovník působí (Musil, 2004). Tento příspěvek je zaměřený na nejmenší systém, změnu u klienta, která dále ovlivňuje v sociálních interakcích ostatní systémy, jichž je součástí. Klientem je v rámci tohoto příspěvku dospívající člověk ve věku 11–15 let. Období dospívání je poměrně náročným životním úsekem, ve kterém se děje mnoho změn. K různorodým změnám u klienta samotného se přidává tlak očekávání ze strany sociálního prostředí, taktéž klient sám od sebe má nějaká očekávání (Navrátil, 2001a).

Kumulace problémů a tlaku okolí může u dospívajícího klienta vést k využití nevhodných strategií zvládnání, mezi které patří též rizikové chování (Punová, 2015). V případě, že není dostupná neformální sociální opora, ať už ze strany pečující osoby, přátel či jiných blízkých osob, je o to důležitější profesionální opora. V rámci pomáhajících profesí může oporu poskytnout také sociální pracovník, který podpoří dospívajícího v lepším sociálním fungování (Navrátil, 2001a; Mareš, 2002).

Sociální práce je rozmanitá a profesionálové tohoto oboru mohou v praxi využít pro dosažení pozitivní změny širokou paletu strategií. Neexistuje jeden návod na to, jak ji dobře vykonávat (Laan, 1998). Na rozmanitosti přidává též dynamika životního období dospívajících klientů. Jak tedy sociální pracovníci se změnou pracují a na jakém základě volí strategie? V případě, že pracovník nepracuje se změnou komplexně a zvolí nevhodnou strategii, může se to negativně promítat do procesu změny u klienta (Miller, Rollnick, 2012). Některé faktory působící na změnu u klienta pracovník může ovlivnit velmi málo nebo vůbec. Patří sem například jeho osobnostní dispozice, rodinná, vrstevnická, či virtuální realita, v níž žije. Na druhou stranu i pracovník může proces

změny u klienta ovlivnit, ostatně to je podstata jeho intervenčního úsilí. Klíčovou roli zde hraje jeho postoj k dané tematické. A právě na něj je zaměřen tento příspěvek. Jeho cílem je pokusit se osvětlit postoj sociálních pracovníků k práci se změnou u dospívajících klientů. Vzhledem k tomu, že pro pochopení tematiky práce na změně je klíčové pochopení procesu změny jako takové, text reflektuje rovněž tuto tematiku.

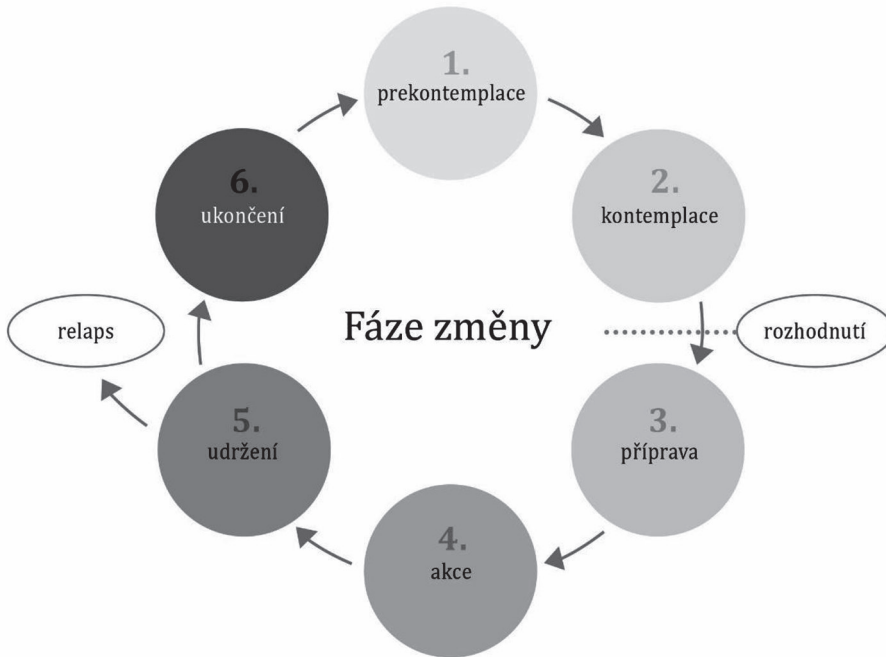
TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Změna u klienta

Odborníci se mohou zaměřovat na změnu společenského systému, změnu prostředí na různých úrovních nebo pracují se samotným klientem a jeho případem. Oblasti svého působení mohou též propojovat (Bronfenbrenner, 1979; Musil, 2004). Změnou u klienta v intervencích sociálních pracovníků se nejčastěji rozumí změna žádoucí, která má na klienta a jeho život pozitivní vliv (Navrátil, 2001b; Musil, 2004). Většina pomáhajících profesí se zabývá jen jednou oblastí faktorů změny. Zatímco lékař se zabývá změnou zdravotního stavu, psycholog podporuje změnu v oblasti duševního zdraví, sociální pracovník se na situaci dívá z více stran. V praxi se věnuje buď celé životní situaci a jejím souvislostem, nebo se specializuje na určitou dimenzi životní situace (např. rodinné vztahy, sociálně-právní ochranu...). Nevyčleňuje ji přitom z kontextu všech okolností, zohledňuje je (Musil, 2004).

Komplexní změna, kterou se výzkum zabývá, by měla kladně ovlivnit prospívání klienta a projevit se v jeho sociálním fungování. Nejedná se o změnu osobnosti. Pro lepší porozumění komplexní změně, na kterou bylo zaměřeno empirické bádání, se autorky pokusily shrnout nejpodstatnější body existujících teorií do následující definice: Komplexní změna u klienta zahrnuje změnu vnitřní, odehrávající se v intrapsychických procesech, jež podporuje stabilitu a pohodu, a změnu vnější, kterou lze zaznamenat v jednání v rámci sociálních interakcí. Celkově by změna měla přispět k naplnění potřeb klienta, zlepšit jeho prospívání a podpořit jeho současný i budoucí rozvoj. Na základě různých konceptů lze na změnu nahlížet jako na stav, či proces. Změna jako stav je ve své podstatě ekvivalentem cíle, kterého se snaží klient ve spolupráci se sociálním pracovníkem dosáhnout (Úlehla, 2005). Toto pojetí je v sociální práci nicméně nedostačující, jelikož drobné změny se dějí už v průběhu intervence a je podstatné na tyto kontinuální proměny reagovat. Pojetí změny jako procesu je založeno na novějších poznatcích a napomáhá sociálním pracovníkům pochopit aktuální rozpoložení a jednání klienta v různých fázích změny (Miller, Rollnick, 2012). Proces změny zaznamenává v 6 fázích integrativní model Prochasky a DiClementeho (in Miller, Rollnick, 2012). Každá z fází odráží základní podmínky změny – touhu po změně spojenou s klíčovým faktorem motivace, důvěru v realizaci změny a své schopnosti a míru připravenosti klienta (Walsh, 2010; Soukup, 2014; Miller, Rollnick, 2012). V první fázi *prekontemplace* si klient obtíže nepřipouští. Ve fázi *kontemplace* získává náhled na problém, ale nemá dostatek motivace ke změně. Fáze *přípravy* přináší rozhodnutí klienta, které je důležitým bodem procesu a pomyslně dělí proces změny na dvě části. V *akci* lze pozorovat vnější změny a nárůst motivace. Pro *udržení* změny musí klient překonat tlak okolí, často klesá jeho nadšení z prvních úspěchů. Poslední fáze je úplně *ukotvení* změny, které se pojí s rozpoznáním její kvality a úspěšnosti. V procesu změny může nastat *relaps*, který místo ukotvení změny a ukončení procesu vrací klienta zpět do některé z předchozích fází (Prochaska, DiClemente, in Miller, Rollnick, 2012).

Obrázek 1: Fáze změny

Zdroj: Prochaska, DiClemente, in Miller, Rollnick, 2012, upraveno autorkami

Aby byla změna trvalá, je důležité, aby klient prošel celým procesem. Na to však nemusí mít dostatečné vnitřní kapacity či zdroje ze svého okolí (Miller, Rollnick, 2012; Thorová, 2015). Podstatnou roli může mít působení sociálního pracovníka, který klienta doprovází, hledá s ním cesty ke změně a posiluje je.

DOSPÍVAJÍCÍ KLIENT SOCIÁLNÍ PRÁCE

Věkové období od 11 do 15 let, které je nazýváno také jako pubescence, je podstatnou částí dospívání. Dochází v něm k výrazným biologickým, psychologickým, sociálním a spirituálním změnám (Říčan, 2004). I z toho důvodu bylo pojímáno jako „období bouře“. Člověk se staví proti autoritám a hledá svou identitu. Může být citlivější a nejistý. Není divu, že se dospívající někdy cítí divně a nepochopeně. Hranice dětství, dospívání a dospělosti jsou dynamické a velmi individuální, současně dospívání každý prožívá velmi odlišně (Říčan, 2004; Vágnerová, 2012; Thorová, 2015). Od pojetí dospívání jako bouře se proto pomalu upouští.

V biologické oblasti jsou výrazné hormonální změny a vývoj pohlavních znaků. Dospívající se najednou nemusí cítit pohodlně ve vlastním těle, jelikož fyzický růst je velmi rychlý. V daném věku si člověk začíná uvědomovat vlastní sexualitu, je zvědavý a může nabírat první intimní zkušenosti (Macek, 2003). Dle Říčana (2004) však první lásky bývají spíše platonické a k intimnějšímu fyzickému kontaktu dochází v pozdějším věku.

Psychologické změny zahrnují např. rozvoj abstraktního myšlení. Dospívající zkoumá věci z různých úhlů pohledu. Emoce a nálady se střídají rychleji než v dětství a jejich kumulace může

vést ke zmatení, úzkosti a výbuchu (Macek, 2003). Dle Vágnerové je u dospívajících sebepojetí komplexnější než v dětství, vnímají sami sebe v širších souvislostech. Těž berou více ohledu na druhé (Selman in Macek, 2003). Rozvíjí se jejich identita a kladou si otázky o tom, kdo jsou a kam vlastně směřují. Neznalost odpovědi však probouzí nejistotu.

Sociální změny zahrnují vztah k sobě samému a vztah k druhým. Dospívající začínají sociálně hodnotit a častěji přemítají sami o sobě. Přemýšlí o tom, jací jsou, jací by měli či mohli být, a podobně přemýšlí také o ostatních. Současně je pro ně velmi důležitá zpětná vazba okolí, především vrstevníků. Dospívající odmítají formální nadřazenost autorit a dospěle podrobují kritice. Tato vzpoura zahrnuje také pohrdání a nechuť má svou důležitou podstatu, pomáhá vymanění se z dětské citové závislosti (Říčan, 2004). Jejím cílem není snížit autoritu druhých, ale vybudovat si svou vlastní autoritu (Vágnerová, 2012).

Spirituální oblast může být v práci s dospívajícími opomíjena. Jedná se však také o podstatnou oblast změn. Dospívající si začíná klást otázky nejen o svém směřování, ale celkově o smyslu života. Uvažuje o abstraktních věcech včetně náboženských otázek a o dalších tématech transcendence. Dospívající v dnešní době své vyznání mohou stavět na odív, jelikož je součástí jejich nejisté identity a může být jejich kotvou. V jiném případě zkoumají, které náboženství se slučuje s jejich nově nabývanými přesvědčeními, nebo se snaží jít s proudem a přejímají názory vrstevníků (Macek, 2003).

Změny nejsou lineární a u každého klienta jsou velmi individuální. Období dospívání je stále obdobím, ve kterém se člověk musí sžívat nejen s různými změnami, ale čelí též tlaku očekávání sociálního prostředí a vlastním představám o svém ideálním fungování (Macek, 2003; Nosál, Čechová, 2014).

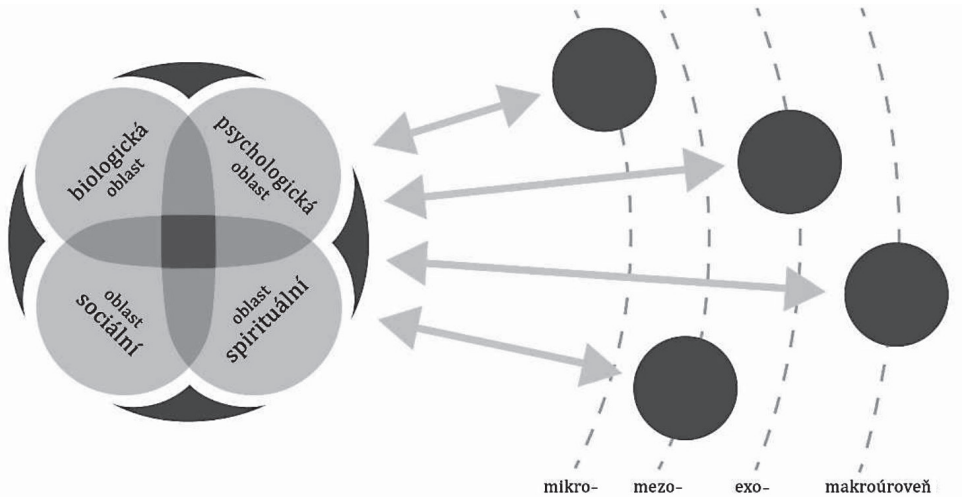
V dnešní společnosti nejsou jasně definované tranzitní body vývojových stadií ani úkoly se stadii spojené. Zároveň existuje mnoho odlišností mezi kulturami a společnostmi. Nynější požadavky na dospívající se mohou týkat přebírání odpovědnosti za sebe samého i stav společnosti, občanské angažovanosti, vlastní samostatnosti a prosperity, spokojenosti a příspěvku k rozvoji druhých, přizpůsobivosti a kontinuální práce na sobě samém. Trendem je partnerský přístup k dospívajícím a jejich zapojení do činností nebo rozhodovacího procesu, které se týkají jejich zájmů. Tato východiska mají svá opodstatnění, jelikož se pohled dospívajících liší od pohledu dospělých a participace samotných dospívajících je velmi funkční (Nosál, Čechová, 2014; Punová, Navrátil, Navrátilová, 2020).

Sociální vlivy a sociální systém

Dospívající fungují v systému, kterým jsou ovlivňováni. Dění na všech úrovních od malých skupin až po globální změny působí na nastavení a charakter požadavků na dospívající ze strany různých subjektů. Subjekty všech úrovní zároveň mohou být rizikovými či podpůrnými faktory pro pozitivní změnu na straně klienta. S myšlenkou, že mladí fungují v určitém systému, přišli autoři Lewin a Davis (in Macek, 2003). Jejich koncept popisuje, že jedinec funguje v ekologickém systému, který můžeme rozdělit na mikrosystém, mezosystém, exosystém a makrosystém (fungování dospívajícího v holistickém pojetí v jeho sociálním prostředí je znázorněno na obrázku č. 2).⁴ V období dospívání se tento systém zahrnující všechny sociální interakce stává strukturovanějším.

⁴ Mikrosystém tvoří konkrétní osoby, se kterými mladí interagují. Mezosystémem rozumíme síť mezi jednotlivými mikrosystémy a vztahy mezi nimi, např. tým, škola, rodina. Exosystém vzniká rozšířením mezosystémů o další sociální struktury, do kterých dospívající nemusí sám přímo vstupovat, ale je jimi ovlivňován (např. změna pracovního místa rodičů, změna školy). Makrosystém pak vzniká propojením exosystémů, je to soubor přesvědčení zahrnující pohled kultury (Bronfenbrenner, 1979; Macek, 2003).

Obrázek 2: Holistické pojetí dospívajícího klienta v interakci se subjekty na různých úrovních sociálního prostředí

Zdroj: Bronfenbrenner, 1979, Dočkal, 2008, upraveno autorkami

Společnost a její nastavení, do kterého částečně zasahují globální změny, má vliv na socializaci a vývoj dospívajících. Na socializaci působí do značné míry rodina, dále pak škola, která má vliv na budoucí sociální status, volnočasové instituce, jež mohou kompenzovat negativní vliv rodiny, a také vztahy s vrstevníky (Vágnerová, 2012). Učení a výchova však není jednostranným procesem. Na jedné straně působí sociální prostředí na mladého člověka a formuje jej, dospívající současně působí zpětně na své prostředí a přetváří ho (Matějček, 2015).

Společenské a civilizační podmínky se rychle mění, s nimi se mění i pojetí dospívání. Dosavadní poznatky o mladých ve věku 11 až 15 let jsou zpochybňovány, dospívající nelze „zkrotit“ či „napravit“ (Sak, 2000; Havlík, Koťa, 2002). Marschall a Stener (in Thomson, Flynn, 2004) vidí v dospívajících potenciál a hybnou sílu společnosti, se kterou by se mělo spolupracovat jako rovný s rovným. Podstatný je pohled samotného dospívajícího a jeho zájem na změně.

Riziková mládež

Jako rizikovou mládež (na poli sociální práce také mládež ohroženou) můžeme označit dospívající klienty, na které působí rizika a rizikové faktory, jež ohrožují jejich vývoj a prospívání. Rizikové faktory jsou činitelé, kteří znesnadňují jejich životní situaci a zvyšují pravděpodobnost neúspěchu (Hartl, Hartlová, 2000; Musil, 2004; Punová, 2015). Za riziko pak můžeme považovat překážky a hrozby, které mohou mít různou intenzitu. Riziko představuje přirozenou součást života, vyžaduje mobilizaci sil a zvýšenou aktivitu pro překonání těžkostí a pro uplatnění odolnosti navzdory obtížnosti dané situace. Pro zvládnání překážek a kumulaci těžkostí využívají dospívající různé strategie. Ačkoli se strategie zvládnání formují v průběhu celého života a člověk se stále učí nové způsoby, jak těžkostí a náročných situace zvládnout, v dospívání si jich člověk osvojuje nejvíce (Lazarus in Matoušek, 2012). Na druhou stranu, v porovnání s dospělými, nemají dospívající strategie natolik rozvinuté a zvnitřněné. Ne všechny strategie jsou zdravé, mezi ty ne zcela vhodné patří též rizikové jednání (Matoušek a kol., 2013, Punová, 2015). Některé situace nejsou dospívající schopni zvládnout vlastními silami a potřebují podporu. V případě, že dostupná podpora z okolí není dostatečná, je důležité zapojení sociálního pracovníka, který dospívajícímu pomůže se změnou. Přitom využívá metody práce s vnitřní i vnější změnou a nespolehá se na to, že se změny vzájemně ovlivňují. Nějaká oblast problému by mohla zůstat opomenuta nebo by se mohla rozvíjet nežádoucím směrem.

Specifika práce se změnou u dospívajících

Při práci s nezletilými je nezbytné postupovat dle zákonů a etických pravidel, které se spolupráce týkají. Spolupráce s klientem, který nedovršil 18 let, vyžaduje písemný souhlas zákonného zástupce. Působení sociálního pracovníka je na místě, když ostatní subjekty na změnu dospívajícího rezignovaly nebo se jí dostatečně nezabývají (Townsend, 2009). Když je změna velmi potřebná a dospívající nemá dostatečnou podporu, zasahují často úřední orgány sociální pomoci kontrolující zabezpečení nezletilých (Kopřiva, 1997; Mareš, 2002).

Dospívající jsou tedy v naplňování svých potřeb ve velké míře odkázáni na druhé. Jelikož v mnoha případech intenzivně interagují s členy domácnosti, kteří ve velké míře ovlivňují jejich prospívání, může být zapojení blízkých klíčových osob do intervence nápomocné. Je důležité zohlednit, že stále potřebují, aby součástí jejich života byla dospělá osoba, která je vzorem, zajímá se o jejich život, doprovází je a případně konfrontuje s důsledky jednání (Townsend, 2009; Růžičková, Punová, 2018). K dosažení změny dospívající potřebují jasnější vedení a hranice, které podporují bezpečí vztahu (ať mezi členy rodiny, mezi vrstevníky, nebo v profesionálním vztahu), a zároveň pochopení a přijetí. Spolupráce s dospívajícími klienty by měla obsahovat prvky kontroly i pomoci, které pracovník balancuje na základě specifik konkrétního případu (Matoušek, Matoušková, 2011). V procesu změny je tedy jinými slovy důležitá empatická komunikace a zároveň působení autority, která dospívajícího přivádí k odpovědnosti (Kabíček a kol., 2014).

V porovnání s jinými cílovými skupinami klientů jsou dospívající vnímáni jako nemotivovaní. Při spolupráci bývají pasivnější a méně komunikativní (Matoušek, Matoušková, 2011), což souvisí nejen se specifiky dospívání, ale také s okolností, že jsou v porovnání s jinými cílovými skupinami spíše nedobrovolnými klienty. Zřídka spolupráci navrhnou či vyhledají sami od sebe (Townsend, 2009; Žufníček, et al., 2012).

Využívané strategie

Jelikož je období dospívání dynamické a klient se vyrovnává s řadou změn, jsou na sociálního pracovníka kladeny větší nároky. Je důležité pružně reagovat volbou využívaných strategií⁵ na aktuální proměny, současnou fází změny a potřeby klienta (Walsh, 2010; Prochaska, DiClemente in Miller, Rollnick, 2012). U dospívajících, především u rizikové mládeže, pracovníci často využívají strategie zaměřené na změnu chování, jejichž prostřednictvím se klient učí sociálním dovednostem. Mají jasnější cíle, jsou praktické a napomáhají viditelné změně, která je ze strany sociálního prostředí i klienta očekávána (Dundelová, 2015). Méně využívané mohou být měkčí techniky práce přispívající k vnitřní změně (Matoušek, Matoušková, 2011). Tyto techniky působí nejen na získání náhledu a vyšší vnímavost k sobě samému, ale také na zvýšení sebedůvěry a motivace, která je pro změnu nezbytná. Změna je náročný proces, i přes vhodně zvolený přístup a strategie ze strany sociálního pracovníka se klientovi nemusí podařit změnu uskutečnit.

Odpovědnost za změnu nese klient (Kopřiva, 1997), je však velmi podstatné, jaký postoj k práci se změnou zaujímá sociální pracovník, který nese odpovědnost za proces. Jeho pojetí změny, přístup ke klientovi, zvolené strategie a celkový průběh intervence jsou v procesu změny důležitým faktorem. Postoj sociálního pracovníka tak může být pro dosažení žádoucí změny u klienta klíčový. Z tohoto důvodu se daným tématem výzkum zabýval. Je nutné doplnit, že přístup pracovníka a volené strategie ovlivňuje také sektor, ve kterém pracovník působí, charakteristika organizace a specifika klientů, s nimiž pracuje. V každé oblasti má sociální pracovník odlišnou roli, provádí jiné úkony a jsou od něj očekávány rozdílné kompetence a úkony (Musil, 2008; Banks, 2012). Odlišné strategie bude pravděpodobně využívat např. pracovník OSPOD a pracovník NZDM.

⁵ V intervenci sociální práce pracovník využívá různé strategie podporující změnu. Pod pojem strategie můžeme zařadit teorie a metody sociální práce, celkový přístup i konkrétní techniky.

POSTOJ

V průběhu času autoři postoj popsali různě, jedna z definic říká, že postoj je „*sklon ustáleným způsobem reagovat na předměty, osoby, situace a na sebe sama*“ (Hartl, Hartlová, 2000:442). Jedná se o predispozici k vědomé či nevědomé hodnotící reakci na subjekty a objekty, s nimiž se člověk v průběhu dne setkává. Postoje mají různý směr a intenzitu. Ovlivňují vnímání, interpretaci, vybavování si informací i jejich hodnocení. Působí také na poznávání, citění či chování. Významný vliv při tvorbě schématu postojů má společnost a kultura. Postoje jsou poměrně konzistentní. Mohou se však měnit na základě nových informací, proměny role v životě, nebo působením přesvědčovacích mechanismů. Teorie rozlišují tři složky postoje, na které se výzkum zaměřuje:

- a) *kognitivní* – týká se názorů a myšlenek, které se na základě logických úvah stávají subjektivní pravdou,
- b) *emotivní* – iracionální emoční reakce na podněty, která je zabarvená a hodnotící,
- c) *konativní* – viditelné projevy, jednání ve vztahu k předmětu postoje (Hayesová, 2007; Výrost et al., 2019).

METODOLOGIE

Stať je zaměřena na představení výsledků výzkumného šetření, jehož cílem bylo zjistit, jaký postoj mají sociální pracovníci k práci se změnou u dospívajících. Smyslem bylo přinést poznatky pro praxi, které budou inspirací ke komplexnější práci se změnou a zvýší povědomí o procesu změny u dospívajících.

Jednotkou zkoumání byly konkrétní postoje sociálních pracovníků týkající se změny u klienta. Tyto postoje mají vliv na celkový přístup ke klientovi v praxi, vzájemnou spolupráci a také na dosažení pozitivní změny. Autorky využily kvalitativní přístup, který se soustředí na hlubší a komplexnější porozumění zkoumanému jevu (Disman, 1998). Výzkum se snaží nalézt odpověď na hlavní výzkumnou otázku: *Jaký je postoj sociálních pracovníků k práci se změnou u dospívajících?*

Na základě výše zmíněných teorií o změně a postoji sociálního pracovníka byly formulovány 3 dílčí výzkumné otázky týkající se tří složek postoje, které byly následně operacionalizovány. Znění DVO je následující: DVO1: *Jaký je postoj sociálních pracovníků k práci se změnou u dospívajících na kognitivní úrovni?* Otázka zahrnuje představy, vnímání, znalosti a zkušenosti pracovníků v souvislosti se zkoumaným jevem. Cílí současně na důvěru v klienta a jeho schopnost ke změně. DVO2: *Jaký je postoj sociálních pracovníků k práci se změnou u dospívajících na emotivní úrovni?* Druhá DVO zkoumá blíže oblast negativních, neutrálních a pozitivních emocí. DVO3: *Jak kognitivní a emotivní složky postoje sociálních pracovníků k práci se změnou u dospívajících působí na behaviorální složku?* Podstata otázky je zaměřena na jednání pracovníků v oblasti práce se změnou, uplatňované přístupy a pozorované aspekty změny u klientů.

Data byla získána prostřednictvím částečně standardizovaného polostrukturovaného rozhovoru. Výzkum proběhl během dvou týdnů na začátku března 2021. Jako první se uskutečnila pilotáž, která napomohla jasnější formulaci otázek. Po zvážení relevance odpovědí byla začleněna do analýzy dat. Výzkumu se účastnilo celkem 11 sociálních pracovníků a pracovníc (včetně pilotního rozhovoru) z 3 krajských měst. Pro výběr byla stanovena dvě kritéria. Na jejich základě musí být informanti v přímé práci s rizikovou mládeží a mít minimálně dva roky zkušeností s intervencí zahrnující změnu u klienta.

Informanti byli vybíráni účelově se záměrem získat co nejvíce různorodých informací a co nejlépe porozumět zkoumanému jevu napříč sektory, ve kterých se sociální práce s mládeží uplatňuje. Účastníci výzkumu byli z výše zmíněného důvodu z řad žen i mužů a jejich věk se pohyboval v rozmezí 28–57 let. Působili v různých organizacích, které se od sebe odlišují svou rámcovou charakteristikou. Ve výzkumu byli zastoupeni pracovníci z následujících organizací, služeb

a programů: Pedagogicko-psychologická poradna, Středisko výchovné péče a Diagnostický ústav, Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež, Preventivní, resocializační a probační programy, Kurátor pro děti a mládež, Probační a mediační služba, Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi a Rodinné centrum. Tento výběr může poskytnout vhled do problematiky práce s rizikovou mládeží v širším kontextu, současně si uvědomujeme, že může být spojen i s limity, které vyplývají z odlišnosti jejich profesní role ve vztahu k práci se změnou u klientů (např. míra kontroly ze strany sociálního pracovníka, míra dobrovolnosti a motivace ze strany klienta).

Výzkum se uskutečnil v souladu s etickými principy výzkumu a s informovaným souhlasem všech účastníků. Z důvodu pandemické situace proběhla část rozhovorů distanční formou prostřednictvím videohovoru. Data byla převedena do transkriptu a následně analyzována prostřednictvím otevřeného kódování. V rámci kódování axiálního byly vytvořeny kategorie, poté byla data seskupena pomocí selektivního kódování do logických vzájemně provázaných celků a interpretována.

VÝSLEDKY VÝZKUMU

Jak sociální pracovníci přemýšlejí o práci se změnou u dospívajících klientů

Účastníci výzkumu popisují změnu jako určitý proces, kruh, spirálu. Vyskytlo se také pojetí změny jako dosažení jednotlivých kroků. Informanti se shodli v tom, že pozitivní změnu u klienta v intervencích sociální práce vnímají jako stěžejší, snaží se k ní směřovat a maximálně ji podpořit. Změna jako výsledek působení sociálních pracovníků je podle nich očekávána. Nechtějí však příliš uplatňovat prvky kontroly, jakýkoli tlak je podle nich kontraproduktivní, a to napříč sektory, kde je sociální práce vykonávána.

Počáteční fáze změny bývají ze zkušenosti informantů pro klienty velmi náročné. Klienti nejsou pro své cíle tolik motivováni a přeskakují mezi tématy. Informanti zmiňují určité balancování témat a cílů, ke kterým změna směřuje. V této fázi je podle nich nejpodstatnější otevřenost pracovníka a trpělivost. Samotná fáze akce poté, co se klienti pro určitý cíl rozhodnou, je dle dotazovaných pracovníků naopak jednodušší, a to díky zápalu a energii klientů. V procesu změny lze očekávat překážky, proto je z pohledu informantů důležitá kontinuální podpora, která by měla být co nejkomplexnější a dostatečně intenzivní.

Změnu z pohledu pracovníků ovlivňuje mnoho činitelů. Byli zmíněni činitelé na straně klienta, pracovníka i sociálního prostředí. Ze sociálního prostředí je nejvlivnější právě podpora rodiny, dále pak vztahy s vrstevníky a přístup pedagogů. Výsledky výzkumu ukazují, že informanti vidí jako velmi významný faktor působení rodiny a okolí, ve kterém klient soustavně funguje. Ne všichni dotázaní pracovníci s okolím klienta pracují, jelikož mají omezené možnosti a nedostatečné kapacity. Podstatná je dle jejich názoru dostupnost dalších zdrojů profesionální podpory a včasné zásahy. Ze zkušenosti některých informantů může klientům uškodit prodloužený pobyt v rodině, kde dlouhodobě k pozitivní změně nedochází.

Výzkum ukázal, že změnu znesnadňuje souběh rizik, nereálné očekávání klienta a také vysoké nároky sociálního prostředí. Aby bylo možné změny dosáhnout, je nezbytná přítomnost klíčového faktoru na straně klienta – motivace. Podle dotázaných pracovníků je však motivace klientů ke změně spíše nízká. V průběhu spolupráce se podle nich mění její zdroje, podoba i intenzita. Dalším podstatným faktorem je sebedůvěra klienta, která z pohledu informantů není zcela úměrná či zdravě nastavená. V některých oblastech mají klienti nereálné představy a v jiných si naopak vůbec nevěří. Sebedůvěra je též nestabilní a závislá na změnách v prostředí.

Dle výzkumu je téma důvěry podstatné nejen na straně klienta, ale také na straně pracovníka. Z výsledků šetření vyplynulo, že právě důvěra pracovníka v možnost změny a klientovy schopnosti může být pro klienty motivací. Dotázaní pracovníci v klienty a jejich schopnosti důvěřují. Současně je dle pracovníků tato důvěra také ochranným faktorem proti syndromu vyhoření. Pokud klient dlouhodobě žije v rizikovém prostředí, jejich důvěra ve změnu klesá. Informanti tuto okolnost

spojují s vyhodnocením reálných možností klientovy situace. Práce se změnou je pro informanty náročná, někdy se vytrácí hranice odpovědnosti za změnu a za proces. Pracovníci někdy pociťují odpovědnost za změnu samotnou, a to i v případech, kdy se jí nedaří dosáhnout.

Jaké emoce v sociálních pracovnících vyvolává práce se změnou u dospívajících klientů

Ve výzkumu dotázaní pracovníci popisovali emoce v několika oblastech – směřující ke klientovi a samotnému procesu práce, které jsou většinou pozitivní, a emoce směřované k subjektům sociálního prostředí klienta, jež jsou spíše nelibé. V obou oblastech bylo výrazné přijetí, které se pojí s nadhledem a respektem ke klientovi i okolnostmi, které nejsou vždy radostné. Informanti zmínili, že je vhodné emoce kontrolovat, současně se však snaží být kongruentní a otevření. Výzkum ukázal na určitý nesoulad mezi záměry pracovníků a potřebou jejich vyvažování, kterou informanti explicitně nezmiňují. Tato dvě přesvědčení se nemusí nutně vylučovat, mohou však být v praxi matoucí.

Mezi pozitivní emoce v první oblasti patří naděje a odhodlání pro překonávání bariér. Informanti mají radost, když se klientům něco podaří, a popisují svou spokojenost. Pociťují hrdost na klienty, když se jim daří učinit krok vpřed. Mezi nepříjemné emoce naopak patří nejistota, zda volí vhodné strategie, které klienta v procesu změny reálně podpoří. V některých situacích se také objevuje hněv spojený s frustrací, když změna u klienta nenastává. Tyto emoce jsou někdy spojené s pocitem vlastního selhání, není to však pravidlem.

Výrazné emoce účastníci výzkumu pociťují vůči prostředí. Kromě spokojenosti a přijetí v rámci pozitivních a neutrálních emocí ve velké míře cítí vztek. Jsou naštvaní na společenský systém a na systém služeb, který není zcela vhodně ustaven a zastoupen. Nejčastějším spouštěčem nepříjemných emocí jsou neodborné legislativní změny nebo laické sobecké jednání. Informanti pociťují smutek a hněv nebo zoufalství spojené s náročnými zkušenostmi klienta v dosavadním i současném životě. Emoční reakce na motivaci klientů jsou různorodé. Nízkou motivaci klienta pracovníci většinou přijímají, není pro ně ničím neobvyklým. Na jednu stranu je práce s motivací výzvou, která přináší radost, na druhou stranu je však po nějaké době vyčerpávající.

Emoce informantů jsou důležitější, než by se mohlo zdát. Právě emoce rozhodovaly o tom, zda pracovníci chtějí změnit pracovní pozici, nebo dokonce cílovou skupinu, se kterou pracují. Pokud jsou pracovníci převážně smutní, frustrovaní a nemají zájem o příběhy, může dojít také ke snížení kvality jimi vedených intervencí. Sociální pracovníci účastníci se výzkumu byli až na výjimky plni naděje a zájmu o podporu změn u klienta. Ve výzkumu ovšem zaznělo také částečné vyhoření a ztráta zájmu a pozornosti ke klientovi. Navzdory náročným a nepříjemným emocím, se kterými se pracovníci setkávají, mají stále větší váhu emoce pozitivní, které jsou pro pracovníky velkým zdrojem.

Jakým způsobem sociální pracovníci pracují se změnou u dospívajících klientů

Informanti pracují s tématy, která přináší klient. Současně se snaží reagovat na očekávání dalších subjektů, se kterými je klient v interakci. Výzkum ukázal, že pracovníci dovedou rozlišit fáze spolupráce s klientem a fáze samotné změny u klienta. Intervence pracovníků však ne vždy reaguje na aktuální rozpoložení klienta a fázi změny, ve které se nachází. Ukončování spolupráce se v mnohých případech děje ještě předtím, než klient projde všemi fázemi změny. Pokud spolupráce končí před ukotvením změny, snaží se pracovníci klienta navázat na odborníky, kteří mu mohou pomoci v dalších fázích změny. Ze zkušenosti informantů fáze změny nejdou systematicky za sebou a trvají odlišnou dobu.

Některé změny u klienta se odehrávají v přímé práci za přítomnosti pracovníka, jiné jsou pozorovatelné v přirozeném prostředí. Proto je pro informanty důležitá zpětná vazba od lidí, kteří mohou změnu zaznamenat. Změny lze rozlišit na:

- a) *vnitřní* – mění se vnímání, způsob přemýšlení – zvyšuje se důvěra k pracovníkovi i důvěra v sebe, klienti jsou spokojenější a více odhodlaní,

- b) *vnější* – lze je pozorovat v interakcích – klienti jsou otevřenější, lépe zvládají konflikty nebo nacházejí nové zájmy, zlepšují se vzájemné vztahy s druhými.

Každý pracovník je ovlivňován různými činiteli, kteří působí na jeho specifický přístup. Těmito činiteli jsou u informantů mimo jiné pracovní i osobní zkušenosti a absolvované výcviky. Na každé setkání s klientem se informanti připravují individuálně a využívají různé teorie a metody sociální práce. Ty jsou spojené převážně s posílením silných stránek, konkrétními úkoly, řešením do budoucna či zvýšením všímavosti. V praxi též kombinují různé formy sociální práce. I přes to, že někteří informanti působí v pobytových zařízeních, přímo komunitní formu práce v procesu změny nezmínili. Podstatnou částí přístupu ke klientům v procesu změny jsou osobní strategie, které napomáhají informantům k prolomení bariér (např. humor, přizpůsobení mluvy, překvapení). Ve výzkumu byla podstatným tématem motivace. Pracovníci se snaží podpořit vnitřní motivaci, aktivně hledají podněty a impulzy, které jsou pro klienty důležité. Současně pomocí dobrého vztahu, ocenění a rozhovoru klienty přímo motivují (vnější motivace).

V případech, kdy se změna u klienta nedaří, využívají informanti ke sdílení emocí a získání nových podnětů intervizi, supervizi či metodické vedení (pokud takové možnosti organizace nabízí). V praxi informanti používají několik základních možností, jak v práci se změnou pokračovat. Uvádí, že je někdy nezbytné vrátit se s klientem na začátek a začít od znova. Někteří z nich se při práci více soustředí specificky na oblasti, ve kterých změnu chtějí podpořit, nebo změni své strategie. Jiní naopak zmiňují, že je podstatné současné strategie udržet a být konzistentní. Jednou z možností v případě, že existuje velká překážka ve spolupráci na změně, je převedení klienta k jinému pracovníkovi.

DISKUSE

V oboru sociální práce absentuje konkrétní teorie, která by rozvinula práci se změnou v intervencích sociálních pracovníků. Přínosem statí je sjednocení teorií změny a jejich rozvinutí ve specifické oblasti práce s dospívajícími, kteří spadají do cílové skupiny riziková mládež. Procesu změny se věnuje integrativní model (Prochaska, DiClemente, in Miller, Rollnick, 2012), který je popsán z pohledu sociálního pracovníka, a může být vnímán jako příliš autoritativní. Právě proti kontrolní pozici a direktivnímu jednání se však informanti ve výzkumu vymezují. Výzkum ukazuje, že určité fáze modelu jsou u vybrané cílové skupiny dospívajících mnohem náročnější nejen z hlediska času, ale také porozumění situaci, udržení kontinuity tématu a zmapování osobních zdrojů, které pro změnu mohou využít (počáteční fáze bilancování a úvah o změně, tedy prekontemplace a kontemplace). Následná fáze změny, akce, je naopak velmi rychlá. Zde se může proces odlišovat od jiných cílových skupin klientů, jelikož jsou emoční procesy a jednání dospívajících mnohem dynamičtější (Macek, 2003; Říčan, 2004). Dospívající nejsou zcela samostatní, proto je podstatná proměna nejen v individuální rovině, ale také změna v sociálním prostředí. Této změně se výzkum nevěnoval, výsledky však ukazují, že subjekty sociálního prostředí změnu u klienta velmi znesnadňují. Jedná se především o potřeby a postoje příslušníků rodiny, které jsou v konfliktu s pozitivní změnou a prospíváním dospívajícího klienta (Townsend, 2009; Seligman, 2011; Dundelová, 2015; Vyslouzilová, Navrátil, 2019; Navrátilová et al., 2021). Pracovníci současně nemají dostatečné kapacity na práci s celou rodinou nebo to nedovoluje rámec poskytované služby. Na základě současného diskurzu sociální práce by měl pracovník podporovat fungování klienta v přirozeném prostředí (Mareš, 2002; Carr-Gregg, 2012). Pokud však není podpora ze strany sociálního pracovníka včasná a dostatečná, je tato tendence dle výzkumu sama o sobě riziková. Přesto, že je v rámci empowermentu odpovědnost za změnu přenášena na klienta a pracovník má odpovědnost za proces a podporu klienta v jeho průběhu (Kopřiva, 1997), výzkum ukazuje, že sociální pracovníci pociťují částečnou odpovědnost také za výslednou změnu. Vytrácí se tedy hranice mezi procesem změny a změnou samotnou.

Soukup (2014) uvádí, že ke změně je nezbytná motivace klienta, která je první podmínkou změny, což výzkum také potvrzuje. V této době však klienti mají spíše nízkou motivaci, čímž se práce s motivací stává klíčovou oblastí intervencí. Druhou podmínkou změny je sebedůvěra klientů (Soukup in Žufniček et al., 2012), která však na základě výzkumu není stabilní a úměrná. Vnitřní nejistota je v období dospívání přirozená (Macek, 2003; Říčan, 2004), výzkum poukazuje na sníženou sebejistotu, její kolísání a nereálné představy klientů o vlastních možnostech v obou směrech (ať už se jedná o to, co zvládnou, či naopak).

Z výzkumu vyplynulo, že samotní sociální pracovníci nerozlišují emoce na negativní a pozitivní. Emoce pojmají jako přirozenou součást své práce a ve výzkumu nebylo zmíněno, že by se chtěli některým emocím vyhnout. Výraznou emoci spojenou s procesem změny u klienta je přijetí, které není typicky mezi emoce zařazováno. Výzkum však ukazuje, že se jedná o pocit klidu a vyrovnanosti, který se vyskytuje nejen jako výsledek procesu racionalizace, ale také na jiné úrovni postoje, kterou jsou právě emoce (Výrost et al., 2019). Právě přijetí je prevencí proti syndromu vyhoření, kterým jsou pracovníci v důsledku působení různorodých tlaků a zvyšujících se nároků ohroženi (Maroon, 2012). Dle Fredricksona (in Csikszentmihalyi, Csikszentmihalyi, 2006) jsou podstatné také libé, pozitivní emoce, které pomáhají zpracovávat náročné emoční prožitky a „ruší“ je. Výzkum ukázal podobné souvislosti. Libé emoce dle vyjádření pracovníků stále převažují, což jim pomáhá vyrovnat se s náročnými událostmi své praxe a emocemi s nimi spojenými.

Subjekty zapojené v procesu změny i subjekty v sociálním prostředí klienta mají určitá očekávání od klienta, ale také od sociálního pracovníka (Macek, 2003; Nosál, Čechová, 2014; Navrátil et al., 2021). Sociální pracovníci jsou postaveni před otázku, na kterou zakázku v rámci intervence reagovat. V praxi se snaží očekávání vyvážit. Pracují s tématy, která přinese klient, ale považují za nezbytné zohlednit očekávání dalších stran.

Fáze změny se dle informantů v mnohém shodují s fázemi popsanými v integrativním modelu (Prochaska, DiClemente, in Miller, Rollnick, 2012). Pracovníci navíc zmiňují fázi adaptace na spolupráci a fázi stagnace. Při stagnaci problém nenarůstá, ale situace se ani viditelně nemění k lepšímu. Dalo by se předpokládat, že spolupráce s klientem bude sledovat jeho potřeby a fáze změny (Matoušek, 2013). V praxi však tento soulad není vždy reálný, to má ve výsledku negativní dopad na pracovníky i klienty. Pracovníci pocítují frustraci a jsou ohroženi syndromem vyhoření a klienti nemají podporu při ukotvení změny, a tak změna nemusí být trvalá.

Sociální práce s mládeží směřuje k posílení odolnosti klienta a jeho zdrojů (Punová, 2012, 2015). Výzkum navazuje na tuto teorii a reflektuje především důležitost využití silných stránek klientů, usilování o konkrétní (nikoliv abstraktně vzdálené) úkoly, zaměření na řešení a zvýšení všímavosti. V případě, kdy je proces změny zatížen různými riziky a naráží na četné bariéry, využívají informanti profesní podporu odborníků v souladu se zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, nebo na základě nastavené podpory dané organizace.

ZÁVĚR

Ústředním tématem tohoto příspěvku je změna u klienta. Hlavním cílem výzkumu bylo zmapovat postoje sociálních pracovníků z různých organizací, kteří pracují s dospívajícími klienty z cílové skupiny rizikové mládeže, a přinést poznatky o jejich postoji k práci se změnou. Tohoto cíle bylo z pohledu autorek dosaženo skrze realizaci výzkumu mezi 11 pracovníky, jehož výsledky jsou předloženy v této stati.

Změna je z pohledu informantů i autorů Webba a Winstona (in Navrátil, 2001b) cílem sociální práce. Může vyvolávat obavy, jelikož projít celým procesem není jednoduché. V průběhu intervence je nejen z pohledu teorií (Navrátil, 2001b), ale také dle názoru informantů důležité proces změny reflektovat. Z výzkumu vyplynulo, že rozpoznávat změnu u klienta je složité, jelikož se většina změn odehrává mimo přímou práci. Informanti jsou z části odkázáni na zpětnou vazbu okolí a ta může být zkrácená a nedostatečná, jelikož ne všechny subjekty aktivně spolupracují. Fáze změny

se u klientů v praxi v podstatných bodech shodují s fázemi změny integrativního modelu dle Prochasky a DiClementeho (in Miller, Rollnick, 2012).

V každé organizaci působí sociální pracovník v jiné fázi změny, v některých případech není možné délku intervence přizpůsobit fázím změny. Intenzita a kontinuita jsou dle výsledků výzkumu důležitými faktory, jež změnu podporují. Překážkou změny je naopak souběh rizikových faktorů (Labáth, 2001), který současně snižuje důvěru sociálního pracovníka v možnost změny a její rozsah. Aby mohl klient dosáhnout změny, je klíčová práce s motivací (Walsh, 2010). Někteří informanti však nechtějí pracovat s vnější motivací a snaží se pouze hledat motivaci vnitřní, což může být ze začátku spolupráce nedostatečné (Soukup, 2014).

Práce se změnou u dospívajících je velmi dynamická, stejně jako období dospívání samotné (Smith, 2008). Informanti v praxi balancují prvky kontroly a pomoci, přičemž kontrolní role je jim spíše nepřijemná. K volbě strategií přispívají absolvované výcviky. Vliv na přístup informantů má také přístup dalších odborníků, se kterými spolupracují. Významné je též vlastní vnímání změny a individuální nastavení informantů. Osobnost pracovníka je tak vedle jeho znalostí a dovedností klíčovým aspektem intervence (Punová, 2020; 2022). Zatímco někteří pracují spíše s měkčími technikami zaměřenými na všímavost, emoce a vnímání, jiní pracují s vnímáním pouze ve smyslu uvědomění si problematičnosti a důsledků chování, další se věnují spíše metodám zaměřeným na změnu chování.

Práce se změnou u dospívajících, kteří se potýkají s různými riziky, může být emočně náročná. Informanti však mají jistý náhled na okolnosti a bariéry změny. Prožívají pozitivní emoce, které jsou dle Maroona (2012) i dle informantů prevencí vyhoření. Pokud se stane, že je pracovník zahlcen a vyčerpán byrokratickými úkoly nebo ztrácí zájem o příběhy klientů, nemusí být vhodným zdrojem pomoci v procesu změny.

Při práci se změnou s dospívajícími je potřeba zvážit, koho by bylo vhodné do spolupráce přizvat. Sám dospívající není zcela samostatný a stále jej ovlivňuje rodina (Ambrózová in Labáth, 2001; Satirová in Labáth, 2001). Prostředí včetně rodičů, pedagogických pracovníků či dalších odborníků může dle názoru informantů změnu podpořit, nebo také značně ztížit. Pro dosažení změny je podstatné včasné zachycení rizikového jednání klienta a poskytnutí opravdu dostatečné podpory klientovi i jeho okolí. Díky tomu se může začít měnit celý systém fungování. Z výzkumu vyplynulo, že různé druhy podpory ze strany více organizací, které se navzájem doplňují, mohou napomoci změnu dotáhnout do konce a proces změny klientovi ulehčit.

DOPORUČENÍ PRO PRAXI

Doporučení pro praxi jsou vytvořena na základě hlavních zjištění výzkumu. Mohou sloužit jako inspirace sociálním pracovníkům zajímajícím se o nové podněty a managementu organizací, který nepřímo ovlivňuje charakter poskytovaných intervencí. Tato doporučení je vhodné implementovat do praxe s ohledem na možnosti organizace a potřeby pracovníka i klienta. Doporučení pro práci se změnou lze např. zakotvit do metodiky poskytovaných služeb, rozvíjet v rámci metodických výcviků a školení či využít pro reflexi v rámci supervize. Tato doporučení mají apelační aspekt také směrem ke vzdělavatelům sociálních pracovníků. Domníváme se, že je zapotřebí, aby vzdělavací curriculum reflektovalo tematiku práce se změnou jak v rámci své praktické, tak i teoretické složky (Punová, 2019; Navrátil, Navrátilová, in Baikady et al., 2022).

Tabulka 1: Doporučení pro praxi

Reflektovat osobní přístup ke změně.	Jestliže pracovník v osobním životě sám změnu vyhledává, může to být pro klienta motivující, je však důležité dbát na to, aby pracovník klienta „nepředběhl“. Pracovník, který se změny obává, nemusí s klientem držet ve změně krok a může ho volbou strategií brzdit.
Věnovat pozornost fázi změny u klienta.	Fáze změny napomáhá pochopit aktuální rozpoložení klienta. Každá fáze je něčím typická, pokud bude pracovník znát její specifika, může lépe reagovat na aktuální potřeby. Zmapování fáze, ve které se klient nachází, může napomocet přizpůsobení přístupu či metody tak, aby nedocházelo k blokování změny.
Rozvíjet kompetence pro práci s měkkými metodami.	Práce s vnitřní změnou je stejně podstatná jako práce se změnou vnější, změny se propojují a vzájemně ovlivňují. Pokud bude pracovník opravdu umět využít jemnější techniky zaměřené na prožívání, všímavost či vnímání, může se změnou pracovat komplexněji a podpořit ji z více stran.
Nezapomínat na sebeděči a prevenci vyhoření.	Navrhují reflektovat, co pracovníkovi dělá při práci radost, co jej trápí, a s emocemi pracovat. Ošetřit profesní hranice a nastavit je zdravě. Myslet v prvé řadě na sebe, čas od času reflektovat, zda jej práce stále naplňuje a může díky tomu klienta pozitivně ovlivnit, nebo už je prací vyčerpán.
Sdílet zkušenosti a dobrou praxi s dalšími SPR.	Sdílení mezi pracovníky je nejen uvolňující, ale přináší také inspiraci pro vlastní praxi. Podnětná může být také výměna zkušeností s pracovníky z jiné organizace, jež podnítl reflexi dosavadních strategií a může přinést nové funkční metody práce se změnou.
Navázat spolupráci s organizacemi pracujícími se stejnou cíl. sk.	Dobrá komunikace mezi organizacemi a odborníky na lokální úrovni může práci se změnou usnadnit. Může dojít k ujasnění role organizací v síti pomoci. Díky znalosti nabídky služeb může klient dostat adekvátní podporu dle potřeb v co nejkratším čase. Sdílení může rozvíjet vzájemné pochopení náhledu i fungování.

POUŽITÉ ZDROJE

- BALCAR, K. 2012. *Psychosociální problematika vývoje, jeho poruch a nápravných opatření v rodinách dětí a dospívajících*. Praha: Pražská vysoká škola psychosociálních studií.
- BANKS, S. 2012. *Ethics and Values in Social Work*. 4th ed. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- BRONFENBRENNER U. 1979. *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- CARR-GREGG, M. 2012. *Psychické problémy v dospívání*. Praha: Portál.
- DISMAN, M. 1998. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. 2. vyd. Praha: Karolinum.
- DUNDELOVÁ, J. 2015. *Úvod do sociální psychologie*. Brno: Masarykova univerzita.
- FREDRICKSON, L. B. 2006. The Broaden and Build Theory of Positive Emotions. In: CSIKSZENTMIHALYI, M., CSIKSZENTMIHALYI, I. S. *A Life Worth Living: Contributions to Positive Psychology*. Oxford: Oxford University Press, 85–103.
- HARTL, P., HARTLOVÁ, J. 2000. *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- HAVLÍK, R., KOŤA, J. 2007. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál.
- HAYESOVÁ, N. 2007. *Základy sociální psychologie*, Praha: Portál.
- KABÍČEK, P., CSÉMY, L., HAMANOVÁ, J. 2014. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton.
- KOPŘIVA, K. 1997. *Lidský vztah jako součást profese: psychotherapeutické kapitoly pro sociální, pedagogické a zdravotnické profese*. 2. rozšíř. vyd. Praha: Portál.

- LAAN, G. van der. 1998. *Otázky legitimity sociální práce: pomoc není zboží*. Boskovice: Albert.
- LABÁTH, V. a kol. 2001. *Riziková mládež*. Praha, Slon.
- MACEK, P. 2003. *Adolescence. 2. vydání*. Praha: Portál.
- MAREŠ, J. 2002. *Sociální opora u dětí a dospívajících*. Hradec Králové: Nucleus.
- MARON, I. 2012. *Syndrom vyhoření u sociálních pracovníků: teorie, praxe, kazuistiky*. Praha: Portál.
- MATĚJČEK, Z. 2015. *Po dobrém, nebo po zlém?* Praha: Portál.
- MATOUŠEK, O. et al. 2013. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A. 2011. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál.
- MILLER, W. R., ROLLNICK, S. 2012. *Motivational Interviewing, Helping People Change*. Vyd. 3., aktualiz. New York: Guilford Press.
- MUSIL, L. 2008. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. *Sociální práce / Sociálna práca*, 2(1), 60–79.
- MUSIL, L. 2004. *Ráda bych Vám pomohla, ale: dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno: Marek Zeman.
- NAVRÁTIL, P. 2001a. *Úvod do teorií a metod sociální práce*. Brno: Národní centrum pro rodinu.
- NAVRÁTIL, P. 2001b. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman.
- NAVRÁTIL, P., NAVRÁTILOVÁ, J. 2022. Reflexivity Development Demonstrated in Examples of Field Placements of Social Work Students. In: BAIKADY, R., SAJID, S. M., NADESAN, V., ISLAM, V. M. *The Routledge Handbook of Field Work Education in Social Work*. 1st ed. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 391–408.
- NAVRÁTIL, P., PAZLAROVÁ, H., MATULAYOVÁ, T., MATOUŠEK, O. 2021. Reflektivní praxe v ČR a její důsledky pro vzdělávání v sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 21(6), 61–83.
- NAVRÁTILOVÁ, J., NAVRÁTIL, P., PUNOVÁ, M. 2021. The Well-Being of Children and Young People: The Context of Social Services from the Perspective of the Capability Approach. *Clinical social work and health intervention*, 12(4), 49–61.
- NOSÁL, I., ČECHOVÁ, I. 2014. *Participace a nové přístupy k práci s ohroženými dětmi a rodinami: studie inspirované zkušenostmi ze Švýcarska: sub-projekt PF 134 Inovace služeb a metod práce s ohroženými dětmi a rodinami: nové přístupy a příklady dobré praxe ze Švýcarska* [online]. Brno: Česko-britská o. p. s. [2. 11. 2020]. Dostupné z: <https://www.nahradnirodina.cz/sites/default/files/participace.pdf>
- PUNOVÁ, M. 2022. Resilience and Personality Dispositions of Social Workers in the Czech Republic. *Practice*, 34(3), 207–222.
- PUNOVÁ, M. 2020. Osobnostní dispozice a odolnost sociálních pracovníků. *Sociální práce / Sociálna práca*, 20(5), 88–107.
- PUNOVÁ, M. 2019. Posilování odolnosti v praktickém vzdělávání studentů sociální práce. *Sociální práce / Sociálna práca*, 19(2), 5–20.
- PUNOVÁ, M., 2015. Práce s mládeží v době nejisté. *Sociální pedagogika / Social Education*, 3(1), 70–84.
- PUNOVÁ, M., 2012. Resilience v sociální práci s rizikovou mládeží. *Sociální práce / Sociálna práca*, 12(2), 90–103.
- PUNOVÁ, M., NAVRÁTIL, P., NAVRÁTILOVÁ, J. 2020. Capabilities and well-being of child and adolescent social services clients in the Czech Republic. *Children and Youth Services Review*, 117(October), 1–9.
- RŮŽIČKOVÁ, J., PUNOVÁ, M. 2018. Doprovázení členů skautu v obtížných životních situacích. *Sociální práce / Sociálna práca*, 18(2), 85–101.
- ŘÍČAN, P. 2004. *Cesta životem*. Praha: Portál.
- SAK, P. 2000. *Proměny české mládeže: česká mládež v pohledu sociologických výzkumů*. Praha: Petrklíč.
- SELIGMAN, M. E. P. 2011. *Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-being*. New York: Free Press.

- SOUKUP, J. 2014. *Motivační rozhovory v praxi*. Praha: Portál.
- THOMSON S., FLYNN, R. 2004. *Youth in Society. Contemporary Theory, Policy and Practice*. London: Sage Publications, The Open University.
- THOROVÁ, K. 2015. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál.
- TOWNSEND, J. S. 2009. *Hranice a dospívající*. Praha: Návrat domů.
- ÚLEHLA, I. 2005. *Umění pomáhat: učebnice metod sociální praxe*. Vyd. 3. Praha: SLON.
- VÁGNEROVÁ, M. 2012. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Portál.
- VYSLOUŽILOVÁ, A., NAVRÁTIL, P. 2019. Individualizace v sociální práci s rodinou – obviňování obětí. *Sociální práce / Sociálna práca*, 19(6), 142–157.
- VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I., SOLLÁROVÁ, E. (Eds.). 2019. *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada.
- WALSH, J. 2010. *Theories for Social Work Practice*. Vyd. 2. Actual. Wadsworth: Cengage Learning. *Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách*.
- ŽUFNÍČEK, J., PACNEROVÁ, H., KUPCOVÁ, A. Z. (Eds.). 2012. *Vybraná témata výchovatelství praxe: inspirace pro vychovatele v zařízeních ústavní a ochranné výchovy*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, školské poradenské zařízení a zařízení pro další vzdělávání pedagogických pracovníků.

Ekonomizace v sociální práci na případech hodnocení účinnosti sociální práce s dětmi a mládeží v Německu

*Economization in Social Work on Cases of Evaluating
the Effectiveness of Social Work with Children
and Young People in Germany*

Jutta Harrer-Amersdorffer, Oldřich Chytil

Jutta Harrer-Amersdorffer (M. A.)¹ je studentkou doktorského studijního programu Sociální práce na Ostravské univerzitě v Ostravě. Tématem její disertační práce je „*Profesionální jednání v sociálně pedagogické pomoci rodinám v Německu*“. Autorka pracovala několik let v ústavním zařízení zaměřeném na pomoc dětem a mládeži. V uplynulých letech působila jako vyučující na Katolické univerzitě Eichstätt-Ingolstadt. V současné době je zaměstnána jako vědecká pracovnice na Vysoké škole Augsburg.

Prof. PaedDr. Oldřich Chytil, PhD., dr. h. c.,² je profesorem sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity a ředitelem Evropského výzkumného institutu sociální práce Ostravské univerzity. Zabývá se teoriemi a metodami sociální práce a důsledky modernizace pro sociální práci.

Abstrakt

CÍL: Článek se zabývá vlivem ekonomizace a modernizace na sociální práci. Tuto otázku zkoumá v rovině sociální práce v oblasti pomoci dětem a mládeži v Německu. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Jako východisko pro uchopení zmíněného vývoje v jedné z oblastí sociální práce je použita teorie sociální diferenciacce. **METODY:** S odkazem na teoretické východisko analyzujeme současný teoretický německý diskurs týkající se účinnosti sociální práce pomocí obsahové analýzy. Na případě dvou evaluačních přístupů užívaných v programech pomoci dětem a mládeži v Německu ukážeme limity, které tento přístup zaměřený na dosahování co nejvyšší účinnosti v sociální práci má. **VÝSLEDKY:** Dospíváme k závěrům, že požadavek účinnosti a transparentnosti je sice oprávněný a přispívá k profesionalizaci sociální práce, obor by však vyžadoval vývoj evaluačního systému založeného na komplexně pojatých indikátorech. Jinak se profese vystavuje nebezpečí, že její obsah bude redukován na výlučně ekonomicky zaměřené programy sledující pouze aspekt finančního profitu. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Z analýzy vyplývá, jak důležité je zaměřit pozornost na rozvoj a provádění evaluačních programů založených na teorii. Sociální práce má možnost na základě vlastní koncepce takových programů profesi obsahově formovat.

¹ Kontakt: Jutta Harrer-Amersdorffer (M. A.), Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita, Českosobratská 16, 702 00 Ostrava; jutta.harrer-amersdorffer@hs-coburg.de

² Kontakt: Prof. PaedDr. Oldřich Chytil, PhD., dr. h. c., Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita, Českosobratská 16, 702 00 Ostrava; oldrich.chytil@osu.cz

Klíčová slova

pomoc dětem a mládeži v Německu, evaluace, modernizace, ekonomizace

Abstract

OBJECTIVE: The article looks at the impact of economisation and modernisation on social work. This issue is explored at the level of social work on helping children and young people in Germany. **THEORETICAL BACKGROUND:** Social differentiation theory is used as a starting point for grasping said developments in one area of social work. **METHODS:** With reference to a theoretical starting point, we have analysed the current theoretical German discourse on the effectiveness of social work using content analysis. In the case of the two evaluation approaches used in aid programmes for children and young people in Germany, we have shown the limits that this approach aimed at achieving the highest possible efficiency in social work. **RESULTS:** We conclude that while the requirement of efficiency and transparency is justified and contributes to the professionalisation of social work, the field would require the development of an evaluation system based on comprehensive indicators. Otherwise, the profession runs the risk of its content being reduced to exclusively economically focused programmes pursuing only the aspect of financial gain. **SOCIAL WORK IMPLICATION:** The analysis shows how important it is to focus attention on developing and implementing theory-based evaluation programmes. Social work has the opportunity to shape the profession in terms of content, based on its own design of such programmes.

Keywords

assistance to children and young people in Germany, evaluation, modernisation, economisation

ÚVOD

Proces modernizace je takřka nerozlučně spjat s ekonomizací sociálních vztahů (Seithe, 2016). Sociální práce v Německu prošla v uplynulých 30 letech významnými proměnami, v nichž dominuje orientace na principy podnikové ekonomiky v souvislosti s novým řízením veřejné správy (New Public Management; srov. Seithe, 2016). Za milníky profesionalizace sociální práce se přitom pokládá zaměření na efektivitu a na praxi založenou na důkazech (Evidence-based Practice). Prokázání účinnosti má sloužit klientům k zajištění vyšší kvality poskytované pomoci a současně má podpořit profesionalitu sociální práce. Zdá se, že tyto požadavky jsou legitimní a že jsou nutným předpokladem pro posílení sociální práce jako profese a pro podporu profesionálního jednání při práci s cílovými skupinami. V zásadě lze konstatovat, že při zběžném pohledu se nachází sociální práce a tím i pomoc mládeži v komfortní pozici. Počty studujících se zvyšují, odborné síly jsou na trhu práce velmi žádané a prestiž profese v očích veřejnosti se zdánlivě zvyšuje (srov. Otto, Wohlfart, Ziegler, 2018). Z vysokoškolsky vzdělaných absolventů byla v roce 2016 na trhu práce největší poptávka právě po absolventech oboru sociální práce. Sociální pracovníci tak byli více žádaní než například inženýři (srov. Burgard, 2016). V sociální práci též neustále vznikají nově specializované studijní obory, které rozšiřují její záběr.

Aktuální trendy zároveň ukazují, že sociální práce má v současné struktuře společnosti plnit především jednu funkci: Má navracet klienty a klientky, kteří se nacházejí v situaci nouze, zpět do tržně organizovaného života, tedy k jejich využití jako pracovní síly (srov. Otto, Wohlfart, Ziegler, 2018). Pro obor to má i negativní dopady. Potřeba velkého počtu sociálních pracovníků má za následek, že další studium na magisterské úrovni ztrácí pro mnohé absolventy s titulem bakalář na atraktivitě. Velký nápor studentů na poskytovatele vzdělávání pak vede k rutinním postupům ve výuce. To ztěžuje možnosti dalšího rozvoje profese (srov. Otto, 2018).

Uvedené skutečnosti potvrzují tendence sociální politiky v Německu. Z odborně politického hlediska se normou stává radikalizace požadavku pomoci k svépomoci a prosazují se měřitelná opatření. Takové zaměření na zvyšování významu programů a intervencí sociální práce vede k tomu, že se profese musí stále více prezentovat jako služba, která již nepřipouští žádné netržní a kritické přístupy (srov. tamtéž). Vytrácí se původní emancipační rozměr sociální práce. Jestliže posuzujeme historické vývojové linie sociální práce – mimo jiné právě v oblasti pomoci dětem a mládeži – od původní sociální péče a pedagogického doprovázení až po vedení k samostatnému životu, vnímáme nahrazení původních cílů sociální práce zaměřením na eficientci a efektivitu. Účinné je to, co je měřitelné a co s sebou nese viditelné změny (srov. tamtéž).

Pomoc dětem a mládeži je jednou z hlavních oblastí sociální práce a v některých obcích jsou s ní spojeny velmi vysoké náklady. Také zde se v minulých letech začalo prosazovat jak v teorii, tak i v četných praktických programech zaměření na účinnost. Otázkou je, jestli se sociální práce, a to především pomoc dětem a mládeži, podřídí vnějším vlivům, nebo jestli se dokáže postavit ekonomizačním tendencím vlastními argumenty, které mají svůj základ v její vlastní teorii i praxi. Naše stať se nejprve zabývá teoretickým základem funkční diferenciaci, navazuje teoretické zpracování role sociální práce v moderní společnosti a dále se pozornost zaměřuje na pomoc dětem a mládeži v Německu. Tu pokládáme vzhledem k velkému počtu nabízených služeb a velkému počtu sociálních pracovníků za důležitou oblast sociální práce. Na krátký úvod navazuje pokus o systematické přiblížení pojmu účinnost v oblasti pomoci dětem a mládeži. Zvláštní roli přitom hraje evaluace jako důležitý nástroj reflexe a měření intervencí v dané oblasti. V této souvislosti uvedeme dva praktické příklady evaluace účinnosti sociální práce z oblasti pomoci dětem a mládeži v Německu. Na závěr budou diskutovány možnosti vývoje evaluačních postupů sociální práce, které by nebyly odkázány na indikátory měření efektivity pocházející z ekonomického diskursu.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Diferenční teorie popisují moderní společnost jako souhru různých dílčích systémů, které se chovají vždy v souladu se svými vlastními hodnotovými světy. Do centra pozornosti se zde dostává rozmanitost jednání a zájmy jednotlivých aktérů (srov. Schimank, 2014). Každý dílčí systém plní ve společnosti specifickou funkci, která je vyjádřena ústřední hodnotou tohoto systému. Ze sociologického hlediska lze jednání systému následně upřesnit ve dvou ohledech. Jednání systému je jednak vnějškově referenční (fremdreferentiell) a dále Luhmann (1986) konstatuje, že z ústřední hodnoty systému lze odvodit binární kód, který určuje aktivaci systému, což objasňuje autonomii dílčího systému vůči prostředí a zdůrazňuje autoreferenční uzavřenost (autopoiesis). Autoreferenční uzavřenost systémů vede k vysoké specifikaci. Aktéři dílčích systémů praktikují navzájem „legitimní indiferentnost“ (Tyrell, 1978). Charakteristická hodnota dílčího systému se odráží v příslušném jednání. Orientace na binární kód systému je vnímána a akceptována jako nezvratný přírodní zákon, z něhož lze odvodit logiku zvyšování schopnosti sebereprodukování systému (srov. Schimank, 2014). Každý dílčí systém rozvíjí na základě vlastního kódování strukturu programu, které řídí jeho jednání. V sociální práci mohou například vznikat navzájem si konkurující modely a metody, které slouží ke zpracování určitých případů. Centrálními klíčovými slovy programové struktury systému vědy jsou teorie, metodologie a metody (srov. Schimank, 2014).

Zvláštní postavení ekonomiky uvnitř diferenční teorie bylo dlouho pokládáno za velmi sporné. Vůči jiným dílčím systémům by neodpovídalo komplexnímu obrazu společnosti a do značné míry by relativizovalo sociální dynamiku. I sociologové jako Parsons (1966) nebo Luhmann (2018) podceňují zvláštní postavení kapitalistické ekonomiky ve srovnání s ostatními subsystémy. Jestliže však bereme v úvahu rozvoj společnosti v modernitě, pak nelze popřít subordinaci všech dílčích systémů vůči ekonomice. Kapitalistické ekonomické uspořádání stojí na třech základních pilířích: Na ústřední hodnotě dosahování a zvyšování zisku, na ekonomickém nakládání s přírodou, penězi a prací a na trhu jako centrálním mechanismu vládnutí (srov. Schimank, 2014). Z této struktury se

utvářejí všestranné vzájemné závislosti mezi společenskými dílčími systémy. Ekonomický systém zásobuje celou moderní společnost penězi. Žádný jiný dílčí systém nedokáže refinancovat výrobní náklady. Ekonomický systém pracuje tak, že pokrývá své náklady, ale navíc dosahuje zisků a odvádí daně, které pak zase do značné míry slouží ke spolufinancování produkce výkonů jiných společensky relevantních dílčích systémů (např. sociální práce, právního systému, systému zdravotnictví). Peníze jsou navíc univerzálním statkem. Zatímco např. pravda nebo znalosti odborníků jsou vždy závislé na kontextu a vyžadují specifický výklad, peníze je možné – zjednodušeně řečeno – aplikovat globálně. Je třeba zdůraznit, že pomocí peněz lze koupit pracovní sílu, která je zapotřebí v jiných dílčích systémech (srov. tamtéž).

Právě financování jiných dílčích systémů pomocí ekonomiky a nasazení pracovní síly jako přesahující znak všech společensky relevantních systémů popisuje zvláštní postavení ekonomiky: Jestliže je v ekonomickém systému dosažen velký zisk, pak je k dispozici dostatek prostředků i pro financování dalších dílčích systémů prostřednictvím daní. Je-li ovšem dosahování zisku uvnitř ekonomického systému ohroženo, ovlivní to bezprostředně všechny závislé dílčí systémy ve společnosti. Všechny dílčí systémy tak podléhají tlaku ekonomizace ekonomického systému. Pokud by trh byl kontrolovatelným a stabilním faktorem, bylo by to možné vnímat jako problém jen podmíněně. Vykazuje-li však trh a tím i dosahování zisku v nejvyšší míře náchylnost k poruchám a jestliže ho lze plánovat jen podmíněně, jsou dílčí systémy vystaveny stále nejistotě. Zároveň je třeba zdůraznit, že také uvnitř dílčího systému ekonomiky nepřevládají žádná závazná pravidla, jimiž by se všichni členové cítili být vázáni. Toto napětí posiluje nejistotu, protože permanentní pozornost musí být věnována také aktérům uvnitř systému, aby bylo možné registrovat existující záměry, možnosti a tlaky (srov. Schimank, 2018).

Zavedení sociálního státu může být například v Německu vnímáno jako pokus o utlumení zcela neregulovaného ekonomického jednání. Ruku v ruce jde ovšem i příslib blahobytu a dosud existoval pevně zakotvený předpoklad, že se jedinci povede lépe než jeho rodičům a že vlastní děti budou lépe zajištěny než jejich rodiče. Tento příslib blahobytu a sociálního zajištění opět zároveň legitimuje rozšiřování ekonomického jednání. Pouze prostřednictvím financování z daní zajišťovaného ekonomickým systémem lze udržet sociální jistoty. Ve zjednodušeném souhrnu tedy lze konstatovat, že jednání zaměřené na zisk se stává nutným a legitimním. Pokud by zaměření na zisk zaniklo, nebylo by možné zaručit ani sociální výkony.

Funkční diferenciaci, kapitalistická ekonomika a stát jako základ financování četných dílčích systémů společnosti jsou základem ekonomizace všech těchto dílčích systémů (srov. tamtéž).

POSTAVENÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE VE FUNKČNĚ DIFERENCIOVANÉ SPOLEČNOSTI

V sociologické debatě zůstává význam sociální práce jako svébytného funkčního systému zatím nevyjasněný. V teoretickém diskursu se zdůrazňuje, že sociální práce splňuje relevantní společenskou funkci a podléhá binárnímu kódu „pomoc/nepomoc“. Přiřazuje se dílčímu systému sociální pomoci, který se dělí na hmotnou pomoc a cílené programy sociální práce (srov. Baecker, 1994). Zároveň se má za to, že sociální práci nelze odvodit lineárně na základě diferenciací teorie jako odpověď na společenské problémy. Diferenciaci dílčích systémů se daří v případě, jestliže si systém může na referenční problém společnosti pro sebe nárokovat univerzální a exkluzivní kompetenci a činí si nárok na vypracování řešení a tím sám sebe reprodukuje. Jako příklad může sloužit právní systém: Všechny otázky, které lze shrnout z hlediska práva, mohou být zpracovány a diskutovány výlučně a univerzálně v dílčím systému právo. Takovým dílčím systémem může být i věda: Co je vnímáno jako pravdivé a jako nepravdivé, lze vyjasnit výlučně ve vědeckém diskursu. Etablované funkční systémy poskytují pro zpracování relevantních problémů nealternativní strukturu, kterou je ovšem třeba zdůvodnit. To probíhá pomocí komunikace dílčích systémů. Tím, že věda poskytuje vědecké poznatky, se stává nepominutelným prvkem společnosti a nenahraditelným funkčním systémem. Sociální práce se svým kódem „pomoc“

nemůže zdůvodnit svou svébytnost jako funkční systém, resp. nemůže komunikovat přes hranice vlastní profese (srov. Bommers, Scherr, 2012). Erath a Balkow (2016) staví proti této argumentační linii čtyři záchytné body, které vysvětlují Baeckerem (1994) uváděnou tezi o sociální práci jako součásti svébytného funkčního systému a vyzvedávají vnitřní programovou strukturu tohoto systému:

- Vnitřní dynamika a stále výraznější zaměření sociální práce na konkurenceschopnost vedou k dalšímu rozvoji specializovaných programů a opatření pomoci.
- Velcí poskytovatelé sociálních služeb (Caritas, Diakonie a další) tendenčně oddělují (sociálně) politickou funkci pojmenování sociálních problémů od operativních přístupů k řešení.
- Úvahy o efektivitě stojí v centru pozornosti mnohých komunálně politických strategií financování. To má za následek, že se sociální práce musí sama potvrdit a zdůvodnit a že musí vypracovat exkluzivní strategie řešení.
- V sociální práci dochází k narůstající profesionalizaci na základě diferencovaných vzdělávacích programů a studijních oborů.

V tomto pojetí se zdůrazňuje, že úvahy o efinci a efektivitě se v posledních letech dostaly do centra debaty o financování sociálních programů. I když takové úvahy nejprve posilovaly pozici sociální práce jako svébytného funkčního systému, krystalizuje v nich i logika ekonomizace. Zaměření na účinnost a praxi založenou na důkazech v posledních letech různými způsoby prostoupilo vědu a praxi v oblasti pomoci dětem a mládeži. Tuto situaci je nutno kriticky reflektovat. Samozřejmě je třeba vyzvednout, že zaměření na účinnost a praxi založenou na důkazech je jak uvnitř profese, tak i z vnitřního pohledu klientů oprávněným požadavkem. Zároveň se ale v teorii a praxi sociální práce diskutuje také o zužování profese. Například Hosemann (2019) konstatuje, že se zavedením New Public Management na počátku 90. let minulého století proběhla přestavba veřejného sektoru po vzoru podniků zaměřených na zisk (srov. tamtéž).

Také Otto, Wohlfart, Ziegler (2018) nastiňují pro sociální práci v modernitě pochmurný obraz: Profese prý zanikne a stane se „*likvidační instancí problémových případů kapitalismu*“ (tamtéž:596). Tato okázalá formulace poukazuje na skutečnost, že sociální práce je v plném rozsahu vystavena rozporům, což je pro profesi jako takovou charakteristické. Je zapotřebí, aby se jednotlivé oblasti sociální práce vzdaly logiky trhu a aby se nezaměřovaly pouze na ekonomicky zhodnotitelné výsledky (srov. tamtéž). Celkově se dá říct, že v Německu sociální práce zaměřená na efektivitu a praxi založenou na důkazech dlouho narážela na velké výhrady a – jak potvrzují i uvedení autoři – také v současné době se o ní živě diskutuje. Například ve srovnání s anglosaskou oblastí, která bývá tradičně spíše spojována s medicínou, a kde proto došlo k implementaci modelů zaměřených na účinnost již dříve, je situace odlišná. V Německu se konala první konference na toto téma teprve v roce 2005 (srov. Boecker, Weber, 2019).

POMOC DĚTEM A MLÁDEŽI V NĚMECKU

Pro systém pomoci mládeži v Německu je charakteristická spolupráce veřejných poskytovatelů sociálních služeb jako zástupců státu a smluvních partnerů nabízejících požadované výkony, kteří na základě principu subsidiarity v Německu většinou fungují jako neziskové organizace nebo jako soukromé subjekty. Veřejní poskytovatelé sociálních služeb – konkrétně Úřad mládeže (Jugendamt) – přebírá jako zástupce státu kontrolní úlohu. Z ústavy lze vyvodit zásadní úkoly pomoci mládeži. Přesná formulace nabídky pomoci a její základy jsou definovány v zákoně o pomoci dětem a mládeži (Kinder- und Jugendhilfegesetz, SGB VIII).

Rodiny mají možnost požádat o pomoc na podporu rodiny. Oblíbenou formou podpory je sociálně pedagogická pomoc rodině. Pomoc se poskytuje přímo v rodinách. Odborný pracovník dochází do rodiny a podporuje ji při zvládnání každodenních úkolů. V zásadě plní sociálně pedagogická pomoc rodině spíše preventivní funkci. Intenzita zásahu přesto může být vnímána jako velmi vysoká,

protože pomoc navazuje bezprostředně na každodenní situaci v rodině. Taková pomoc v rodině může být zavedena i v rámci ochrany dětí.

Podpora formou sociálně pedagogické pomoci rodině se zaměřuje na celý rodinný systém. Cílem je „obnova, podpora a zajištění výchovy v rodině“ (Zentrum Bayern Familien und Soziales und Bayerisches Landesjugendamt, 2014:8). Spektrum výkonů sociálně pedagogické pomoci rodinám zahrnuje kromě jiného podporu vlastních zdrojů rodiny, doprovod při řešení praktických situací a podporu při výchově. Záměrem je zapojit i sociální prostředí, případně vytvořit místní síť a zajistit napojení na sociální prostor (srov. tamtéž). Sociálně pedagogická pomoc rodině končí v případě akutního ohrožení nejlepších zájmů dítěte, které předpokládá ochranu dítěte, nebo v případě závislosti a psychiatrických onemocnění rodičů, která jsou spojená se ztrátou náhledu na nemoc (srov. tamtéž).

Z odborných doporučení vyplývá ideální harmonogram průběhu pomoci. Podpurné opatření začíná tříměsíční fází objasňování. Tato doba se využívá k vybudování důvěry a k zodpovězení klíčových otázek. Dojednává se i dohoda o spolupráci mezi odborníkem a rodinou. Fáze vedení a doprovázení je těžištěm opatření. Neustále je také třeba vnímat a tematizovat problematiku blízkosti a odstupů mezi odborným pracovníkem a rodinou. Hlavní fáze slouží ke zpracování problémových situací. Zohledňuje se i možnost případné změny stanovených cílů. Tato fáze bývá využívána také k napojení rodiny na další opatření pomoci a sítě. Odborník má také za úkol podpořit možné rezervy v prostředí rodiny a v sociálním prostředí.

Následuje fáze odpoutání, ve které odborník přebírá spíše roli pozorovatele. Kontakty mezi sociálně pedagogickou pomocí rodině a rodinou se redukuje a rodina se připravuje na nově nabytou samostatnost. Návazně probíhá následná péče, která se zaměřuje na vybrané problémy. Pomoc se zpravidla plánuje na dobu jednoho až dvou let. Vždy po šesti měsících probíhají rozhovory, v nichž se prověřuje fungování plánu pomoci.

V ambulantní pomoci rodině se uplatní různé odbornosti. Je možné zde působit jako pracovník zaměřený na speciálně pedagogickou péči (Heilerziehungspfleger), vychovatel/ka, pedagog/pedagožka nebo jako sociální pracovník/pracovnice v ambulantní pomoci rodině.

Vzdělání pracovníka zaměřeného na speciálně pedagogickou péči (Heilerziehungspfleger) trvá zpravidla dva až tři roky. Jedná se o vzdělání na odborné škole bez maturity. Pro uznání ukončeného vzdělání v oboru je nutné ještě absolvovat různé praxe v odpovídajících zařízeních. Vzdělání může v Německu v jednotlivých spolkových zemích variovat.

Vzdělání vychovatele trvá zpravidla pět let. Vzdělání začíná dvouletou fází praxe ve dvou různých zařízeních. Pak následuje dvouleté studium na odborné sociálně pedagogické škole s maturitou. Studium je ukončeno rokem praxe, která je nutná pro získání oprávnění k výkonu profese. I toto vzdělání se může v jednotlivých spolkových zemích lišit. Uvedené údaje se týkají Bavorska.

Jako pedagog nebo sociální pracovník může pracovat v ambulantní pomoci rodině odborník s dosaženým příslušným vzděláním na bakalářské nebo magisterské úrovni. V mnoha odvětvích praxe nemá magisterský titul zatím vliv na finanční hodnocení nebo na skutečně vykonávanou praktickou činnost.

DISKURSY O PŘÍSTUPECH K POJMU ÚČINNOST V OBLASTI POMOCI MLÁDEŽI V NĚMECKU

Účinnost obecně může být hodnocena na hypotetické a teoretické úrovni. To se týká i účinnosti programů nebo intervencí vygenerovaných výzkumem a evaluací (srov. Menold, 2007). Zaměření pozornosti na účinnost představuje první zdůvodnění pedagogiky jako vědy o výchově. V případě pomoci s výchovou (jako typu intervence v sociální práci) je zájem společnosti na prokazatelnosti účinnosti oprávněný, protože ke splnění této úlohy sociálního státu se využívají značné veřejné prostředky. Také pro příjemce služeb je otázka účinnosti velmi zajímavá, protože se bezprostředně dotýká jejich vlastního života (srov. Struzyna, 2006).

V německé sociální práci se myšlenka zaměření na účinnost poprvé objevila u Rössnera, který v rámci empiricko-analytické vědy o sociální práci formuloval základy technologie výchovy založené

na doložitelných a prověřitelných účincích intervencí (srov. Rössner, 1977). Zaměření na účinnost je možné posuzovat ze dvou hledisek, a to jednak z perspektivy orientace na normativně zaměřený ideál vzdělávání a služeb a s ním spojenou profesionalizaci, jednak jako požadavek legitimace vůči profesionálům a sociálním službám působícím v rámci sociálního státu (srov. Polutta, 2014). V kontextu zaměření na účinnost je třeba respektovat oprávněnost tohoto požadavku a zároveň kritizovat nebezpečí související s jeho zaváděním.

Některé práce rozlišují mezi pojmy „effect“ jako objektivně měřitelné změny na základě výkonu, pojmem „impact“ jako změny vztahující se k příjemci výkonu a pojmem „outcome“ jako následkem změny pro společnost (srov. Schröder, Kettinger, 2001). Aby bylo možné odpovídajícím způsobem měřit účinnost, vypracovala organizace International Group of Controlling doporučení ohledně definice, která vedle již uvedených aspektů stanovuje „output“ jako kvantifikované množství výkonu. Množství výkonu je konečnou základem pro výsledné faktory „impact“, „outcome“ a „effect“ (srov. Halfar, Lehmann, 2010).

Vedle této jemné interpretace existují ovšem v oblasti praxe požadavky na zjednodušené představení účinnosti, které se omezují na zaznamenání dosaženého cíle v řízení plánu pomoci. Vyjadřuje se jednoduchým vzorcem „účinnost = dosažení stanoveného cíle“ (srov. Albus, Greschke, Klingler et al., 2010).

V rámci zaměření na účinnost vzniká nebezpečí přenosu zodpovědnosti za účinnost intervence na aktuálně jednajících aktéry. V diskursu mezi veřejnými a soukromými poskytovateli sociálních služeb se v oblasti pomoci mládeži stanovují úkoly a definují cíle a zavádějí se nástroje kontroly výsledků. Model se v zásadě zakládá na čtyřech principech: efektivita, eficeince, důkazy a zaměření na výsledek. Pokud jde o efektivitu, měří se stupeň dosažení stanoveného cíle jednání. Z hlediska eficeince se srovnávají výsledky se souvisejícími náklady a s náročností. Z tohoto úhlu pohledu se sleduje spotřeba zdrojů v poměru k výsledku. Důkazy mají prokázat, že aktivity vedly k dosažení účelu. Pouhý příslib úspěchu při posuzování praxe založené na důkazech nestačí. Čtvrtý princip sází na odměňování za dosažené výsledky. Aktéři mají být podněcováni k úspěšnému jednání (srov. Böttcher, Dicke, Ziegler, 2009). V oblasti pomoci mládeži ovšem nebylo možné doposud nalézt odbornou shodu ohledně pojmů účinku a efektu. Jen zřídka se explicitně uvádí předpokládaný účinek intervence nebo konkrétní kritéria hodnocení efektů, kterých má být dosaženo (srov. Albus, Greschke, Klingler et al., 2010).

EVALUACE JAKO PŘÍSTUP K OVĚŘENÍ ÚČINNOSTI V OBLASTI POMOCI MLÁDEŽI

S účinností je bezprostředně spojena myšlenka evaluace. Tam, kde se uplatňuje účinnost, má probíhat i její měření v daném kontextu (srov. Stockmann, Meyer, 2014). Evaluace je definována jako „*Hromadné označení pro systematické nasazení metod, které slouží k prověření, zda bylo dosaženo předem stanoveného cíle intervence (...) po jejím provedení (...)*“ (Maier, Nissen, 2004). Pojem se začal ve vědě využívat k vymezení vůči „posuzování“ nebo „hodnocení“ v pojetí běžného každodenního jazyka. V odborném kontextu tvoří základ používání uznávaných metod výzkumu (Meyer, 2002). Zdá se, že pro sociální práci je tento prověřující přístup na základě ústředních atribucí funkcí nanejvýš relevantní (srov. Merchel, 2015).

Evaluační výzkum může sledovat velmi různorodé cíle. Lüders (2011) se přimlouvá za používání rozsáhlého evaluačního výzkumu, který se nevztahuje k využitelnosti dat v praxi, ale soustředí se na získávání vědeckých poznatků (srov. tamtéž). Na základě evaluace může být také potvrzena společenská i obsahová oprávněnost poskytnuté intervence. Zde je rozhodující kontrolní funkce evaluace, která se může vztahovat k určitým dílčím aspektům intervence a dokáže transparentně objasnit, jestli bylo například možné dosáhnout vytyčené přidané hodnoty (srov. Merchel, 2015). V této souvislosti lze vnímat i získané poznatky sloužící k rozhodování v oblasti řízení, které vykrystalizují z evaluovaných intervencí. Aby bylo možné zaznamenat nosná data, musí být předběžně stanoveno primární zaměření evaluace, protože současné splnění všech možných cílů

by v průběhu realizace nebylo proveditelné. Příliš velký rozsah evaluace by se bezprostředně odrazil na jejich výsledcích. Zaměřením se na dílčí aspekt podle aktuálního zájmu se zdá být vhodným řešením především z toho důvodu, že funkce jsou zčásti ve vzájemném napětí. Evaluace nemůže sloužit současně jako čistě kontrolní instance, a přitom podporovat otevřené klima pro příznivý rozvoj v organizaci (Merchel, 2015).

Zde se jasně ukazuje problematika posuzování účinnosti: Hodnocení dat variuje vždy podle záměru a zaměření. Zájmy stojící v pozadí určují hodnocení výsledků. Z toho lze vyvodit, že měření a evaluace účinnosti začíná již při formulaci očekávaných účinků (srov. Lüders, Haubrich, 2006). Vznikající úsudky nikdy nejsou oprostěny od hodnotového soudu. Tato skutečnost podtrhuje nutnost jasné koncepce a detailních formulací při pozorování účinků. Na počátku každé evaluace je třeba stanovit, který úsek reality má být pozorován, jakým způsobem a také jaké důsledky z toho mají být vyvozeny. Aby bylo možné vygenerovat spolehlivé a pro řízení relevantní poznatky, je bezpodmínečně nutné dospět ke společnému konsenzu o programech a opatřeních, které budou podrobeny evaluaci, a také o související metodice (srov. Stockmann, Meyer, 2014).

Ukazuje se, že nosné poznatky lze generovat pouze pomocí evaluace. Na této skutečnosti staví jak ekonomicky pojaté přístupy, tak i zaměření sociální práce založené na důkazech. Vzniká tak protiváha výzkumu evaluace, který se zajímá čistě o poznatky. Na základě hodnocení a oceňování znalostí, které byly získány ve spolupráci teorie a praxe, se rozvíjí intervence založená na výzkumu (srov. Hüttemann, Sommerfeld, 2007).

SOUČASNÉ PŘÍPADY EVALUACE ÚČINNOSTI SOCIÁLNÍ PRÁCE Z OBLASTI POMOCI DĚTEM A MLÁDEŽI V NĚMECKU

Jak již naznačily předchozí kapitoly, pomoc dětem a mládeži je centrální oblast sociální práce. Také zde vstoupila do teorie a praxe debata o účinnosti a o praxi založené na důkazech. Otevřená zůstává otázka, jak se programy zaměřené na účinnost aktuálně projevují v praxi. V následující části předkládáme na toto téma dva, v Německu nejznámější, programy evaluace z praxe, které slouží k doložení současných trendů v oblasti pomoci dětem a mládeži. Popis obou programů vychází z citovaných zdrojů uvedených v seznamu použité literatury.

Personal Outcome Scale (POS)

Nezisková organizace Sozialwerk St. Georg vyvinula na bázi americké teorie „Quality of Life“ podle Roberta Schalocka nástroj „Personal Outcomes Scale“ (POS). Sozialwerk St. Georg je se svými více než 2200 pracovníky poskytovatelem sociálních služeb v Německu, který se zpočátku specializoval na pomoc handicapovaným osobám. V průběhu minulých let tento sociální podnik také začal zakládat různá zařízení pro děti a mládež.

POS slouží k zjišťování individuální kvality života klientů a klientek. Na základě získaných poznatků se má nastartovat proces změny (srov. Sozialwerk St. Georg, 2019). Nástroj byl vyvinut ve spolupráci s Univerzitou Gent (Belgie) a s nadací Arduin (Nizozemí). Na základě teorie „Quality of Life“ se vyplňovalo osm hlavních domén s celkem 48 indikátory, které byly součástí dotazníku pro klienty.

Tabulka 1: Domény POS

Doména	Název	Popis
1.	Osobní rozvoj	Osobní rozvoj zahrnuje vzdělání a rozvoj osobních kompetencí, ke kterým patří schopnosti učení a jednání. Doménu konkretizuje pět indikátorů, které kromě jiného obsahují schopnost učení a přístup k informacím.
2.	Sebeurčení	Podle POS znamená sebeurčení schopnost sebekontroly, schopnost sledovat osobní cíle, činit vlastní rozhodnutí a individuální svobodu volby. Upřesnění probíhá formou dotazů, které se kromě jiného týkají vyjadřování vlastního názoru.
3.	Sociální vztahy	Sociální vztahy zahrnují sociální sítě, na které jsou klienti napojeni. V navazujících otázkách se kromě jiného zachycuje, nakolik je jedinec přijímán svým okolím s respektem.
4.	Sociální inkluze	Sociální inkluze se týká integrace člověka a jeho participace na společnosti. Pracuje se také s otázkami členství a aktivit v komunitě.
5.	Práva	Pod pojmem práva jsou zahrnuta všechna lidská a občanská práva a jejich vykonávání. Otázky obsažené v této doméně se týkají práv v soukromém životě a také politické účasti formou voleb.
6.	Stav emocionální pohody	Stav emocionální pohody obecně popisuje stav člověka z hlediska psychické a emocionální konstituce. Indikátory kromě jiného posuzují i stabilitu okolí osoby.
7.	Stav tělesné pohody	Stav tělesné pohody zahrnuje zdraví, výživu, schopnosti pečovat o sebe, mobilitu a odpočinek / volný čas člověka. Další otázky se zaměřují na to, jak silný se člověk cítí a jaké je složení jeho výživy.
8.	Stav materiální pohody	Pod pojmem materiální pohoda se chápe finanční a profesní situace člověka.

Zdroj: Sozialwerk St. Georg, 2019

Kvalita života se zjišťuje pomocí osmistránkového dotazníku, který se vyplňuje na základě rozhovoru mezi odborným personálem a klientem. Pro získávání dat v oblasti pomoci dětem a mládeži byl vypracován další dotazník, který více zohledňuje životní situaci dětí a mládeže. I zde se pracuje s osmi doménami, které jsou základem dotazníku pro plnoleté respondenty.

Sociální podnik sleduje posouzením kvality života dva cíle. Za prvé je to individuální rozhovor odborného personálu s klienty o výsledcích dotazníku, který poskytne klientům individuální podněty ke zlepšení kvality jejich života, a za druhé se výsledky také promítají do plánování cílů intervence, tak aby jejich dosažení bylo měřitelné, a to především za účelem stanovení efektivity nákladů (srov. Sozialwerk St. Georg, 2019).

Řízení zaměřené na účinnost v oblasti pomoci při výchově

Město Mnichov představilo projekt *Řízení zaměřené na účinnost v oblasti pomoci při výchově* (Wirkungsorientierte Steuerung in den Hilfen zur Erziehung) v roce 2010. Projekt řízení a měření účinnosti nabídek pomoci při výchově vznikl na doporučení městské rady zemského hlavního města Bavorska. Cílem projektu bylo vytvoření vhodné struktury nabídek pro děti a mládež. Na základě prověření a zhodnocení dosavadních nabídek pomoci a průběhu plánů pomoci měla být klientům poskytnuta vysoce kvalitní pomoc založená na důkazech (srov. Sozialreferat München Stadtjugendamt, 2010). Podnětem k takové prověře bylo velké zvýšení nákladů v sektoru pomoci dětem a mládeži. Zvýšené výdaje nebylo možné zdůvodnit, protože chyběla příslušná data. Zavedení řízení zaměřeného na účinnost mělo vést k získání doložitelných dat, která by na jedné straně ospravedlnila zvyšování nákladů a na druhé straně by vedla k efektivnější a výkonnější činnosti. Z rozhodnutí městské rady vyplynuly požadavky na vytvoření základní struktury pomoci při výchově, aby „byly zajištěny předpoklady pro systematickou spolupráci mezi veřejným poskytovatelem služeb a organizacemi vykonávajícími pomoc při výchově“ (tamtéž:6).

Získaná data měla dále sloužit potřebám veřejného poskytovatele služeb (srov. Sozialreferat München Stadtjugendamt, 2010). Projekt byl rozčleněn do tří fází. První fáze, která trvala od dubna 2010 do května 2011, sloužila k vypracování základů struktury projektu. V tomto období se pozornost soustředila na zlepšování a přizpůsobování průběhu řízení úřadu. K výraznější orientaci na subjekt ve smyslu obsáhlé participace příjemců služby a oprávněných osob, což, jak již bylo uvedeno, je hlavní myšlenkou tohoto řízení zaměřeného na účinnost v oblasti pomoci při výchově, směřovaly snahy při zpracování procesních postupů (srov. Sozialreferat München Stadtjugendamt, 2014).

Druhá fáze projektu sloužila k „realizaci a implementaci rutinních postupů elektronického zpracování dat“ (Sozialreferat München Stadtjugendamt, 2016). Realizace probíhala do června 2014. Zde došlo k prvním prodlevám ve struktuře projektu. Původně se předpokládalo, že realizace proběhne od března 2011 do října 2013 (srov. Sozialreferat München Stadtjugendamt, 2010). Spolu s realizací projektu se zavádělo nové elektronického zpracování dat, přizpůsobené přepracovaným procesním postupům (srov. Sozialreferat München Stadtjugendamt, 2016).

Poslední projektovou fází byla implementace zpracovaných projektových standardů do běžného provozu města Mnichov. Tato fáze sloužila k dalšímu vzdělávání pracovníků z řad veřejných i soukromých poskytovatelů služeb. Cílem bylo zakotvit změněné a optimalizované procesy do každodenní práce a v souladu se zadáním projektu vygenerovat příslušná data (srov. tamtéž).

Prověřováním cílů plánu pomoci měla být zjišťována účinnost zvolených intervencí. V rámci plánu pomoci byly stanoveny takzvané SMART-cíle, které pak měly být společně s klienty pravidelně prověřovány na základě standardizovaného hodnotícího katalogu. Akronym SMART označuje **S**pecifický, **M**ěřitelný, **A**traktivní, **R**eálný a **T**erminovaný. Na základě upřesnění a zjednodušení stanovených cílů, které byly součástí jednotlivých nabídek, mělo být dosaženo empirické prověřitelnosti cílů. Katalog hodnocení k získávání dat byl rozčleněn do následujících dílčích kroků:

- Cíle nebylo dosaženo
- Cíle bylo částečně dosaženo
- Cíle bylo dosaženo převážnou měrou
- Cíle bylo dosaženo v plném rozsahu
- Cíl byl překonán

Kategorie hodnocení nebyly blíže upřesněny. Již během projektu se objevovala kritika výrazné formalizace a také kategorií hodnocení. Nejasné bylo i používání kategorie „Cíl překonán“, která v hodnotícím katalogu představovala nejvyšší možné hodnocení. Mnohé cíle totiž nebylo možné „překonat“. Příkladem je každodenní docházka do školy.

Velkolepě pojatý projekt probíhal po dobu téměř deseti let a pak byl na základě nedostatečné implementace a chybějících dat roku 2019 pozastaven.

Oba uvedené prominentní příklady rozvoje v oblasti pomoci dětem a mládeži svědčí o výrazných ekonomizačních tendencích v uvedené oblasti.

TEORIE DIFERENCIACE A JEJÍ DOPADY NA TEORII A PRAXI SOCIÁLNÍ PRÁCE

Výše uvedené příklady z praxe zjevně ukazují, že zaměření na účinnost znamená akceptování ekonomizace v sociální práci. Problémem je, že sociální práce nenabízí alternativní přístupy. Sociální práce se stále nachází v napětí mezi teorií a praxí a také v napětí mezi potřebami klientů a společností. Sociální práce se musí naučit s tímto napětím zacházet, aby se nedostala do područí ekonomické účelovosti, nebo aby odkloněním se od výzkumů a zaměření, které jsou založeny na důkazech, nezvyšovala pochybnosti o smysluplnosti nabízených intervencí (srov. Erath, 2006). Sociální práce musí v teorii a praxi usilovat o to, aby o vlastních dilematech komunikovala transparentně a také aby ve společnosti aktivizovala senzibilitu vůči účinkům dílčích systémů (srov. tamtéž). Moderní společnost a funkčně diferencované dílčí systémy mohou pozitivně ovlivňovat opatření sociální práce a jejich intervencí – jejich kritické prověřování nutí sociální práci k tomu,

aby se neustále legitimovala a aby se sama profesionalizovala. Tento proces může probíhat jen za pomoci vědy a kritického myšlení. Otevřený dialog mezi vědou a praxí je bezpodmínečnou nutností (srov. tamtéž).

Ziegler (2019) hledá příčinu zániku programů založených na důkazech a označuje tyto programy za nezdařilý pokus v sociální práci (srov. tamtéž). Praxe založená na důkazech je prý formát řízení založený na manažerismu. Přístup prý nepřináší žádný užitek pro teorii a praxi, ale vedl by ke ztrátě autonomie sociální práce (srov. tamtéž). Tím, že by se uplatňovala praxe založená na důkazech, by se podle jeho názoru vytratilo klasické pojetí profesionální sociální práce v sociálním státě, kdy každý má nárok na pomoc. Projevuje se to tak, že prý sociální práce již sama nemůže rozhodovat, kdo je klient, proč se někdo stává klientem a jak se má u klientů postupovat (srov. tamtéž).

V zásadě lze zdůraznit, že pomoc dětem a mládeži prožívá od 90. let 20. století hluboké změny, což lze obecně popsat jako stále ještě probíhající transformaci (srov. Begemann, Liebig, Bleck, 2019). Tento proces změny se zřetelně projevuje v zavádění konkurenčního prostředí a v zásadní orientaci na systémy a nástroje podnikově ekonomického řízení. Pomoc dětem a mládeži se ale musí legitimovat vědecky podloženými důkazy (srov. tamtéž).

Zaměření na účinnost v oblasti pomoci dětem a mládeži je navíc velmi komplexní. Účinnost a měření účinnosti nejsou uvnitř sektoru ostře oddělitelné nebo nejsou vůbec definované, a proto evaluace a měření účinnosti směřuje k velmi různorodým cílům. Rozpětí cílů sahá od klasických ekonomických základů řízení přes získávání znalostí z teorie a praxe až po bezprostřední praktický užitek (srov. tamtéž). Skutečnost, že chybí konsenzus o definici účinnosti sociální práce, se výrazně projevuje v praxi, což dostatečně dokládají výše uvedené programy.

Zůstává otázkou, zda – jak uvádí Ziegler (2019) – dochází orientací na účinnost ke ztrátě významu profesní přípravy. Oproti tomu stojí argument, že zaměření na účinnost není důsledkem praxe založené na důkazech, ale je odpovědí na současnou situaci. Ztrátu významu profesionalizace sociální práce lze zdůvodnit spíše debatou o „Nothing-works“, resp. „What-works“ než orientací na praxi založenou na důkazech (srov. tamtéž). Je ovšem třeba důrazně připomenout, že praxe založená na důkazech se ani tak nezaměřuje na individuální případy a jejich interpretaci, spíše jí jde o „pravděpodobnou úspěšnost“ velkého počtu případů (srov. tamtéž).

Otto, Albus, Poluta et al. (2007) ovšem právem namítají, že se z velké části jedná o „neúplné zkoumání účinnosti“. Zřetelně se to ukazuje v medicíně, která je v oblasti praxe založené na důkazech pokládána za průkopnický obor. Vedle obsáhlé definice, která představuje důkaz jako souhrn individuální klinické zkušenosti, hodnot a přání pacientů a aktuálního stavu klinického výzkumu, je předkládáno pět kroků, které mají precizně popsat konkrétní postup. Tyto kroky jsou: Překlad klinického problému do problematiky, kterou lze posuzovat na základě vědeckého zkoumání, systematická rešerše literatury, která se opírá o vhodné studie, kritické hodnocení důkazů napříč všemi identifikovanými studiemi, aplikace získaného poznání při zvážení konkrétní klinické situace, a nakonec také sebekritická evaluace a přizpůsobení dosavadního postupu (srov. Cochrane Deutschland, 2020).

V oblasti pomoci dětem a mládeži chybí systematická identifikace témat, která jsou důležitá a zásadní. Například z důvodu nejasné definice sociální práce v Německu a na základě multiprofesionální spolupráce v sektoru pomoci dětem a mládeži je jen stěží možné získat odpovídající čísla o zaměstnávání sociálních pracovníků, kteří jsou absolventy studia sociální práce na bakalářské nebo magisterské úrovni. Neexistuje ani systematický přístup k používání metod nebo převládajících přístupů v péči o mládež, což je zjevné z četných příruček, úvodů a praktických doporučení. Podobně je postaven výzkum účinnosti v oblasti pomoci dětem a mládeži (srov. Begemann, Liebig, Bleck 2019). Tato fragmentace a nejasný definiční základ posilují efekt nedostatečně promyšleného přenosu programů založených na důkazech do praxe, což vede k prosazování ekonomizace v sociální práci.

Tuto skutečnost zdůrazňuje i Seithe (2016). Působením ekonomizace uvnitř sociálního státu a vlivem tlaku na snižování nákladů, který z toho vyplývá, zůstávají nabídky pomoci dětem

a mládeži často bezobsažné. Personál a programy se vybírají pouze podle vznikajících nákladů, a nikoliv podle toho, nakolik jsou profesionální nebo obsahově naplněné. Neoliberálním přeměrováním sociálního státu v Německu a zavedením tržních indikátorů řízení se přenáší vlastní zodpovědnost na občany, nezávisle na tom, zda vůbec – například na základě převládajících společenských podmínek – jsou či nejsou schopni takovou zodpovědnost nést. Neúspěšná biografie se tak stává osobním selháním (srov. tamtéž). V aktuální debatě se ani tak nejedná o důkazy, ale spíše o účinnost a také o související možnosti snižování nákladů v sociální oblasti. Seithe (2016) ve své argumentační linii potvrzuje základy funkční diferenciaci a zvláštní postavení kapitalistické ekonomiky uvedené v této práci. Především pro klienty a klientky pomoci dětem a mládeži je zavedení neoliberální tržní politiky nanejvýš drastické. Důsledkem této logiky řízení není jen kvalitativní znehodnocení programů a nabídek ve prospěch komplexního tlaku na úspory, ale také bezprostřední snižování hodnoty klientů. Realizace podnikové ekonomiky v sociální práci jde ruku v ruce se sociálně darwinistickým obrazem člověka, který s sebou sice přináší formální uznání skupiny příjemců pomoci, a to například tím, že jsou titulováni jako zákazníci, ale zároveň je s nimi často nakládáno jako s lidmi bez ceny a je jim podsouvána vina za selhání v oblasti výchovy (srov. tamtéž). Podpůrná opatření již nejsou poměřována podle potřeb, ale pouze podle nákladů. Výsledky výzkumu nejsou brány v potaz a poskytovatelé pomoci se smířují s nízkou kvalitou služeb ve prospěch tržní logiky (srov. tamtéž).

ZÁVĚR

Na závěr můžeme konstatovat, že obraz pomoci dětem a mládeži v Německu je v přístupu k praxi založené na důkazech velmi fragmentovaný. Srovnání s definicí pocházející z medicíny ukazuje, že v oblasti medicíny se kategorie důkazů nezakládá na ekonomických faktorech. Důkazy se v medicíně opírají o pilíře zkušenosti, výzkumu a přání pacientů. To lze považovat za jednu z cest budování evaluačního systému, který se vyhne rizikům ekonomizujícího redukcionismu. Domníváme se, že samotná praxe založená na důkazech a zaměření na účinnost nesměřují nutně k formalizaci a profesionálnímu omezení sociální práce. Mohou sloužit k legitimizaci a transparentnosti profesionálního jednání, což se ukazuje velmi relevantní také s ohledem na stoupající náklady v oblasti pomoci dětem a mládeži. S ohledem na funkční diferenciaci a zvláštní postavení kapitalistické ekonomiky a z ní vyplývající determinace všech ostatních subsystémů je vědecky fundovaná a profesionálně reflektovaná evaluace a definování sociální práce jedním z předpokladů toho, aby se zmírnilo riziko ekonomického redukcionismu. Jak naznačuje článek, vědecká evaluace se zaměřuje na porozumění různým metodikám, avšak i zde se ukazuje rozpolcenost sociální práce v německy mluvících zemích. Není zcela jasné, nakolik lze tuto situaci překonat. Začátkem by mohla být shoda na obsahu evaluace založené na komplexně pojatých indikátorech.

POUŽITÉ ZDROJE

- ALBUS, S., GRESCHKE, H., KLINGLER, B. et al. 2010. *Abschlussbericht der Evaluation des Bundesmodell programms „Qualifizierung der Hilfen zur Erziehung durch wirkungsorientierte Ausgestaltung der Leistungs-, Entgelt- und Qualitätsvereinbarungen nach §§ 78a ff SGB VIII“*. Wirkungsorientierte Jugendhilfe. Münster: Waxmann.
- BAECKER, D. 1994. Soziale Hilfe als Funktionssystem der Gesellschaft. *Soziale Hilfe als Funktionssystem der Gesellschaft*, 23(2), 93–110.
- BEGEMANN, M. C., LIEBIG, R., BLECK, Ch. 2019. Wirkungsforschung zur Kinder- und Jugendhilfe. Versuch einer Bilanzierung. In: BEGEMANN, M. C., LIEBIG, R., BLECK, Ch. (Eds.). *Wirkungsforschung zur Kinder- und Jugendhilfe*. Weinheim: Beltz Verlag, 292–313.

- BOECKER, M., WEBER, M. 2019. Wirkungen Sozialer Arbeit messbar machen. Eine kritische Bestandsaufnahme. *Blätter der Wohlfahrtspflege*, 19(6), 229–235.
- BOMMES, M., SCHERR, A. 2012. *Soziologie der Sozialen Arbeit: eine Einführung in Formen und Funktionen organisierter Hilfe*. Weinheim: Beltz.
- BÖTTCHER, W., DICKE, J. N., ZIEGLER, H. 2009. Erziehungswissenschaft, Bildungspolitik und Bildungspraxis. In: BÖTTCHER, W., DICKE, J. N., ZIEGLER, H. *Evidenzbasierte Bildung: Wirkungsevaluation in Bildungspolitik und pädagogische Praxis*. Münster, New York: Waxmann, 7–23.
- BURGHARDT, O. 2016. *Sozialarbeiter überholen Ingenieure* [online]. *Zeit Online*, 16/7 [2. 7. 2020] Dostupné z: <https://www.zeit.de/2016/07/arbeitsmarkt-studie-soziale-berufe-fluechtlinge>
- COCHRANE DEUTSCHLAND. 2020. *Evidenzbasierte Medizin* [online]. Freiburg: Cochrane Deutschland Stiftung (CDS). [2. 7. 2020]. Dostupné z: <https://www.cochrane.de/de/ebm>
- ERATH, P. 2006. *Sozialarbeitswissenschaft: eine Einführung*. Stuttgart: Kohlhammer.
- ERATH, P., BALKOW, K. 2016. *Soziale Arbeit: eine Einführung*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer.
- HALFAR, B., LEHMANN, R. 2010. Wirkungsaussagen in der Jugendhilfe: Zwischen Glaskugel und fachlichem Controlling. In: MACSENAERE, M., HILLER, S., FISCHER, K. (Eds.). *Outcome in der Jugendhilfe gemessen*. Freiburg im Breisgau: Lambertusverlag, 207–211.
- HOSEMANN, W. 2019. Soziale Arbeit und Moderne – Plädoyer für eine konfliktfähige Profession. *Neue praxis*, 19(1), 3–21.
- HÜTTEMANN, M., SOMMERFELD, P. 2007. Forschungsbasierte Praxis. In: HÜTTEMANN, M., SOMMERFELD, P. (Eds.). *Evidenzbasierte Soziale Arbeit. Nutzung von Forschung in der Praxis*. Baltmannweiler: Schneider Hohengehren, 40–59.
- LÜDERS, Ch. 2011. Evaluationsforschung. In: BOHNSACK, R., GEIMER, A., MEUSER, M. (Eds.). *Hauptbegriffe Qualitative Sozialforschung*. Toronto: Barbara Budrich, 55–57
- LÜDERS, Ch., HAUBRICH, K. 2006. Wirkungsevaluation in der Kinder- und Jugendhilfe. Über hohe Erwartungen, fachliche Erfordernisse und konzeptionelle Antworten. In: PROJEKT EXE (Eds.). *Wirkungsevaluation in der Kinder- und Jugendhilfe. Einblicke in die Evaluationspraxis*. München: Deutsches Jugendinstitut, 5–23.
- LUHMANN, N. 1986. *Ökologische Kommunikation. Kann die monderen Gesellschaft sich auf ökologische Gefährdungen einstellen?* Opladen: Westdeutscher Verlag.
- LUHMANN, N. 2018. Identitätsgebrauch in selbstsubstitutiven Ordnungen, besonders Gesellschaften. In: LUHMANN, N. *Soziologische Aufklärung 3*. Wiesbaden: Springer VS, 247–283.
- MAIER, G. W., NISSEN R. 2004. *Gabler Wirtschaftslexikon. Stichwort: Evaluation* [online]. Wiesbaden: Gabler Wirtschaftslexikon. [3. 7. 2020]. Dostupné z: <https://wirtschaftslexikon.gabler.de/definition/evaluation-32471/version-107662>
- MENOLD, N. 2007. Methodische und methodologische Aspekte der Wirkungsmessung. In: SOMMERFELD, P., HÜTTEMANN, M. (Eds.). *Evidenzbasierte Soziale Arbeit. Nutzung und Forschung in der Praxis*. Baltmannweiler: Schneider Hohengehren, 26–39.
- MERCHEL, J. 2015. *Evaluation in der Sozialen Arbeit*. München: Ernst Reinhardt Verlag.
- MEYER, W. 2002. *Was ist Evaluation?* [online]. Bonn: Bundesinstitut für Berufsbildung – BIBB. [2. 7. 2020]. Dostupné z: https://www.bibb.de/dokumente/pdf/wd_59_evaluation.pdf
- OTTO, H. U. 2018. Soziale Arbeit als Profession – Heruntergestuft und eingegrenzt. *Neue praxis*, 18(1), 83–85.
- OTTO, H. U., ALBUS, S., POLUTTA, A. et al. 2007. *Zum aktuellen Diskurs um Ergebnisse und Wirkungen im Feld der Sozialpädagogik und Sozialarbeit – Literaturvergleich nationaler und internationaler Diskussion*. Berlin: AGJ.
- OTTO, H. U., WOHLFART, N., ZIEGLER, H. 2018. Soziale Arbeit im Kapitalismus. *Neue praxis*, 18(6), 596–602.
- PARSONS, T. 1966. *Gesellschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- POLUTTA, A. 2014. *Wirkungsorientierte Transformation der Jugendhilfe: ein neuer Modus der Professionalisierung Sozialer Arbeit?* Wiesbaden: Springer VS.

- RÖSSNER, L. 1977. *Erziehungs- und Sozialarbeitswissenschaft: eine einführende Systemskizze*. München: Reinhardt.
- SCHIMANK, U. 2018. Die Ökonomisierung des Nicht-Ökonomischen. *Neue praxis*, 18(1), 3–15.
- SCHIMANK, U. 2014. *Gesellschaft. Themen der Soziologie*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- SCHRÖDER, J., KETTINGER, D. 2001. *Wirkungsorientierte Steuerung in der sozialen Arbeit: Ergebnisse einer internationalen Recherche in den USA, den Niederlanden und der Schweiz*. Stuttgart: Kohlhammer.
- SEITHE, M. 2016. Ökonomisierung und ihre Folgen in der Kinder- und Jugendhilfe. In: MÜLLER, C., MÜHREL, E., BIRGMEIER, B. (Eds.). *Soziale Arbeit in der Ökonomisierungsfalle?* Wiesbaden: Springer, 141–158.
- SOZIALREFERAT MÜNCHEN STADTJUGENDAMT. 2016. *Wirksamkeit in der Jugendhilfe. Beschluss des Kinder- und Jugendhilfeausschusses vom 04. 10. 2016* [online]. München: München. [2. 7. 2020]. Dostupné z: <https://www.ris-muenchen.de/RII/RII/DOK/SITZUNGSVORLAGE/4183605.pdf>
- SOZIALREFERAT MÜNCHEN STADTJUGENDAMT. 2014. *Wirksamkeit in der Jugendhilfe. Beschluss des Kinder- und Jugendhilfeausschusses vom 03. 06. 2014* [online]. München: München. [2. 7. 2020]. Dostupné z: <https://www.ris-muenchen.de/RII/RII/DOK/SITZUNGSVORLAGE/3324350.pdf>
- SOZIALREFERAT MÜNCHEN STADTJUGENDAMT. 2010. *Wirksamkeit in der Jugendhilfe. Beschluss des Kinder- und Jugendhilfeausschusses vom 13. 04. 2010* [online]. München: München. [2. 7. 2020]. Dostupné z: <https://www.ris-muenchen.de/RII/RII/DOK/SITZUNGSVORLAGE/1987668.pdf>
- SOZIALWERK ST. GEORG. 2019. *Personal Outcomes Scale* [online]. Gelsenkirchen: Sozialwerk St. Georg. [2. 7. 2020]. Dostupné z <https://www.posmist-lebensqualitaet.de/anwender/sozialwerk-st-georg/>
- STOCKMANN, R., MEYER, W. 2014. *Evaluation: Eine Einführung*. Opladen Toronto: Verlag Barbara Budrich.
- STRUZYNA, K. H. 2006. Wirkungsorientierte Jugendhilfe – Hintergründe, Intentionen und Ziele des Bundesmodellprogramms. In: ISA. *Wirkungsorientierte Jugendhilfe Band 1* [online]. Münster: ISA. [8. 2. 2018]. Dostupné z: <https://docplayer.org/30825352-Wirkungsorientierte-jugendhilfe-band-01.html>
- TYRELL, H. 1978. Anfragen an die Theorie der gesellschaftlichen Differenzierung. *Zeitschrift für Soziologie*, (78)7, 175–193.
- ZENTRUM BAYERN FAMILIE UND SOZIALES UND BAYERISCHES LANDESJUGENDAMT. 2014. *Fachliche Empfehlungen für Fachkräfte der Sozialpädagogischen Familienhilfe (SPFH) gemäß § 31 SGB VIII*. München: Pröll.
- ZIEGLER, H. 2019. Evidenzbasierte Praxis – Zum missglückten Versuch sozialpädagogische Praxis auf dem Fundament empirischer Wirkungsforschung anzuleiten. In: BEGEMANN, M. C., LIEBIG, R., BLECK, Ch. (Eds.). *Wirkungsforschung zur Kinder- und Jugendhilfe*. Weinheim: Beltz Verlag, 68–99.

Výsledky v sociální práci a jejich vztah ke kvalitě výkonu sociální práce¹

Outcomes in Social Work and Its Relationship to the Quality of Social Work Practice

Jana Havlíková, Olga Hubíková

Jana Havlíková² působí na Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí (VÚPSV), v. v. i. – výzkumné centrum Brno, kde se dlouhodobě zabývá problematikou výkonu sociální práce v různých prostředích systému sociální ochrany.

Olga Hubíková³ je výzkumnou pracovnící VÚPSV, v. v. i. – výzkumné centrum Brno a věnuje se především výzkumům z oblasti sociální práce, sociálních služeb a dlouhodobé péče.

Abstrakt

CÍLE: Na základě pohledů expertů diskutujeme téma výsledku výkonu sociální práce – co lze v sociální práci považovat za výsledky, jaká mají tyto výsledky specifika a jaký mají vztah ke kvalitě výkonu sociální práce. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Téma výsledkové kvality je zasazeno do širokého kontextu New Public Managementu (NPM). Východiskem pro pojednání o výsledku v sociální práci pak jsou vybrané charakteristiky sociální práce (prvek nepředvídatelnosti a dvojí mandát). **METODY:** Byla uplatněna tematická analýza polostrukturovaných rozhovorů se zástupci záměrným výběrem vytvořeného vzorku řídicích a metodických orgánů a střešních organizací ovlivňujících výkon sociální práce v různých oblastech. **VÝSLEDKY:** Experti spojují s kvalitou sociální práce především ty její výsledky, které mají bezprostřední či dlouhodobý dopad na kvalitu života klientů. Na jejich dosahování má vliv i sociální prostředí, a proto je nelze přímo využít pro externí hodnocení kvality sociální práce. Výsledky typu výstupy, tj. měřitelné aspekty procesu poskytování služeb sociální práce, nelze dle expertů za indikátory kvality sociální práce považovat, a pokud jsou takto využity, hrozí snížení kvality sociální práce. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Mechanismy zodpovídání se z výsledků své práce formulované v rámci NPM nejsou pro sociální práci vhodné. Je nezbytné nejen formulovat takové návrhy hodnocení kvality v sociální práci, které důsledně vycházejí z hodnot a specifik sociální práce, ale též usilovat o jejich prosazení.

Klíčová slova

výkon sociální práce, výsledek, hodnocení kvality, New Public Management

¹ Článek byl vytvořen s finanční podporou z Institucionální podpory na dlouhodobý rozvoj výzkumné organizace VÚPSV, v. v. i., na období 2018–2022, je součástí projektu „Kvalita výkonu sociální práce v ČR – vytvoření metodiky hodnocení a provedení prvotní evaluace“.

² Kontakt: Mgr. Jana Havlíková, Ph.D., Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Joštova 10, 602 00 Brno; jana.havlikova@vupsv.cz

³ Kontakt: Mgr. Olga Hubíková, Ph.D., Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Joštova 10, 602 00 Brno; olga.hubikova@vupsv.cz

Abstract

OBJECTIVES: Based on expert opinions, we have discussed what may be considered as results in social work, their specifics, and how they relate to the quality of social work practice. **THEORETICAL BASE:** Result quality has been framed by the context of New Public Management (NPM). The starting point for discussion of the results in social work was the selected characteristics of social work (the element of unpredictability and the dual mandate). **METHODS:** Thematic analyses of semi-structured interviews with representatives of deliberately selected sample of organisations influencing the performance of social work in various areas was applied. **OUTCOMES:** Experts associate with the quality of social work primarily outcomes that have an impact on the quality of life of the clients. However, social environment intervenes into outcomes achievement, and therefore they cannot be used for external evaluation of the quality. According to experts, outputs, i.e., measurable aspects of the process of providing social work services, cannot be considered as indicators of the quality of social work; if they are, then there is a risk of decreasing quality. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** Mechanisms of accountability developed within the NPM are not suitable for social work. It is necessary to formulate and to enforce one's own proposals based on the values and specifics of social work.

Keywords

social work practice, outcome, quality evaluation, New Public Management

ÚVOD

Zájem o měření kvality výkonu sociální práce je většinou spojován s neoliberální sociální politikou a uplatňováním New Public Managementu (Liljegren, 2012; Lazar, 2021; Timor-Shlevin, Benjamin, 2021), konkrétně s jeho snahou o dosahování ekonomické efektivity veřejných služeb skrze uplatňování výkonových standardů, evaluací a mechanismů zodpovídání se veřejných služeb ze své činnosti a hospodaření (Munro, 2004; Shore, Wright, 2015b; Lorenz et al., 2020; Ek Österberg, de Fine Licht, 2021; Power, 2021). Tento trend se v oblasti služeb sociální práce projevuje mimo jiné snahou o formulaci určitých standardů těchto služeb, jejich vyhodnocování a případně i srovnávání mezi organizacemi. Napříč Evropou se tato tendence prosazuje různým tempem, např. ve Velké Británii již v 80. letech 20. století (Munro, 2004; Clarkson, 2010), v Německu v průběhu 90. let (Merchel, 2013), v Itálii od přelomu roku 2000 (Bertotti, 2016), na Slovensku od roku 2014 legislativně, fakticky pak od r. 2019 (Mátel, Kuzyšin, 2020). V České republice započal na národní úrovni proces regulace kvality v těch veřejných službách, jejichž součástí je i výkon sociální práce, v roce 2006 v segmentu poskytování sociálních služeb. Vyhláškou č. 505/2006 Sb. byly legislativně zakotveny *Standardy kvality sociálních služeb*, včetně inspekci zaměřených na naplňování těchto standardů. Následně v roce 2012 byly uzákoněny i *Standardy kvality sociálně-právní ochrany* (Vyhláška č. 473/2012 Sb.). Od roku 2015, kdy financování sociálních služeb na regionální úrovni zajišťují v samostatné působnosti kraje, kterým se na tento účel poskytuje dotace z MPSV (MPSV, 2019), se ve větší míře prosazují i metody jako benchmarking a také metody hodnocení a řízení kvality aplikované samotnými poskytovatelskými organizacemi (srov. Kolektiv autorů, 2020).

Zájem o audit kvality tedy nemusí být jen na straně veřejné správy a řídicích orgánů, ale jak ukazuje praxe, poptávka po uplatňování těchto nástrojů je do určité míry přítomna i přímo mezi organizacemi, které v různé míře realizují rovněž činnosti sociální práce, a to nejen v zahraničí, ale i u nás (Munro, 2004; Merchel, 2013; Malík Holasová, 2014; Kolektiv autorů, 2020). Dle nedávného průzkumu mezi poskytovateli sociálních služeb (Šobáňová, Topinka, Janas, 2019) má téměř pětina poskytovatelů zkušenost s aplikací nějakého modelu zjišťování či řízení kvality

v jejich sociální službě, přičemž řízení kvality sociální služby většinou v nějaké míře zahrnuje i oblast výkonu sociální práce (srov. Havlíková et al., 2021).

S hodnocením kvality jsou pak spojovány různé cíle. Zatímco politická poptávka po auditech kvality v intencích New Public Managementu (NPM) je obvykle orientována především na kontrolu, a může tomu tak být i u řídicích orgánů velkých organizací poskytujících služby sociální práce, profesionální sociální pracovníci se naopak snaží tyto často za daných okolností nevyhnutelné procesy upravit tak, aby je mohli využít pro zlepšování kvality výkonu sociální práce (Munro, 2004). Příklon sociálních pracovníků k auditům apod. je také v některých případech projevem snahy profesionálních sociálních pracovníků bránit skrze větší transparentnost jejich činnosti svou autonomii vůči politickým vlivům (Lorenz et al., 2020), či doložit svou společenskou užitečnost (Suchanec, Děšek, 2019). Je ovšem otázkou, nakolik může obor sociální práce při této snaze využít mechanismy NPM pro prosazování vlastních hodnot a principů uspět a zda nehrozí spíše riziko kolonizace sociální práce hodnotami NPM, které jsou řadou autorů vnímány jako kontradiktorní vůči sociální práci jakožto pomáhající a nikoliv disciplinační profesi (srov. např. Abramovitz, 2012; Harris, 2014).

V této souvislosti nezřídka vyvstává otázka role výsledku poskytování služeb sociální práce při hodnocení kvality, tj. zejména, zda bude do hodnocení kvality zapojen, či ne, a pokud ano, pak co bude považováno za výsledek, jak bude zjišťováno jeho dosažení, jak budou takto získané informace interpretovány apod. (Blom, Morén, 2012; Malík Holasová, 2014; Power, 2021). Výsledek jako ukazatel kvality je velice lákavý, a to zejména v situacích, kdy je nutné sociální práci obhajovat před veřejností, donátory, politiky atd. Vzniká tak na jedné straně poptávka po měření výsledků: „Pokud chceme kvalitu měřit, musíme ji kvantifikovat, proměnit do výsledků, čísel či chcete-li indikátorů, které můžeme monitorovat a hodnotit v čase“ (Horecký, Filip, 2020:168). Na straně druhé se ale od řady sociálních pracovníků ozývají vůči této snaze kritické hlasy (Munro, 2004; Shore, Wright, 2015a).

Nabízí se tedy otázka, jak je to vlastně s výsledky v sociální práci: Co lze v sociální práci považovat za výsledek? A jaký mají tyto výsledky vztah ke kvalitě odvedené sociální práce?

Na problematiku výsledkové kvality v sociální práci v této stati nahlížíme aktuálním pohledem lidí, které lze v rámci ČR považovat za experty v oblasti sociální práce (podrobně viz Metodologie). Jejich názory byly shromažďovány v roce 2020 v rámci řešení projektu VÚPSV, v. v. i., „Kvalita výkonu sociální práce v ČR – vytvoření metodiky hodnocení a provedení prvotní evaluace“. Na výše uvedené obecné otázky tak odpovídáme z pozic expertů v sociální práci. Jedná se tedy o perspektivu jedné ze zainteresovaných stran, nikoliv o obecně platnou odpověď, která by byla výsledkem konsenzu všech relevantních aktérů. Přesto zachycení této perspektivy považujeme za důležité, neboť se může stát jedním z prvních kroků na cestě ke zmiňovanému konsenzu nebo alespoň lepšímu vzájemnému porozumění.

Před samotnou prezentací empirických zjištění toto téma nejprve nahlížíme optikou odborné literatury a rovněž představujeme metodologii výzkumu, z jehož dat v této stati čerpáme. V Diskusi shrnujeme hlavní poznatky a s využitím zahraničních zkušeností rozvíjíme jejich implikace pro sociální práci. Závěrem se pak zamýšlíme nad obecnějším trendem, jehož je zřejmě snaha o měření výsledků sociální práce dílčím projevem.

VÝSLEDEK Z HLEDISKA HODNOCENÍ KVALITY V SOCIÁLNÍ PRÁCI

Výsledková kvalita v sociální práci, neboli kvalita výsledku stanovená na základě posouzení, zda skrze určité činnosti bylo, nebo nebylo dosaženo určitého stavu (srov. Merchel, 2013:218), je součástí nejen klasického modelu kvality, který formuloval původně pro oblast zdravotní péče Donabedian (2003) a jeho aplikace se rozšířila i do oblasti sociálních služeb (Blom, Morén, 2012), ale i systémů řízení kvality odvozených od modelu Total Quality Management (TQM), jako je EFQM, nebo model E-Qualin apod. (Malík Holasová, 2014; Braakenburg, 2015). V rámci

sociálních služeb, které v ČR představují největší odvětví, v němž je uplatňována sociální práce, jsou výsledky chápány jako jeden z pilířů kvality těchto služeb (Horecký, Filip, 2020).

Zmiňované systémy využívané v sociálních službách tedy obvykle v nějaké míře zahrnují i výkon sociální práce v rámci těchto služeb (Havlíková et al., 2021). Z hlediska kvality výkonu sociální práce je však problematické podřizovat ji zcela procesům zaměřeným primárně na kvalitu sociální služby, neboť základní cíle a principy poskytování sociálních služeb a služeb sociální práce se liší (srov. Hubíková, Havlíková, Trbola, 2021).

Sociální práce má své vlastní cíle a je legitimní očekávat, že sociální pracovníci při poskytování služeb sociální práce, bez ohledu na to, ve kterém segmentu sociální ochrany působí, o dosahování těchto cílů usilují. Hlavním obecným cílem sociální práce je dle Globální definice sociální práce „podpora sociální změny a rozvoje, sociální soudržnosti a zmocnění a osvobození lidí“ (IFSW, 2014). Nicméně „příklad“ tohoto obecného cíle do cílů konkrétních a následně do cílů každodenní sociální práce, nejčastěji realizované v rámci individuální práce s klientem, není přímočarý, neboť do něho vstupují různorodé zájmy „zadavatelů“ sociální práce, organizací zaměstnávajících sociální pracovníky a také jednotlivých sociálních pracovníků (srov. např. Musil, 2004, 2008; Hubíková, Havlíková, Trbola, 2021). Konkrétní cíle, které sociální pracovníci svou činností sledují, tak mohou být s uvedenými globálními cíli v souladu, ale také jim mohou být značně vzdáleny. Pro účely hodnocení kvality výkonu sociální práce je pak dle výše zmiňovaných modelů třeba provést další „příklad“, a sice vymezit stavy, které indikují, že k dosažení cílů organizace, resp. cílů individuální práce s klientem, došlo. Tedy definovat objektivně zjistitelné výsledky. I tento „příklad“ není bez rizika, může při něm dojít například k dalšímu posunu významů, nebo k záměně cílů a podobně. Při vymezování objektivně zjistitelných výsledků je tedy třeba věnovat zvýšenou pozornost této posloupnosti „příkladů“ a předcházet případným posunům mimo vlastní cíle sociální práce či je alespoň následně napravovat.

Prvek „nepředvídatelnosti“

Podle zahraničních studií (např. Osborne, 1992; Munro, 2004) však v tomto bodě začíná pro služby sociální práce značná potíž i z jiného důvodu. Téma výsledku se totiž jeví v rámci oboru sociální práce jako velmi obtížně uchopitelné, a to zejména proto, že lidské chování je z podstaty komplexní skutečností a intervence sociálního pracovníka je pouze jedním z vlivů, které na chování a jednání klienta působí (Shaw, Shaw, 1997), a dále také proto, že cíle sociální práce, včetně cílů individuální práce s klientem, jsou často dlouhodobé, zatímco hodnocení výsledků pro účely auditu či benchmarkingu mají obvykle charakter jednorázového snímku praxe (Osborne, 1992).

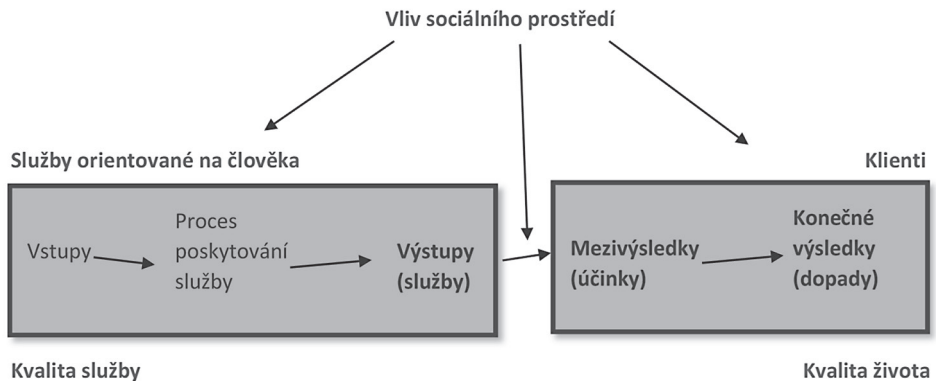
Část autorů proto v souvislosti s kvalitou poskytování sociálních služeb a služeb sociální práce navrhuje rozlišovat tři druhy výsledků (Osborne, 1992; Munro, 2004; Malley, Fernández, 2010; Blom, Morén, 2012; Merchel, 2013): výstupy, mezivýsledky/účinky a konečné výsledky / dopady. Osborne (1992) upozorňuje, že do konceptu „kvalita služby“, a tedy i do hodnocení kvality služby (ať již se jedná o sociální služby, nebo služby sociální práce) patří pouze první z výše jmenovaných, tedy „výstupy“ (*outputs*). Výstupy odkazují k činnostem dané organizace. V rámci sociální práce je lze chápat jako intervence sociálního pracovníka do životní situace klientů, například ve formě poskytnutých dávek, poskytnutého ubytování apod. Na úrovni poskytovatelské organizace pak mohou být výsledky vymezeny jako počet klientů, jimž byla poskytnuta určitá forma terapie, kvantifikovaná přímá práce s klienty atd.

Další dva druhy výsledků, tj. „mezivýsledky“ nebo též „účinky“ (*intermediate outcomes*) a „konečné výsledky“ nebo též „dopady“ (*final outcomes*), označují efekty výstupů (intervencí) poskytnutých sociálním pracovníkem jednotlivým klientům. Účinky a dopady se podílejí na „kvalitě života klientů“ (viz obrázek 1). Účinky označují bezprostřední vliv intervence na životní situaci klienta ve smyslu jejího zlepšení či změny. Například klient byl v nezbytné míře finančně zabezpečen, přehodnotil své životní strategie, či získal kompetenci jednat na úřadě. Dopady pak představují dlouhodobější změny v životě klienta. Těmi mohou být například úspěšná sociální integrace,

získání většího sebevědomí, získání schopnosti ovládat svou impulzivitu atd. Tyto dva druhy výsledků již nelze chápat jako nedílnou součást kvality služby, neboť společně indikují jiný koncept kvality, a to „kvalitu života“ klienta (Osborne, 1992).

Obrázek 1: Charakteristiky produkce služeb orientovaných na člověka a jejich vztah ke kvalitě poskytované služby a kvalitě života

Zdroj: Osborne (1992:447)

Vztah mezi výstupy organizace či sociálního pracovníka na straně jedné a účinky a dopady na straně druhé existuje, ale není přímočarý, neboť do tohoto vztahu intervenují další faktory, které Osborne obecně označuje jako „vlivy sociálního prostředí“. Tyto vlivy jsou ve značné míře mimo dosah činnosti sociálního pracovníka. Jinak řečeno, kvalitní služba (tj. intervence sociálního pracovníka) nemusí vždy vést k udržení či zvýšení kvality života na straně klienta, nebo naopak kvalita života klienta se může zlepšit, ale nikoliv v důsledku poskytnuté intervence. Shaw a Shaw (1997) v návaznosti na svůj výzkum hovoří o prvku „nepředvídatelnosti“ v sociální práci. Jedná se o inherentní vlastnost výsledků v sociální práci, která ovšem má závažné důsledky pro zjišťování účinnosti sociální práce v rámci přístupů vycházejících z NPM. Vlivy sociálního prostředí totiž představují zásadní potíž pro stanovování kauzálního vztahu mezi intervencí a jejím účinkem či dopadem, neboť je obtížné kontrolovat jejich podíl na tom, že určitý účinek nastal či nenastal. Osborne (1992) a později Blom a Morén (2012) proto trvají na důsledném rozlišování mezi „kvalitou služby“ (myšleno i intervencí sociálního pracovníka) a „kvalitou života“ klientů, přičemž „kvalitu služby“ nelze přímočaře zjišťovat prostřednictvím jejího odrazu v „kvalitě života“ klienta, tedy podle jejich účinků a dopadů.

„Dvojitý mandát“ sociální práce

Právě diskutovaná složitost vztahu mezi kvalitou výstupů služeb sociální práce a dosahováním kvality výsledků pro klienty je první zásadní potíží při využívání konceptu výsledkové kvality při hodnocení kvality výkonu sociální práce. S další nepřekročitelnou charakteristikou sociální práce, již je tzv. dvojitý mandát sociální práce, tj. poslání hájit zájmy společnosti a současně hájit i zájmy klientů (srov. Laan, 1998), pak souvisí druhá velká obtíž.

Při hodnocení kvality výsledku jsou obvykle měřítkem „spokojenost“ a „dosahování očekávaných cílů“ (Merchel, 2013:218), cíle a spokojenost klientů se však v rámci sociální práce nezdíleka odlišují od očekávání, které sociální práci adresuje společnost. Při hodnocení kvality sociální práce je ale situace ještě složitější, neboť zmíněná „společnost“ je reprezentována hned několika typy relevantních subjektů, které rovněž obvykle nemají vůči sociální práci stejná očekávání. Malík

Holasová (2014:34) uvádí až deset takových typů subjektů, např. veřejnost, politická reprezentace, zaměstnavatel, donátor, spolupracovník z jiné organizace a další. Tato mnohočetná očekávání mohou být dokonce ve vzájemném konfliktu (Blom, Morén, 2012) a nezřídka mohou být i v rozporu s cíli profesionální sociální práce (Neuhoff, 2019; Hubíková, Havlíková, Trbola, 2021). Čí perspektiva má být rozhodující při zjišťování kvality v sociální práci? Konflikty v očekáváních mohou prakticky nastat mezi všemi typy aktérů, přičemž tito aktéři ale nemají stejnou moc svá očekávání prosazovat (Malík Holasová, 2014). Typicky je popisován rozpor mezi subjekty, které mají silný vliv na samotnou existenci organizací poskytujících služby sociální práce, a oprávněnými zájmy klientů těchto organizací, které souvisejí s prosazováním sociální spravedlnosti v záležitostech klientů sociální práce, přičemž první z jmenovaných mají větší sílu při prosazování svých očekávání než ti druzí, tj. klienti. Aby v takové situaci bylo vůbec možné uvažovat o tom, že sociální práce bude hájit zájmy klientů a současně bude naplňovat očekávání zřizovatelů, donátorů atd., je dle Merchel (2013) nezbytné, aby se nejprve ve společnosti dospělo k široké dohodě o tom, podle kterých etických a hodnotově odůvodněných měřítek má sociální práce jednat. Taková debata je však v českém prostředí pro obor sociální práce obtížná, neboť postrádá jednotnou institucionalizovanou reprezentaci svých zájmů, která by mohla do takovéto diskuse s politiky, donátory, zaměstnavateli apod. vstoupit (Hubíková, Havlíková, Trbola, 2021).

Z uvedeného je zřejmé, že měření výsledků nelze v sociální práci považovat za neutrální manažerský nástroj, neboť má reálný vliv na praxi sociální práce a jeho případné využívání musí nejen zohledňovat výše diskutovaná specifika sociální práce, ale musí být důsledně orientováno i hodnotami sociální práce.

METODOLOGIE

Článek je založen na analýze kvalitativních dat získaných prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů v rámci řešení institucionálního projektu VÚPSV, v v. i., „Kvalita výkonu sociální práce v ČR – vytvoření metodiky hodnocení a provedení prvotní evaluace“. Sběr dat probíhal ve druhé polovině roku 2020. Jako konverzační partneři byli záměrně osloveni sociální pracovníci, kteří jsou současně reprezentanty řídicích orgánů v oblasti sociální práce, zastávají klíčové funkce v různých typech střešních organizací, u velkých zřizovatelů sociálních služeb, podílejí se na tvorbě koncepcí, zasahují do tvorby politik, účastní se různých oborových pracovních skupin a vyjednávají s tvůrci politik. Bylo uskutečněno 19 výzkumných rozhovorů v celkové délce 25,5 hodiny. Některé rozhovory byly skupinové, celkem se tak do tohoto výzkumu zapojilo 23 expertů. Jednalo se o zástupce těchto organizací a sdružení: Asociace občanských poraden, APSS – Profesionální svaz sociálních pracovníků v sociálních službách, Asociace rané péče ČR, Asociace vzdělavatelů v sociální práci, Česká asociace streetwork, Diakonie CČE, GR Vězeňské služby ČR, Charita ČR, Instand, Krajský úřad – metodika sociální práce, MPSV – odbor rodinné politiky a ochrany práv dětí, MPSV – odbor inspekce sociálních služeb, Profesionální komora sociálních pracovníků, QUIP, Sdružení aktérů pro domov, Slezská Diakonie, Sdružení sociálních pracovníků, ÚP ČR – krajská pobočka – oddělení nepojistných sociálních dávek.⁴

Vzhledem k tomu, že cílem článku není komparovat pohledy organizací, jejichž zástupci se výzkumu zúčastnili, přidělili jsme jednotlivým expertům náhodným způsobem číslo. Autoři citací jsou pak označeni ve formátu „Expert + jemu přidělené číslo“, a to bez ohledu na to, zda šlo o muže, či ženu.

Hlavním cílem rozhovorů bylo identifikovat představy těchto expertů o tom, co všechno spojují s tématem „kvalita výkonu sociální práce“. Z našich předchozích výzkumných kontaktů se sociálními pracovníky bylo zřejmé, že pojetí sociální práce je v praxi poměrně různorodé, a proto jsme očekávali, že i představy o kvalitě v rámci výkonu sociální práce se budou lišit. Abychom

⁴ Názvy organizací a sdružení jsou uvedeny dle jejich znění v době sběru dat, tj. ve druhé polovině 2020.

konverzační partnery nevmanévrovali do určitého jednoho pojetí kvality, záměrně jsme kladli velmi obecné otázky, které jsme v závislosti na odpovědi daného konverzačního partnera prohlubovali situačně volenými doplňujícími otázkami.

Pro účely tematické analýzy zaměřené na výsledkovou kvalitu jsme využívali zejména ty části rozhovorů, které byly uvozeny následujícími hlavními otázkami: *Co je kvalita výkonu sociální práce, co pod tím pojmem rozumíte? Na co je podle vašeho názoru vhodné se zaměřit při hodnocení kvality výkonu sociální práce? Co může podle vás při měření kvality výkonu sociální práce sloužit jako přímé či nepřímé ukazatele (indikátory) kvality výkonu sociální práce?*

Tematická analýza těchto dat měla primárně deduktivní charakter (Braun, Clarke, 2006), neboť vycházela z teoretické konceptualizace kvality výkonu sociální práce zpracované v úvodních fázích řešení tohoto výzkumného projektu. Celý datový set jsme nahlíželi jednak optikou obecných významových rovin pojmu „kvalita“ dle Merchel (2013) a dále jsme aplikovali rozšířený Donabedianův model dimenzí kvality (2003). Tento model, který ve své původní verzi zahrnuje strukturní, procesní a výsledkovou dimenzi, jsme doplnili o dimenze „kontext“ a „celková orientace organizace“ (podrobně viz Havlíková et al., 2021). V tomto článku prezentujeme poznatky získané analýzou zaměřenou na výsledkovou dimenzi kvality výkonu sociální práce.

EMPIRICKÉ POZNATKY

Prolog

Kvalitní výsledek byl u většiny oslovených expertů to první, co se jim při otázce na kvalitu sociální práce asociovalo. V průběhu jednotlivých rozhovorů se pak obvykle ukázalo, že přechod od intuitivního používání termínu „kvalitní výsledek“ k jeho přesnějšímu vymezení není v rámci oboru sociální práce jednoduchý, a že je třeba zvažovat i kvalitu na procesní a strukturní rovině (srov. Havlíková et al., 2021), to jsou však již témata jdoucí nad rámec tohoto článku.

Co se výsledkové kvality týče, první nesnáž podle respondentů spočívá v tom, že „výsledek“ sociální práce je na rozdíl od zboží nehmotné povahy, a nelze na něj tedy aplikovat jednoduše měřitelná „tvrdá“ kritéria.

„Dokážu si představit u konkrétní věci, u konkrétního výrobku, že má nějaké parametry, a když je splňuje, je kvalitní, na to máme ty různá ISA, osvědčení a podobně. No a jak vyjádřit kvalitu u služby? To může být velmi složité...“ (Expert 9)

Navíc, aby tato „tvrdá“ kritéria skutečně jako indikátor kvality fungovala, je také třeba, aby hodnoty, jichž tato kritéria nabývají, vždy označovaly tutéž úroveň jakosti. Taková standardizace je však v rámci profesionální sociální práce, od které se očekávají intervence přizpůsobené na míru potřebám jednotlivých klientů, obtížně myslitelná. To, co je pro jednoho klienta vhodné a vede ke zlepšení jeho životní situace, to není možné automaticky považovat za vhodné pro všechny klienty, byť se třeba nacházejí v podobné situaci.

„Opravdu, dávat minimální standardy, protože ty zaručují, že lidé nebudou poskytováním sociálních služeb ohroženi na životě (...) A to stačí. Dál to nechte na sociálních pracovnících samotných, protože prostě sociální pracovníci jako takoví jsou vedeni k tomu, aby byli kreativní, (...) vědí, že mají s klientem individuálně plánovat a co to znamená.“ (Expert 16)

Druhá nesnáž, která se podle části expertů pojí s vymezením kvalitního výsledku v sociální práci, souvisí s tím, že „kvalita“ obecně je obvykle chápána jako naplnění určitých očekávání (srov. kap. „Dvojitý mandát“...), přičemž v sociální práci je těch, kteří vůči jejím výsledkům formulují svá očekávání, celá řada, a tato očekávání mohou být i vzájemně neslučitelná.

„Kvalita je spokojenost zainteresovaných stran. To znamená spokojenost těch, kdo mají nějaký zájem na tom, jak ta daná věc funguje. (...) To znamená, kvalita rovná se splnění požadavků toho, kdo tu službu využívá, objednává, platí. Pokud on je spokojen, tak ta služba je kvalitní. (...) u sociálních služeb jsou vlastně dva, kvůli kterým to dělám. Jsou

tam ti klienti a pak je tam ten stát, kraj nebo samospráva a obojí jsou stejně důležité. (...) a proto nemůžeme říct jednoduše, že kvalitní služba je, když jsou spokojeni klienti. To prostě tak není, protože ta spokojenost klientů se může dostat do zásadního rozporu s požadavky kraje nebo ministerstva.“ (Expert 13)

Právě uvedená citace reflektuje vícero subjektů, které si mohou legitimně nárokovat právo určovat, jakých výsledků má být prostřednictvím výkonu sociální práce dosahováno. Konkrétně jsou jmenováni klienti, státní správa a samosprávy – kraje a obce. Kromě těchto subjektů však i samotní sociální pracovníci mají legitimní nárok prosazovat svou, profesně zdůvodněnou, definici kvalitního výsledku sociální práce. Sociálním pracovníkům v roli expertů (viz Metodologie) dáváme hlas na následujících řádcích, kde představujeme paletu jejich představ, které spojují s „kvalitním výsledkem“ v sociální práci.

Tematická analýza provedených rozhovorů ukázala, že v představách oslovených sociálních pracovníků – expertů (dále jen experti) se výsledek v sociální práci pojí především s tím, co spolupráce se sociálním pracovníkem přináší klientům. Z některých vyjádření se dále jeví, že výkon sociální práce přináší určité výsledky i pro samotné sociální pracovníky. V několika případech byly zmiňovány i výsledky sledované zaměstnavatelem. Ojedinele pak respondenti hovořili o tom, že vnímají, že i společnost má určitá očekávání, co se výsledků sociální práce týče, tyto ale nebyly konkretizovány, a tak se jim v analýze nebylo možné na rozdíl od předešlých tří oblastí dále věnovat.

Spokojený klient

Jak jsme uvedli výše, obecná definice kvality bývá obvykle spojována s naplněním či uspokojením určitých očekávání, kvalita tedy může být chápána jako „spokojenost“. A skutečně v rozhovorech se termín „spokojený klient“ tu a tam objevoval.

Z vyjádření respondentů vyplynulo, že termín „spokojený klient“ může mít řadu obsahů, kdy subjektivní pocit spokojenosti klienta je pouze jedním z nich. Jeden z expertů pak tento pojem vnímal explicitně jako určitý **konstrukt**, jehož vymezení je úkolem či přímo právem sociálních pracovníků, případně těch, kdo se tématem kvality na jakékoliv rovině zabývají.

„To je i otázka, co my tou spokojeností vlastně myslíme. Když říkáte: ‚Klient odchází a není spokojený.‘ On může být s leccíms nespokojený, ale když se ho zeptáte na to, k čemu ta služba třeba vlastně měla směřovat, jestli mu pomohla, tak on třeba odpovídá trochu jinak. On řekne: ‚To je drsný a tak dál, jo, byli tu na mě ostrý...‘, ale když se zeptám, začnu se ho doptávat, ne na tu subjektivní spokojenost, ne takové otázky jako: ‚A jak jste spokojen?‘, ale zeptám se ho na ten jeho, řekněme, sociální problém, nebo tu zakázku, tak on mě kolikrát taky sdělí, že vlastně mu pomoheno bylo. A to je pro mě taky spokojenost. Takže ono velmi záleží, jak se s tímhle tím vlastně pracuje.“ (Expert 4)

V právě uvedené citaci je spokojenost klienta konstruována jako **dosazení cíle zakázky sjednané mezi klientem a sociálním pracovníkem**. Jedná se tedy o do určité míry objektivní hodnocení, byť závislé na individuální schopnosti klienta rozpoznat a uznat, nakolik byla jeho zakázka naplněna. Jak ale upozorňuje jiný z oslovených expertů, tento přístup je vždy třeba zasazovat do kontextu životní situace klienta, jinak povede k mylným závěrům. Lze dovést, že dosahování či nedosahování cílů zakázky by mělo být spíše předmětem diskuse uvnitř dané sociální služby, či obecně organizace poskytující služby sociální práce, např. v rámci supervize, či interních pracovních porad, nikoliv však předmětem pouhého kvantitativního vyhodnocení míry dosahování sjednaných cílů. Takový přístup totiž obsahuje jeden z tzv. perverzních efektů (srov. Shore, Wright, 2015a) spočívající v tendenci takto hodnocených pracovníků/organizací rezignovat na cíle, jejichž naplnění je nejisté nebo vyžaduje dlouhodobou spolupráci s klientem.

„Tady přes to naplňování těch cílů to samozřejmě má určitá úskalí, protože to, že se cíle nenaplní, to může mít x důvodů. To může být třeba specifická cílová skupina. Třeba u lidí s psychickými onemocněními, kteří jsou často klienty sociálních služeb, se vám může stát, že prostě ty cíle se nenaplní, protože ten stav těch lidí kolísá. Prostě na něčem pracujete, pak na tom nemůžete půl roku pracovat vůbec a tak dále.“ (Expert 2)

Další z expertů citoval zcela objektivistické vymezení „spokojeného klienta“, které má původ v oblasti sociálních služeb, ale expert ho aplikuje i na sociální práci. V tomto pojetí „*spokojený klient je ten klient, se kterým někdo řeší jeho nepříznivou sociální situaci*“ (Expert 1). Lze se domnívat, že toto vymezení je specifické právě pro prostředí sociálních služeb, kde jak upozorňovali někteří z expertů, zejména v oblasti pobytových služeb sociální péče, sociální práce, se někdy stává, že individuální sociální práce s klienty v podstatě není realizována.

Ve vyjádření expertů pak byla v souvislosti s konceptem „spokojený klient“ přítomná i subjektivní spokojenost klientů. V tomto pojetí **sám klient vyjadřuje svou spokojenost**, neboť kontakt se sociálním pracovníkem naplnil jeho očekávání. Jeden z expertů uváděl zkušenost ze své praxe, kdy klienti vyjadřují spokojenost obvykle buď proto, že intervence naplnila jejich očekávání, což ale často nemusí z různých důvodů nastat, nebo proto, jak sociální pracovník přistoupil k jednání konkrétně s nimi, např. že s klienty jednal partnersky a s důvěrou. „*Když budu mluvit o tom, co třeba říkali sociální pracovníci na jednotlivých těch setkáních, (...) tak [někteří říkali] ‚kvalitní je výkon, kdy klient ode mě odchází spokojený, ačkoliv nevyřešil situaci‘.*“ (Expert 16) Další z expertů pak navrhol jako ukazatel kvalitního výkonu sociální práce to, že klient spatřuje ve spolupráci se sociálním pracovníkem smysl v kontextu své životní situace: „*Ta spolupráce s tím sociálním pracovníkem mu [klientovi] dává nějaký smysl v kontextu jedinečnosti jeho života, i když to nutně nemusí být, že původně jsem za ním přišel, abych bydlel, ale může být, že jsem dospěl k tomu, že chci něco dělat nějak jinak, že jsem objevil nějaký svůj zájem.*“ (Expert 5)

Spokojenost klienta konstruovaná jako „spokojenost vyjadřovaná klientem“ byla však také často předmětem nesouhlasu oslovených expertů. V rozhovorech uváděli řadu příkladů, **kdy není v možnostech sociálního pracovníka očekávání klienta naplnit**. Tyto příklady bylo možné analyticky rozčlenit do tří skupin:

Očekávání klienta nejsou v souladu s principy a hodnotami sociální práce zakotvenými částečně formálně v zákoně o sociálních službách a dále zejm. v etickém kodexu. Experti uváděli příklady, často z oblasti pobytových sociálních služeb, kdy se očekávání klientů například soustřeďují na fyzické zajištění jejich osoby (přístřeší, osobní péče apod.) a naopak nezahrnují činnosti sociální práce zaměřené na dlouhodobé řešení jejich situace, na udržení či zvýšení jejich soběstačnosti apod.

„*Když budete v domově pro seniory a budete chtít, aby všichni klienti byli spokojení, tak je budete přepočovávat a budete za ně dělat i věci, které nepotřebují, protože to chtějí, a když to mají, tak jsou spokojení. Ale pak přijde inspekce z ministerstva a řekne: Jak to, že tady děláte za klienty něco, co nepotřebují, co zvládnou sami? Porušujete § 2 zákona o sociálních službách...*“ (Expert 13)

V sociální práci je tak přítomen určitý paradox – spokojenost klientů je sice určitým ukazatelem, ale na rozdíl od komerčních služeb všeho druhu ne vždy ukazatelem kvality. Pokud by sociální pracovník sledoval pouze spokojenost klienta, stanou se z pohledu oboru sociální práce služby, které poskytují, nekvalitními:

„*To, co ten klient pro sebe chce a považuje za dobrou cestu, možná jde ruku v ruce se zvyšováním závislosti na službě, nebo to má nějaké znaky, které mu neprospívají, a pak je to o tom reflektování, o hranicích, o odpovědnosti (...) jenom říct, že touto cestou já s ním nemůžu jít. (...) to je třetí znak té kvality, že tohle by měl mít [sociální pracovník] jasně nastavené, kde vlastně začíná a končí ta jeho mise.*“ (Expert 5)

Druhou skupinu tvoří ta očekávání klientů, která sice nejsou přímo v rozporu s hodnotami sociální práce, ale **„objednávka“ klienta je nesplnitelná, nebo není řešitelná tím způsobem, jakým chce klient**, přičemž **samotnými sociálními pracovníky je vnímána jako neopodstatněná**. Tyto situace obvykle nastávají u klientů, jejichž představy o tom, jak některé věci ve společnosti fungují, neodpovídají skutečnosti, a není pro ně možné tyto představy či postoje změnit, respektive akceptovat skutečnost. Dle expertů se obvykle jedná o mylné představy o možnostech a roli sociálního pracovníka: „*Klient chce nějaké vyřízení finančních prostředků. To on bere jako měřítko té kvality – jestli mu to vyřídíte, anebo nevyřídíte. Samozřejmě, když mu to nevyřídíte, [protože nesplňuje*

kritéria pro nárok na dávku], tak nebudete dobrý, nebudete kvalitní, z jeho pohledu.“ (Expert 18, R1), nebo o nepřiměřené představě o rozsahu pomoci a podpory, kterou sociální pracovník poskytuje: „Jeden typ té služby nemůže obsáhnout všechny potřeby toho klienta, protože prostě je to mimo tu definici té samotné služby.“ (Expert 7) Často se též jedná o zavádějící představy o tom, jak fungují některé společenské instituce: „Někdy lidé mají prostě pocit, že my takhle luskneme a exekuce zmizí. A já těm lidem vysvětluju a řeknu: Ne, takhle to není, prostě bohužel. Takhle se postupuje. Jsme vám schopni pomoci, ale bude to náročné.“ (Expert 9)

Třetí skupinu pak tvoří z hlediska sociální práce **oprávněná očekávání klienta, jejichž naplnění naráží na systémové překážky**. Typicky byla zmiňována nevhodně nastavená místní síť sociálních služeb: „Jestliže sociální pracovníce v nemocnici řeší, že tam má klienta, kterého jí přivezli z ulice a pozbyl úplně soběstačnost se o sebe starat, bude potřebovat celodenní pobytovou službu. (...) selžeme na těch vnějších zdrojích, protože tato zařízení prostě nejsou.“ (Expert 9), či z hlediska řešení situace klienta nevhodně nastavená pravidla a postupy subjektů, které disponují zdroji pro řešení dané situace: „Celá řada těch věcí je dána těmi předpisy a celá řada těch subjektů řekne: Jo, tohle bychom chtěli udělat, ale nemůžeme, protože...“ Nebo sociální pracovník řekne: „Bylo by dobré zajistit byt“, ale přijde na samosprávu a ta má svoje pravidla. A ten sociální pracovník v té přenesené působnosti nepřekoná ta pravidla.“ (Expert 17)

Ačkoliv tedy subjektivní spokojenosti klienta s naplněním jeho „objednávky“ nezřídka dosáhnout nelze, subjektivní spokojenost s procesem poskytování služeb sociální práce, tj. zejména s přístupem sociálního pracovníka ke klientovi, se jeví jako legitimní očekávání, které by mělo být podstatně častěji dosažitelné.

Kvalitní výsledek pro klienty jako dosažení obecných cílů sociální práce

Experti dále kromě kvalitního výsledku sociální práce koncipovaného jako „spokojenost klienta“ **nahlíželi kvalitu výsledku sociální práce z pozic oboru sociální práce a jeho cílů**. Vždy se jednalo o vliv realizované intervence na kvalitu života klienta, tedy řečí teorie o účinky a dopady (srov. kap. Prvek „nepředvídatelnosti“). Někteří z oslovených expertů v této souvislosti označovali jako kladný výsledek to, že **u klienta došlo ke změně**, a to nejen ve smyslu objektivního zlepšení jeho životní situace, ale také ve smyslu zabránění dalšímu propadu, či ve smyslu změny náhledu klienta na jeho situaci apod.

„[To], že nějakým způsobem proměnilo život klienta užití té sociální práce nebo té sociální služby – jaký je rozdíl proti tomu, k čemu by došlo, kdyby on tu sociální službu nebo toho sociálního pracovníka nevyužil, nesetkal se s ním...“ (Expert 4)

„Jestli se mi ten výkon povedl, by měla být podle mě nějaká změna v situaci toho klienta.“ (Expert 9)

Systematické sledování změny v trajektorii klienta dokonce využívá jedna z větších organizací poskytujících v ČR sociální služby k internímu řízení kvality výkonu sociální práce. Jak ale upozorňuje její zástupce zapojený do výzkumu, při uplatňování tohoto přístupu je třeba indikátory změny nastavovat citlivě a s ohledem na druh sociální služby a patrně též je nezbytné tyto indikátory průběžně ve spolupráci se sociálními pracovníky ladit.

„Na té práci s klientem posuzujeme, jakým způsobem se daří nebo nedaří ta sociální práce dělat. (...) V podstatě měříme, jestli se klient posouvá z bodu A do bodu B, a jakým způsobem, na to máme různé mechanismy. (...) Máme dost odlišné způsoby, jak se ten posun měří. Je rozdíl prostě měřit něco v sociálně terapeutických dílnách anebo v azylovém domě. Ty přístupy jsou prostě jiné. Nastavujeme to hodně na druhy služeb.“ (Expert 14)

Specifický výsledek na pomezí výstupu a účinku byl formulován experty z prostředí dávkové agendy při ÚP ČR, kdy byl jako kladný výsledek pro klienta vnímán **„sanovaný klient“**. Zástupce této agendy „sanovaného klienta“ vymezoval jako toho, u kterého se podařilo rychle vyřešit finanční stránku problému a byl navázán na další pomáhající subjekty za účelem řešení jeho obtížné životní situace. „Z našeho pohledu by asi ten klient měl být tak sanovaný, (...) nejen pořešit tedy finanční stránku

toho klienta, ale aby se nasměřoval a začal se řešit i ten sociální problém, který má.“ (Expert 18, R1)

Další z oslovených odborníků pak definovali výsledek kvalitní sociální práce pro klienta v termínech trvalejší pozitivní změny v jeho situaci, která zvyšuje kvalitu jeho života, tedy jako „dopad“. Dopadem kvalitního výkonu sociální práce může být „**samostatný klient**“ nebo „**stabilizovaný klient**“.

„Co je kvalita sociální práce? Z našeho pohledu je to taková činnost, která směřuje k tomu, aby vedla k samostatnosti klienta, k tomu, aby ten klient dovedl sám zacházet se svými problémy, aby se u něj, nějakou činností, nebo tím, že pracují s jeho potřebami, s tím, že se mu snažím pomoci, aby zvládal svoji situaci, tak, aby se jeho život tím způsobem zkvalitnil.“ (Expert 7)

„Jde o to, aby ten sociální pracovník s těmi klienty dokázal pracovat tak, aby se stabilizovali, aby se udrželi v nějaké situaci správné, té, která jim zajišťuje nějaký standard života.“ (Expert 17)

Podobně jako výše citovaná odborná literatura (kap. Prvek „nepředvídatelnosti“) i dotazovaní experti ale vnímali, že změna kvality života klientů, tedy účinky a dopady intervence sociálního pracovníka, nejsou přímočarě použitelnými indikátory kvality. Jako hlavní důvody uváděli následující skutečnosti:

- **Sociální pracovník se nemusí dozvědět**, zda a jaké účinky či dopady do životní situace klienta měla jeho intervence poskytnutá např. v rámci odborného poradenství, neboť životní trajektorie klientů se s výjimkou dlouhodobě poskytovaných služeb obvykle nedaří sledovat. „Problém je v tom, že většinou potom při takové situaci nemají zpětnou vazbu, jestli to ten klient skutečně vyřešil.“ (Expert 17)
- **Ke změně v životní situaci klienta došlo bez ohledu na působení sociálního pracovníka** (např. klient začal měnit svou životní situaci v reakci na svůj nový partnerský vztah). „Někteří lidé se posunou sami a někteří klienti se posunou navzdory tomu, že využívají tu danou službu.“ (Expert 5)
- **Na dosažení změny v životní situaci klienta se často podílí více sociálních pracovníků z různých organizací** a jejich nasazení a přínos k řešení situace klienta může být různý, a to nejen kladný, ale i záporný. „Když bude mít [klient] problém finanční, zadluženost, tak nakontaktovat ho na ty nestátní neziskové organizace, sjednat třeba schůzku.“ (Expert 18, R1)

Sociální pracovník tedy nemá dosažení výsledku zcela ve svých rukou, někdy jen velmi málo. Jako řešení jeden z expertů uváděl svůj vlastní přístup k výsledkům v sociální práci, podle něj je úkolem sociálního pracovníka „vytvářet příležitosti“ pro dosažení změny v kvalitě života klienta, sociální pracovník ale neodpovídá za to, jestli ke změně skutečně dojde. Přesto dle zkušeností daného experta se stále řada sociálních pracovníků cítí být pod tlakem dosahování konkrétních posunů v životě klienta, bez ohledu na kontext, v němž spolupráce mezi pracovníkem a klientem probíhá.

To je obecně téma toho výsledku. Já to vždycky říkám těm kolegům, když máme třeba nějaké metodické setkání (...), že oni vytváří příležitosti, oni nejsou odpovědní za ten výsledek. Ale nechávají se strašně snadno vmanévrovat nejenom do toho, že cítí strašný tlak na konkrétní posuny (...), že ten člověk by měl nastoupit do zaměstnání a on tam fakt nastoupil – fajfka, toto je ten úspěch... Někde bydlí – fajfka, toto je ten úspěch... Ale oni mají v ruce sotva 50 % (...) pokud vůbec! Prostě strašně moc má v gesci ten klient, to, co se děje kolem něj, ty instituce, které mu nějak souběžně s námi pomáhají nebo to sabotují třeba...“ (Expert 5)

V neposlední řadě je třeba doplnit, že někteří z oslovených expertů formulovali **výsledek kvalitní sociální práce pro klienta** nejen v rámci individuální sociální práce, ale **v kontextu mezo a makro praxe v sociální práci**. Takovýmto výsledkem pak je změna výše zmiňovaných systémových překážek účinného řešení nepříznivé situace klienta, k níž došlo díky aktivitě sociálního pracovníka či např. sdružení sociálních pracovníků. Tento typ výsledků kvalitní sociální práce pak zpravidla pozitivně ovlivňuje kvalitu života nikoliv pouze jednoho klienta, či jeho rodiny, ale celé kategorie klientů.

„Jestli to je systémová věc, (...) měl by ten sociální pracovník s tím pracovat i v dalších dimenzích. (...) To je podle mě kvalitní sociální práce, že neustrnu jenom v té individualitě, protože když já pomůžu jednomu klientovi, je to sice hezké, ale tou systémovou změnou pomůžu [třeba] 500 lidem.“ (Expert 17)

Spokojený sociální pracovník

Analýza dat ukázala, že výsledek kvalitního výkonu sociální práce lze konstruovat také jako „uspokojení z práce“ samotných sociálních pracovníků.

„My jsme se kvalitou sociální práce a toho výkonu sociální práce zabývali v rámci daru od jedné nadace se sociálními pracovníky v různých městech České republiky, a dost často se objeví to, že výkon sociální práce je pro ně velmi těžce měřitelný a v podstatě se dostáváme na úroveň pocitů, [např.] pocit z dobře vykonané práce.“ (Expert 16)

„Uspokojení z práce“ pak má dva zdroje. Jedním je zažívání úspěchu při práci s klientem. Zde je nezbytné, aby si **sociální pracovník sám pro sebe pojmenoval, co je pro něho „úspěch“** při práci s klientem, je to určitý motor a také nástroj ovlivňující směřování jeho práce. Podle dotázaných je pak známkou kvality to, že sociální pracovník je schopen svoje pojetí „úspěchu“ pojmenovat a obhájit, nikoliv to, že těchto „úspěchů“ pravidelně dosahuje.

„Musí docházet jasně k diferenciaci. (...) Něco jiného je úspěch u seniorů a něco jiného je třeba u lidí trpících bezdomovectvím, recidivistů nebo duálními diagnózami. (...) Já musím vědět, co je pro mě úspěch, a to si musím umět obhájit, i před nadřízeným, i sám před sebou, protože musím mít nějaký leitmotiv, abych tu práci vůbec dělal a abych ji mohl dělat dobře.“ (Expert 3)

Druhým zdrojem „uspokojení z práce“ je dle oslovených expertů **vědomí sociálního pracovníka, že „udělal všechno, co mohl“**, i když třeba nenaplnil původní očekávání klienta nebo nedosáhl cílů, které si s klientem vytyčili.

„Vnitřní pocit toho pracovníka, že udělal všechno pro to, co mu umožňovaly systém a možnosti, které má.“ (Expert 18, R2)

„Prostě, už jsme vyzkoušely, co jsme mohly, a naše možnosti, naše znalosti jsou omezené. Tak řeknu: ‚Udělal všechno, co mohly.‘ A je to kvalitní služba, protože prostě je vidět, že použily všechny metody a techniky, které tady v tomhle případě byly k dispozici, které byly využitelné za daných podmínek. Neznamená to, že někde nebude existovat něco dalšího, ale prostě aspoň z nějakého stupně poznání a znalostí můžu být jako spokojen, nebo to můžu takhle vyhodnotit.“ (Expert 4)

„Uspokojení z práce“ je samozřejmě **kategorie subjektivní, která je spojena se schopností sebereflexe**. Nicméně dotázaní experti se shodovali na tom, že v sociální práci jsou k dispozici i relativně objektivní opory, které je vhodné při hodnocení vlastní práce sociálním pracovníkem využívat. Jsou jimi zejména profesní hodnoty zakotvené v etickém kodexu sociálního pracovníka a metody a postupy oboru sociální práce. *„Jestli ten úkon toho sociálního pracovníka byl nebo nebyl správný (...) to je věc jednak etického kodexu a potom nějakých přístupů, nějakých metod.“ (Expert 3)* Pokud by těchto opor využíváno nebylo, existuje reálné riziko zkresleného hodnocení „uspokojení z práce“, kdy by mohl převládnout pocit spokojenosti navzdory nekalitnímu výkonu sociální práce anebo naopak pocit trvalé frustrace a neklidu, zda jsme skutečně „udělali všechno, co jsme mohli“, navzdory vysokému nasazení jednotlivých pracovníků. Etický kodex a metody sociální práce tak poskytují potřebný referenční rámec, bez něhož se kvalitní výkon sociální práce neobejde.

Výsledky sledované zaměstnavateli sociálních pracovníků

Dosud jsme v rámci prezentovaných výsledků analýzy rozhovorů s experty nehovořili o výsledcích, které Osborne (1992) označuje jako „výstupy“ (podrobně viz výše). Z vyjádření expertů bylo zřejmé, že s tímto typem výsledků má řada z nich zkušenost. Uváděny byly příklady zejména z prostředí

sociálních služeb, kde je poskytovatelské subjekty sledují buď na popud střešních organizací, nebo financujících subjektů, včetně krajských úřadů.

„Ale jsou i měřitelná kritéria, například interně musíme sledovat u jednotlivých pracovníků počty kontaktů s klienty, nebo počty výjezdů, činností vykonaných směrem k těm klientům, sledujeme odděleně veškeré hodiny přímé i nepřímé práce, které vůči jednotlivým klientům byly poskytnuty, a to jsme vytvářeli v rámci asociace, nějaký zlatý střed, kde bychom se měli všichni pohybovat.“ (Expert 7)

Experti, kteří o výstupech hovořili, je ale většinou vnímali spíše jako indikátor výkonu organizace než ukazatel kvality její činnosti. V souvislosti s kvalitou výkonu sociální práce pak část z nich případnou snahu využívat výstupy pro hodnocení kvality sociální práce spatřovala jako velmi rizikové. Očekávali, že minimálně část sociálních pracovníků se buď sama, nebo pod tlakem svých nadřízených primárně soustředí na naplňování stanovených počtů výstupů, a to bez ohledu na skutečné potřeby svých klientů. Nezamýšleným důsledkem takto pojatého hodnocení kvality tak může s velkou pravděpodobností být její snížení.

„Když tam dáme indikátory počtu odpracovaných hodin, počtu intervencí, tak to může vést k tomu, že budu honit intervence, čas na úkor obsahu budu zkracovat, nebudu věnovat ten čas tomu klientovi, protože prostě potřebuju mít na jeden úvazek šest intervencí denně a takhle budu mít jenom čtyři.“ (Expert 9)

„Že to sklouzne jenom k tomu, že v podstatě si budou dělat ty čárky, aby měli co nejvíce těch čárek, a teď to je prostě ta kvalita...“ (Expert 17)

„To mám pocit, že potom člověk je k tomu prostě tlačěn, že pokud má vykazovat nějaké počty, tak prostě se zaměřuje na ty počty a ne na ten obsah.“ (Expert 11)

„Já si myslím, že můžou u výrobků změřit kvalitu, ale u práce lidí je to tak jako na vážkách, na tenkém ledě... (...) Já vůbec nevím, jestli se kvalita dá podchytit kvantitativně. To znamená, že když řeknu, že sociální pracovník udělá tolik úkonů, tak je to kvalitní práce?“ (Expert 10)

Platnost těchto úvah je svým způsobem podpořena vyjádřením expertů reprezentujících agendu nepojistných sociálních dávek při Úřadu práce ČR. V situaci, kdy organizace klade jednostranně důraz na dosahování výstupů, v tomto případě se jedná o včasné vyplacení dávek, mohou být ostatní činnosti, včetně sociální práce, postupně umenšovány až k jejich vymizení. Výsledky, které z jakéhokoliv důvodu za žádoucí považuje vedení organizace, tak někdy mohou fakticky směřovat proti poslání sociální práce, tím že jejich dosahování v praxi povede k opomíjení potřeb klientů či až k jejich záměrnému ignorování. Na stejný efekt měření zaměřeného na výstupy upozorňuje na příkladu Velké Británie i Munro (2004).

„Úkol číslo jedna je: vždycky musí být vyplacené dávky. (...) No, tak to je samozřejmé, tak to musíte udělat v první řadě. (...) Můžeme vytáhnout nějaké předpisy, které vytvořilo ministerstvo, jak by měla vypadat sociální práce, jak by mělo vypadat sociální šetření, ale tam to byly ty časové náročnosti u těch výkonů tak popsáné, že jsou úplně v rozporu nějak s tou praxí. V tom kolotoči výplat těch dávek, když budu teď mluvit zase třeba o hmotné nouzi, je to prostě nerealizovatelné.“ (Expert 18, R1)

Dotázaní experti tak v podstatě upozorňovali na to, že s důrazem na sledování kvality výkonu sociální práce prostřednictvím „výstupů“ se pojí dvě závažná rizika. Jedním z rizik je posun cílů sociální práce, a to k těm snadno dosažitelným, administrativně doložitelným činnostem atd., druhým pak tzv. creaming efekt, kdy jsou upřednostňováni klienti, u nichž je vyšší pravděpodobnost rychlého dosažení cílů intervence, tj. obvykle ti schopnější či s méně komplikovanou životní situací (srov. Stark, 2018).

DISKUSE

Poznatky získané s využitím tematické analýzy rozhovorů se sociálními pracovníky – experty, tj. sociálními pracovníky podílejícími se na různých úrovních na koncepci a hodnotící činnosti v oblasti sociální práce, ukázaly, že výsledky jsou v rámci výkonu sociální práce aktuálním, avšak obtížně uchopitelným tématem. Aktuálním proto, že z jejich vyjádření bylo zřejmé, že se jedná o téma, se kterým se sociální pracovníci v ČR setkávají, jeví se, že častěji ti působící v sociálních službách. Obtížně uchopitelným pak kvůli specifickým charakteristikám, které leží v základu sociální práce. Jedná se zejména o prvek „nepředvídatelnosti“ výsledků, kdy vliv intervence sociálního pracovníka na kvalitu života klienta je významně moderován vlivy sociálního prostředí, dále o zmnožení „zákazníků“ adresujících svá očekávání vůči sociální práci v důsledku tzv. dvojího mandátu sociální práce, a v neposlední řadě o skutečnost, že sociální práce je hodnotově zakotvená profese s vlastními cíli, které jsou sice na obecné rovině výsledkem dlouhodobého společenského konsenzu, nicméně v jednotlivých případech s nimi mohou být v rozporu jak konkrétní očekávání některých klientů, tak i dalších ze „zákazníků“, zejm. donátorů, politiků či zaměstnavatelů sociálních pracovníků.

Podíváme-li se na úvahy expertů o výsledcích v sociální práci a jejich vztahu ke kvalitě z hlediska v úvodních kapitolách představené teorie, jeví se, že oslovení sociální pracovníci – experti spojovali s pojmem kvalita výkonu sociální práce především výsledky „pro klienta“, tedy účinky a dopady na kvalitu života klientů (srov. Osborne, 1992). Na jejich dosahování ale organizace ani sociální pracovník nemá přímý vliv a lze je, pokud vůbec, vyhodnocovat až s větším časovým odstupem, proto jsou problematickým indikátorem kvality služeb poskytovaných danou organizací či sociálním pracovníkem. Osborne (1992) a Blom a Morén (2012) je z výše uvedených důvodů vůbec za indikátory kvality služeb sociální práce nepovažují. Výsledky typu „výstupy“, na jejichž dosahování naopak organizace i sociální pracovník přímý vliv mají, však dotázanými experty s kvalitou většinou spojovány nebyly. Někteří v této souvislosti uváděli i příklady, kdy se úsilí o dosahování „výstupů“ může projevit ve snížení „kvality“. „Sníženou kvalitou“ v těchto případech pak měli obvykle na mysli, že sociální pracovník přestane sledovat skutečné potřeby klientů, a to i v jejich komplexitě, a místo toho se bude snažit dosahovat odpovídajících počtů „výstupů“. Kromě individuálních výsledků „pro klienta“ považovala část expertů za relevantní z hlediska tématu kvalita výkonu sociální práce i výsledky pro „kategorii klientů“, jimiž jsou systémové změny, k nimž došlo v důsledku mezo a makro praxe sociálního pracovníka, a dále také výsledek „pro sociální pracovníky“, jímž je subjektivní „spokojenost“ sociálního pracovníka jako výsledek reflexe vlastní činnosti, tedy spokojenost s tím, jak odvedl svou práci.

Vrátíme-li se k tématu sledování kvality sociální práce prostřednictvím hodnocení výsledků výkonu sociální práce, jeví se, že kromě výše popsanych překážek hodnocení změny kvality života klienta a rizik spojených s měřením výstupů, skrývá tento přístup ještě jiného „trójského koně“. Ten vystupuje na scénu v situaci, kdy hodnocené výsledky a výstupy nejsou definovány z pozic sociální práce, ať již proto, že sociální práce je uplatňována v segmentech sociální ochrany, které sledují jiné cíle než sociální práce (Hubíková, Havlíková, Trbola, 2021), nebo jsou tyto jiné cíle sociální práci vnucovány uplatňováním NPM (Timor-Shlevin, Benjamin, 2021). Domníváme se, že pokud by služby sociální práce s vidinou „prokázání“ své efektivity či společenské užitečnosti, získání financování apod. bez diskuse přistupovaly na sledování takových výstupů a výsledků, hrozilo by, že v takových organizacích vznikne tlak na úpravu procesů i podmínek výkonu sociální práce, které mohou nabýt až takových podob, že v podstatě znemožní realizovat vlastní sociální práci. Minimalizaci sociální práce samotnými sociálními pracovníky v reakci na tlak určitých manažerských postupů NPM popisují např. Timor-Shlevin a Benjamin (2021).

Jak dokládají zahraniční zkušenosti (Munro, 2004; Clarkson, 2010), jedná se o reálné riziko. Dle těchto zkušeností mají audity v širokém slova smyslu⁵ výrazný potenciál negativně měnit praxi poskytování služeb sociální práce, zejména pokud jsou výsledky těchto procesů propojeny s adresným zveřejňováním „tabulky vítězů a poražených“, a také pokud je na ně navázáno financování z veřejných zdrojů. V takové situaci organizace v úsilí o své ekonomické přežití a zachování „dobré pověsti“ začnou upravovat své fungování tak, aby naplnily indikátory výkonu, které jsou předmětem měření a srovnávání, bez ohledu na to, zda to konkrétním klientům prospívá, či škodí (Clarkson, 2010). Tyto „perverzní“ efekty nelze považovat za specifické pro oblast sociální práce, neboť Shore a Wright (2015a), ale taky Power (2021) argumentují, že jsou s kulturou auditu inherentně spojeny, objevují se bez ohledu na konkrétní odvětví veřejných služeb, neboť je produkuje samotný proces auditu.

Je tedy východiskem zcela na sledování kvality výsledku v sociální práci rezignovat?

Negativní důsledky externího hodnocení „kvality“ organizací poskytujících služby sociální práce by se podle Munro (2004) omezily, pokud by jednak hodnocení nebylo spojeno s výše uvedenými žebříčky a financováním, a zejména pokud by bylo prováděno s využitím kvalitativní výzkumné metodologie aplikované při sběru a interpretaci dat. Shaw a Shaw (1997) dále vidí cestu v zapojení vícera typů zainteresovaných aktérů, a zvláště pak uživatelů hodnocených služeb do procesu hodnocení.

V současné době se pak prosazují participativní, většinou na lokalitu, či organizaci vázané přístupy k vymezování kvality v sociální práci (srov. Bertotti, 2016; Lorenz et al., 2020; Ek Österberg, de Fine Licht, 2021). Sociální pracovníci zapojení do těchto aktivit se shodovali na tom, že ukazatele kvality je třeba hledat ve strukturní (organizační a pracovní podmínky), procesní (rozvíjení pomáhajícího vztahu s klienty, odbornost výkonu sociální práce, důraz na advokacii a působení na sociální prostředí) a kontextové dimenzi (dostupnost zdrojů podpory a pomoci v lokalitě) výkonu sociální práce, nikoliv v oblasti výsledků, které činnost sociálních pracovníků přináší.

Celkově tedy lze uzavřít, že výsledky či výstupy výkonu sociální práce nejsou vhodnými ukazateli pro hodnocení kvality služeb sociální práce, které zahrnuje srovnávání mezi organizacemi a kvantifikaci výsledků. Mimo jiné i proto, že jejich vymezení může být snadno ovlivněno mimooborovými prioritami a různými politickými či ideologickými tlaky. To ale neznamená, že by se v rámci sociální práce mělo zcela rezignovat na práci s jejími výsledky. S ohledem na výše zmiňovaná specifika sociální práce je ale třeba, aby vždy šlo o odbornou reflexi zahrnující i kontext, v němž se intervence zaměřená na určitý výsledek odehrávala. S reflexí výsledků jednotlivých případů tak lze dle našeho názoru pracovat zejména v rámci sebehodnocení pracovníků, při tímovém vyhodnocování intervencí, při supervizi, při rozvoji kvality výkonu sociální práce v dané organizaci (např. prostřednictvím rozboru ukončených případů s cílem hledat, co se v jednotlivých případech osvědčilo a co ne). Cílem takovýchto aktivit pak není poměrování, kdo je lepší, ale odborný a profesní rozvoj sociálních pracovníků, případně zlepšování služeb sociální práce v rámci dané organizace.

ZÁVĚR

Tlak na externí (mysleno, jiným subjektem, než je sama organizace poskytující služby sociální práce) zjišťování výkonu a kvality Munro (2004) spojuje se změnou společenského klimatu. Tato změna zasáhla všechny profesionály (Shore, Wright, 2015b), není tedy specifická pouze pro sociální pracovníky a týká se toho, že veřejnost přestala profesionálům důvěřovat, že sami o sobě

⁵ Ek Österberg a de Fine Licht (2021:3) vymezují audit v širokém pojetí jako „systematické a nezávislé zkoumání určitého objektu, které vede k posouzení, zda daný objekt naplňuje určitý druh standardu, vyjádřený v pravidlech, kodifikovaných normách, politických cílech apod. Cílem auditu je kontrola a/ nebo podpora zlepšování se objektu v předmětu auditu.“

pracují dobře. O'Neill (2002) hovoří o „kultuře nedůvěry“, nikoliv o „krizi důvěry“, neboť nedůvěra veřejnosti v profesionály je především verbálně manifestována, nicméně chybí skutečně empirická evidence, že by lidé ve svém každodenním jednání profesionálům důvěřovali méně než dřív. I když říkáme, že méně důvěřujeme profesionálům, včetně sociálních pracovníků, neprojevuje se to podle O'Neill v našem jednání a už vůbec to nic nevyovídá o tom, že by výkon profesionálů byl nyní horší či méně důvěryhodný než dříve. Podle O'Neill však tato kultura nedůvěry ovlivnila společnost v tom, že je rostoucí poptávka (veřejná a politická) po zodpovídání se profesionálů z jejich činnosti ve formě detailnější právní regulace jejich činnosti a jejich vnější kontroly zaměřené na dodržování procedur a naplňování cílů.

I když se tedy jedná o obecný společenský trend, se kterým je třeba se nějak vyrovnat, jeví se, že obor sociální práce zasahuje na citlivém místě. Podle Munro (2004) se kultura podezírání a nedůvěry může velmi bolestivě dotýkat zvláště těch sociálních pracovníků, kteří se pro sociální práci rozhodli z altruistických důvodů, což je případ i většiny sociálních pracovníků v ČR (srov. Havlíková, 2019; Suchanec, Ďásek, 2019; Punová, 2022). Mechanismy kontroly promítnuté do praxe sociální práce, jako např. přemíra administrativy spojená s vykazováním činnosti a výsledků, malá či žádná autonomie sociálního pracovníka při rozhodování, pocity nedoceníení ze strany společnosti apod. (srov. Munro, 2004; Beníšková, Punová, 2020), které kultura nedůvěry uvádí do chodu, pak mohou způsobit odchod humanisticky a kriticky orientovaných sociálních pracovníků z profese, a naopak příchod těch, pro které není prioritou pomáhající vztah s klientem, ale práce striktně řízená danými procesními pravidly a pečlivě vedená dokumentace.

Kultura nedůvěry spojená s kulturou auditu má tedy potenciál významně ovlivnit profesi sociální práce od vymezení žádoucích výsledků, přes úpravu procesů a podmínek poskytování služeb sociální práce až po charakteristiky zájemců o tuto profesi. Domníváme se, že strategie a nástroje, které tyto kultury produkují, včetně tlaku na zodpovídání se z výsledků své práce, nelze z pozic sociální práce pouze pasivně sledovat, případně se jim podrobovat. V dané situaci je nezbytné nejen formulovat vlastní návrhy vycházející z hodnot a specifík sociální práce, ale též věnovat úsilí jejich účinnému prosazení v rámci řízení organizací zaměstnávajících sociální pracovníky a na úrovni veřejné správy i samosprávy.

POUŽITÉ ZDROJE

- ABRAMOVITZ, M. 2012. Theorising the Neoliberal Welfare State for Social Work. In: GRAY, M., MIDGLEY, J., WEBB, S. A. (Eds.). *The Sage Handbook of Social Work*. London: Sage, 33–50.
- BENÍŠKOVÁ, G., PUNOVÁ, M. 2020. Postoje pomáhajících pracovníků působících ve veřejné správě k zátěžovým situacím. *Sociální práce / Sociálna práca*, 20(3), 69–83.
- BERTOTTI, T. 2016. Investigating the Quality of Social Work. An Experience of Self-Assessment with Italian Social Workers. *European Journal of Social Work*, 19(3–4), 468–483.
- BLOM, B., MORÉN, S. 2012. Evaluation of Quality in Social-Work Practice. *Nordic Journal of Social Research*, 3, 1–17 [online]. [11. 11. 2021]. Dostupné z: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:553360/FULLTEXT02>
- BRAAKENBURG, H. 2015. Quality Management in Social Work in the Netherlands: Principles and Approach. *Socialinė Teorija, Empirija, Politika Ir Praktika*, 2015(1), 49–56.
- BRAUN, V., CLARKE, V. 2006. Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- CLARKSON, P. 2010. Performance Measurement in Adult Social Care: Looking Backwards and Forwards. *British Journal of Social Work*, 40(1), 170–187.
- DONABEDIAN, A. 2003. *An Introduction to Quality Assurance in Health Care*. Oxford: Oxford University Press.

- EK ÖSTERBERG, E., DE FINE LICHT, J. 2021. Beyond Auditor and Auditee: Exploring the Governance of Performance in Eldercare. *Public Management Review*. DOI: 10.1080/14719037.2021.1937686
- HARRIS, J. 2014. (Against) Neoliberal Social Work. *Critical and Radical Social Work*, 2(1), 7–22.
- HAVLÍKOVÁ, J. 2019. *Atraktivita oborů sociální práce pro studenty středních, vyšších odborných a vysokých škol* [online]. Praha: VÚSPV, v. v. i. [4. 11. 2021]. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_459.pdf
- HAVLÍKOVÁ, J., HUBÍKOVÁ, O., TRBOLA, R., MUSIL, L. 2021. *Kvalita výkonu sociální práce očima sociálních pracovníků* [online]. Praha: VÚPSV, v. v. i. [4. 11. 2021]. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_490.pdf
- HORECKÝ, J., FILIP, L. 2020. „Modely a nástroje na měření a zvyšování kvality sociálních služeb“. In: KOLEKTIV AUTORŮ. 2020. *Management a kvalita sociálních služeb*. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR, 163–210.
- HUBÍKOVÁ, O., HAVLÍKOVÁ, J., TRBOLA, R. 2021. Cíle sociální práce v kontextu jejího slabého ukotvení. *Sociální práce / Sociální práce*, 21(5), 5–21.
- IFSW (International Federation of Social Workers). 2014. *Global Definition of Social Work Profession* [online]. Rheinfelden: IFSW. [30. 1. 2020]. Dostupné z: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- KOLEKTIV autorů. 2020. *Management a kvalita sociálních služeb*. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR.
- LAAN, van der G. 1998. *Otázky legitimity sociální práce*. Boskovice: Albert, Ostrava: Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity.
- LAZAR, P. 2021. Důsledky neoliberalizace pro sociální práci. *Sociální práce / Sociální práce*, 21(3), 89–106.
- LILJEGREN, A. 2012. Pragmatic Professionalism: Micro-Level Discourse in Social Work. *European Journal of Social Work*, 15(3), 295–312.
- LORENZ, W. A., FARGION, S., NOTHDURFTER, U., NAGY, A., BERGER, E., RAINER, S., FREI, S. 2020. Negotiating Quality for Social Work: A Participatory Research Project in South Tyrol. *Research on Social Work Practice*, 30(5), 505–514.
- MALÍK HOLASOVÁ, V. 2014. *Kvalita v sociální práci a sociálních službách*. Praha: Grada.
- MALLEY, J., FERNÁNDEZ, J. L. 2010. Measuring Quality in Social Care Services: Theory and Practice. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 81(4), 559–582.
- MÁTEL, A., KUZYŠIN, B. 2020. Analýza připravenosti poskytovatelů sociálních služeb na hodnocení podmínek kvality (systémová perspektiva). *Sociální práce / Sociální práce*, 20(6), 35–54.
- MERCHEL, J. 2013. *Qualitätsmanagement in der sozialen Arbeit: Eine Einführung*. 4. aktualizované vydání. Weinheim–Basel: Beltz Juventa.
- MPSV. 2019. *Analýza financování sociálních služeb* [online]. Praha: MPSV. [8. 11. 2021]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225517/Anal%C3%BDza+financov%C3%A1n%C3%AD+soci%C3%A1ln%C3%ADch+slu%C5%BEb_2019.pdf/3c8c3bf8-c747-09b0-9308-3838a646c465
- MUNRO, E. 2004. The Impact of Audit on Social Work Practice. *British Journal of Social Work*, 34(8), 1075–1095.
- MUSIL, L. 2008. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. *Sociální práce / Sociální práce*, 8(2), 60–79.
- MUSIL, L. 2004. „Ráda bych Vám pomohla, ale...“ *Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno: Marek Zeman.
- NEUHOFF, K. 2019. “Participation in Deportations – Red Line for Social Work?” Learning to ‘walk the talk’ on Social Work as a Human Rights Profession. *Czech & Slovak Social Work / Sociální práce / Sociální práce*, 19(4), 48–64.

- O'NEILL, O. 2002. *A Question of Trust: The BBC Reith Lectures 2002*. Cambridge: Cambridge University Press.
- OSBORNE, S. P. 1992. The Quality Dimension. Evaluating Quality of Service and Quality of Life in Human Services. *British Journal of Social Work*, 22(4), 437–453.
- POWER, M. 2021. Modelling the Micro-Foundations of the Audit Society: Organizations and the Logic of the Audit Trail. *Academy of Management Review*, 46(1), 6–32.
- PUNOVÁ, M. 2022. Resilience and Personality Dispositions of Social Workers in the Czech Republic. *Practice*, 34(3), 207–222.
- SHAW, I., SHAW, A. 1997. Game Plans, Buzzes, and Sheer Luck: Doing Well in Social Work. *Social Work Research*, 21(2), 69–79.
- SHORE, C., WRIGHT, S. 2015a. Audit Culture Revisited: Rankings, Ratings, and the Reassembling of Society. *Current Anthropology*, 56(3), 421–444 [online]. [10. 11. 2021]. Dostupné z: <https://research.gold.ac.uk/id/eprint/25818/1/681534.pdf>
- SHORE, C., WRIGHT, S. 2015b. Governing by Numbers: Audit Culture, Rankings and the New World Order. *Social Anthropology*, 23(1), 22–28.
- STARK, C. 2018. The Neoliberal Ideology, Its Contradictions, the Consequences and Challenges for Social Work. *Ljetopis Socijalnog Rada / Annual of Social Work* [online]. 25(1), 39–63. [10. 11. 2021]. Dostupné z: <https://pdfs.semanticscholar.org/bf88/1dbd1b7b4b005e757923aea52e06a89b8cc4.pdf>
- SUCHANEC, M., ĎÁSEK, K. 2019. Pracovní hodnoty, kvalita pracovního života a pracovní spokojenost sociálních pracovníků v ČR ve srovnání s dalšími sektory. *Sociální práce / Sociální práce*, 19(3), 100–116.
- ŠOBÁŇOVÁ, P., TOPINKA, D., JANAS, J. 2019. *Analýza existujících modelů kvality v sociálních službách v ČR*. Ostrava: SocioFaktor.
- TIMOR-SHLEVIN, S., BENJAMIN, O. 2021. The Tension between Managerial and Critical Professional Discourses in Social Work. *Journal of Social Work*, 21(4), 951–969.
- Vyhláška č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách.*
- Vyhláška č. 473/2012 Sb., o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí.*

Ústav sociální práce FF UHK zve na

Hradecké dny sociální práce

22

XIX. ročník mezinárodní vědecké konference

15. – 16. září 2022

Hradec Králové,

Hradecká 1227,

budova A

Udržitelný rozvoj v současných přístupech sociální práce

**Více informací na:
www.uhk.cz/hdsp**

**Mediálním partnerem konference je
časopis Sociální práce/Sociálna práca**

Soňa Lovašová: **Adolescencia ako obdobie rizika: rizikové správanie v adolescencii a jeho identifikácia.**

Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2021

Autorka doc. Soňa Lovašová apeluje prostredníctvom recenzovanej vedeckej monografie s názvom *Adolescencia ako obdobie rizika: rizikové správanie v adolescencii a jeho identifikácia* na dôležitosť poznania charakteru rizikového správania v kontextoch špecifického obdobia adolescencie. Jej centrálnym zámerom je rozšírenie a ucelenie teoretickej a empirickej základne poznatkov v oblasti rizikového správania adolescentov. Autorka sa o to snaží na základe objektívneho preukázania zvýšenej rizikivosti konkrétneho vývinového obdobia a objasnenia eventuálnych dôvodov či príčin týchto skutočností. V aplikačnej rovine poskytuje prehľad konkrétnych prevenčných a intervenčných postupov a skutočnú, empiricky overenú mieru ich efektivity. Predstavené postupy je možné realizovať aj z pozície sociálneho pracovníka v praxi.

Publikácia je vnútorne rozčlenená do siedmich kapitol, efektívne doplnených o tzv. *minikazuistiky* a osobné skúsenosti z realizovaných preventívnych programov a odbornej poradenskej praxe autorky. Ich pridanú hodnotu vidím okrem efektívneho spestrenia čítaného odborného obsahu spolu s autorkou najmä v sprístupnení osobitého subjektívneho pohľadu, akým na veci nazerajú samotní adolescenti. Všestranné pochopenie zvláštností typických pre spomínanú vekovú kategóriu môže viesť k skutočnému uchopeniu ich problémov a napokon aj k samotnej realizácii funkčných opatrení a efektívnych riešení naprieč skupinou mladých ľudí.

Po obsahovej stránke je možno v rámci celej publikácie vytýčiť tri dominujúce sféry autorkinho záujmu, a to: špecifický charakter rizikovej vývinovej etapy adolescencie, ústredné formy a determinanty rizikového správania adolescentov a v neposlednom rade i možnosti regulácie, prevencie a intervencie takto charakterizovaného správania.

Spomenuté oblasti sú doplnené o kapitolu s názvom *Projekt výskumu*, ktorá disponuje empiricky nadobudnutými poznatkami a skúsenosťami z výskumu realizovaného samotnou autorkou a kolektívom kolegov. Autorský výskum sa orientoval na prevalenciu vybraných foriem rizikového správania adolescentov a diferenciáciu jeho protektívnych i rizikových faktorov. Významným prínosom vedeckej monografie je i predstavenie autorského dotazníka rizikového správania (RSI). Obdobie adolescencie je v kontextoch rizikového správania autorkou zreteľne vyzdvihované. Ako sama uvádza, ide o vývinové obdobie vysoko senzitívne na okolité vplyvy, čo potvrdzuje i všeobecne najvyššia frekvencia mnohých foriem rizikového správania. Venuje mu preto náležitú pozornosť. K zásadným míľnikom prechodu do dospelosti zahrňuje najmä ukončenie štúdia, ekonomickú nezávislosť, odsťahovanie sa z domu či založenie vlastnej rodiny. Na základe ich prítomnosti, resp. absencie vymedzuje samotné hranice skúmaného vývinového obdobia. Upozorňuje však na súčasný trend obojstranného rozpínania spomínaných hraníc. Čitateľom je poskytnutý široký prehľad názorov na periodizáciu adolescencie zo strany mnohých zahraničných i domácich autorov.

Druhú oblasť záujmu autorky reprezentuje orientácia na konštrukt rizikového správania. Vymedzuje ho s prihliadnutím na perspektívu sociálnej práce ako správanie ovplyvňujúce

životnú pohodu, zdravie, sociálne fungovanie alebo ďalší vývin jedinca. Zdôrazňuje aj skutočnosť, že rizikové správanie nemusí byť vnímané striktno negatívne. Upramuje pozornosť na jeho potenciálnu funkčnosť a účelnosť. Poukazuje tiež na nutnosť zamerať sa aj na správanie, ktoré má na život adolescenta negatívne dôsledky, no nepovažuje sa za rizikové. Čitateľ sa môže oboznámiť s fenoménom syndrómu rizikového správania. Jeho podstatu vysvetľuje Lovašová s prihliadnutím na nadobudnuté skúsenosti z vlastnej odbornej praxe na príklade obvykle opakujúcej sa kombinácie rôznych foriem rizikového správania, konkrétne užívania alkoholu a fajčenia či kombinácie alkoholu, fajčenia a rizikového sexuálneho správania.

Problematiku rizikového správania prehľbuje o aspekt klasifikácie jednotlivých foriem a prehľad determinujúcich faktorov. Svoju pozornosť sústreďuje na aktuálne spoločenské problémy, akými sú rizikové správanie v školskom prostredí, online rizikové správanie, užívanie psychotropných látok či radikalizáciu a extrémistické prejavy. V knihe je poskytnuté detailné teoretické i empirické rozpracovanie každej z vymenovaných oblastí. Načrtáva tiež súvislosť medzi výskytom konkrétnych foriem rizikového správania a charakterom spoločnosti, v ktorej sa objavujú. Významný vplyv pripisuje spoločenskej tolerancii vybraných foriem rizikového správania ako aj tradíciám, kultúre a z toho vyúsťujúcej prevencii a systémovej ochrane konkrétnej spoločnosti. V súlade s myšlienkami mnohých odborníkov charakterizuje vzťah rodič–dieťa a s ním súvisiaci výchovný štýl rodiča ako prediktor budúcich foriem správania dieťaťa.

Pre čitateľa môže byť prekvapivým zistenie paradoxne vysokej miery prežíanej osamelosti adolescentov aj napriek ich predpokladanej širokej sociálnej sieti a množstvu potenciálnych sociálnych interakcií. Podstatu tejto skutočnosti autorka vysvetľuje nízkou frustračnou toleranciou dospievajúcich, ktorá sa však s vekom tendenčne zvyšuje.

Kniha detailnejšie informuje o ekologických teóriách, najmä o ich transformovanej verzii v podobe bio-ekologického modelu Urie Bronfenbrennera. Uplatňuje sa v ňom myšlienka, že jedinec prechádza z jedného vývinového obdobia do druhého za existencie dynamického procesu vzájomného ovplyvňovania medzi vyvíjajúcim sa jedincom a jeho sociálnym prostredím (Bronfenbrenner, 1979). Význam modelu zdôvodňuje jeho neustálo aktuálnosťou a efektívnym využitím práve v kontextoch sociálnej práce a rizikového správania mladých. Predstavuje myšlienku sociálneho pracovníka, ktorý postaví základňu pozitivizmu a transformuje myslenie adolescenta.

Inzerce

SPOLU Olomouc z. ú.
ve spolupráci s Balkanfilm s. r. o.
uvádí do české distribuce film

OÁZA

Film o opravdové lásce nesvázané rozumem je zasazen do zařízení s lidmi s mentálním postižením. Hlavní role jsou obsazeny klienty tohoto zařízení.

Film je kromě běžné distribuce do kin nabízen také formou speciální projekce, která je zakončena besedou s diváky za účasti odborníků na sociální práci.

www.balkanfilm.cz/oaza

SPOLU Olomouc

BALKANFILM
ФИЛМ

fondu
kinematografie

GIORNATE D'OLGI AUTORI
2018

Ten by podľa jej slov mohol pristupovať k životným ťažkostiam ako k výzve. Každá minca má dve strany a aj na náročné obdobie adolescencie sa dá nazeráť z perspektívy pomyselnej *prípravy*, ktorá môže mladého jedinca vyškoliť na prípadné ťažkosti dospelého života, s ktorými sa bude musieť popasovať.

V neposlednom rade sa autorka v záverečných kapitolách sústreďuje na rozpracovanie tretieho z obsahových okruhov monografie, ktorým je praktické východisko rizikového správania adolescentov v podobe preventívnych a intervenčných zásahov. Zdôraznená je vyššia efektívnosť súčasnej aplikácie viacerých foriem preventívnych opatrení. K podstatným aspektom efektivity preventívnych a intervenčných opatrení zaraďuje najmä jej správne načasovanie vzhľadom k veku klienta. Podnecuje tak k budúcnemu výskumnému bádaniu prostredníctvom programov pre deti. Čitateľ sa môže prostredníctvom knihy oboznámiť s množstvom príkladov konkrétnej prevencie primárne v školskom a rodinnom prostredí adolescentov, úspešnej v eliminácii negatívnych aspektov skúmaného vývinového obdobia.

Identifikuje aktivity starostlivosti o seba v pozícii dôležitej súčasti života každej vekovej skupiny, adolescentov nevynímajúc. Tieto aktivity predstavuje jednak ako konkrétny príklad stratégií zvládania už existujúcej záťaže, no zároveň i v rozmeroch protektívnych prvkov rizikového správania (využiteľných v sfére primárnej prevencie adolescentov). Nemusi ísť len o bežne využívané stratégie. Publikácia poskytuje čitateľom pestrý prehľad mnohých ďalších alternatív. Úlohou sociálneho pracovníka je v tomto prípade efektívna aplikácia vlastných odborných poznatkov a osobitých skúseností jedinca v procese účelnej podpory vykonávaných aktivít starostlivosti o seba v každom veku. K želaným výsledkom pôsobenia sociálnych pracovníkov patrí podľa slov autorky najmä zmena náhľadu adolescentov na aktivity starostlivosti o seba v zmysle ich účasti na ich každodennej rutine.

Vedecká monografia je adresovaná ako odbornej, tak i laickej verejnosti. Na základe širokého záberu, kvality a efektivity poskytnutých poznatkov ju osobne považujem za veľmi prínosnú. Vnáša komplexný náhľad do riešenej problematiky a hlbšie vysvetlenie vznikajúcich otázok o dostupných možnostiach, dôvodoch a efektívnych riešeniach stále aktuálnejšej témy rizikového správania mladých. Osobne sa stotožňujem s prejavenu potrebou venovať zvýšenú pozornosť adolescentnej populácii. Adolescenti sú budúcimi plnohodnotnými členmi našej spoločnosti, a preto na nich nemožno v otázkach ich osobitého vývinu v kontexte sociálnej práce zabúdať. Na kvalite ich budúceho správania závisí aj celé nadchádzajúce smerovanie spoločnosti, v ktorej žijú. Publikácia

má edukačný potenciál ako pre samotných adolescentov, tak i pre rodičov a všetkých dospelých zainteresovaných v problematike rizikového správania mladých.

Barbora Kováčová

SRDEČNĚ ZVEME NA KONFERENCI SOCIÁLNÍ ZEMĚDĚLSTVÍ A ZAHRADNÍ TERAPIE V PRAXI

6. 10. 2022 | 9.00-15.30 | CARITAS – Vyšší odborná škola sociální Olomouc, Křížkovského 6, 779 00 Olomouc

- Sociální zemědělství, zahradní terapie a sociální práce, E. Hudcová, D. Ochmannová
- Zemědělství a křesťanské správcovství, J. Zámečník
- Městské zahradničení a sociální integrace, P. Gibas
- Příklady dobré praxe a společné interaktivní workshopy

Pro přihlašování kontaktujte: hudcova@jabok.cz

Konference je podpořena z programu Erasmus+, proběhne v rámci projektu Sociální práce v sociálním zemědělství, reg.č. 2020-1-DE01-KA203-005660

POUŽITÁ LITERATURA A ZDROJE:

BRONFENBRENNER, U. 1979. *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Online prakticko-publicistická část časopisu na www.socialniproce.cz

Články v online publicisticko-praktické části časopisu jsou předplatitelům dostupné ode dne jejich vydání. Ostatním čtenářům budou texty zpřístupněny po dvou letech od publikace. Přístupy do online publicistiky zřizujeme v měsíčních intervalech, a to na základě uhrazeného předplatného. V případě potřeby kontaktujte redakci na e-mailu predplatne@socialniproce.cz.

Obsah prakticko-publicistické části čísla 3/2022

O ČEM SE MLUVÍ

Rozhovor

S Barborou Antonovou: Chceme vykrývat prázdná místa

Reflexe

Zdeňka Vašíčková: Transformace pobytových služeb Sociální služby Šebetov

Kritická analýza

Jan Sobotka: Duševní zdraví v zasetí institucionalizace – jsme schopni to změnit?

FAKTA, LEGISLATIVA, DOKUMENTY

Projekt

Lenka Pipková: Skoro jako doma: Charita Česká republika iniciuje deinstitucionalizaci péče pro osoby s postižením v Gruzii

Komentář

Václav Krása: Plusy a minusy Akčního plánu pro deinstitucionalizaci sociálních služeb na období 2022–2024

Výzkumná zpráva

Jan Klusáček: Vyletět z hnízda a neskončit přitom v ústavu

INSPIRACE PRO PRAXI

Téma

Pavel Šotola: Dětské domovy jinak

Reflexe

Šárka Hliseníková: Nezhynou a my taky nezihneme

Reflexe praxe

Magdalena Plivová: Tým jako šance na zotavení se z duševního onemocnění

Online články budou postupně **zveřejňovány od června do září 2022.**

Anotace čísla 4/2022

ERIS Journal – Summer 2022

We cordially invite authors to submit their manuscripts for the upcoming edition of ERIS Journal – Summer 2022.

The English issue of the journal is open to various topics related to the field of social work. Authors are encouraged to send us manuscripts concerning the topics they think are relevant and important to discuss.

Please contact the administrator of the academic articles for further advice and access the website for information on submission of articles. For this issue we are accepting academic articles, research notes and book reviews.

*Anita Gulczyńska,
editor, University of Łódź, Poland*

ERRATA

Markéta Sedláková, David Košatka, Michal Černý

Kritická reflexe rekonfigurace epistemického filtru jako předpoklad pro sociální práci

Critical Reflection on the Reconfiguration of an Epistemic Filter as a Prerequisite for Social Work

Původní verze

Mgr. et. Mgr. Markéta Sedláková, Ph.D., Katedra sociální pedagogiky, Poříčí 538/31, 603 00 Brno; sedlakovamarketa@mail.muni.cz

Mgr. David Košatka, Katedra sociální pedagogiky, Poříčí 538/31, 603 00 Brno; kosatka@kariera.muni.cz

RNDr. Michal Černý, Katedra informačních studií a knihovnictví, Arne Nováka 1, 602 00 Brno; mcerny@phil.muni.cz

Opravená verze

Mgr. et. Mgr. Markéta Sedláková, Ph.D., Masarykova univerzita, Katedra sociální pedagogiky, Poříčí 538/31, Brno, 603 00, Czech Republic

Mgr. David Košatka, Masarykova univerzita, Institut školního vzdělávání, Poříčí 538/31, Brno, 603 00, Czech Republic

RNDr. Michal Černý, Masarykova univerzita, Katedra informačních studií a knihovnictví, Arne Nováka 1, Brno, 602 00, Czech Republic

Veřejný závazek časopisu

Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci

Časopis pre teóriu, prax a vzdelávanie v sociálnej práci

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovat schopnost české a slovenské společnosti řešit životní problémy lidí prostřednictvím sociální práce;
- podporovat kvalitu sociální práce a profesionalizaci praxe sociální práce;
- přispívat k rozvoji sociální práce jako vědní disciplíny a ke zkvalitnění vzdělávání v sociální práci;
- podporovat zájem poskytovatelů a uživatelů sociálních služeb.

V zájmu dosažení těchto cílů bude časopis v rámci obce sociálních pracovníků a s nimi spolupracujících a pomáhajících pracovníků jiných oborů podporovat:

- postoje, které považují odbornost a lidskost za rovnocenná kritéria kvality sociální práce;
- postoje, které kladou důraz na propojení teoretického zdůvodnění postupů sociální práce s její praktickou orientací na problémy klientů a jejich reálné možnosti;
- soudržnost všech, kteří se angažují ve prospěch řešení problémů klientů prostřednictvím sociální práce;
- otevřenou, odlišnosti chápající, poučenou a věcnou diskusi v rámci obce sociálních pracovníků;
- chuť a zájem sociálních pracovníků vidět sebe samé očima jiných.

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovat schopnost české a slovenské společnosti řešit životné problémy lidí prostřednictvím sociálnej práce;
- podporovat kvalitu sociálnej práce a profesionalizáciu praxe sociálnej práce;
- prispievať k rozvoju sociálnej práce ako vedeckej disciplíny a k skvalitneniu vzdelávania v sociálnej práci;
- podporovať záujmy poskytovateľov a užívateľov sociálnych služieb.

V záujme dosiahnutia týchto cieľov bude časopis v rámci obce sociálnych pracovníkov a s nimi spolupracujúcich a pomáhajúcich pracovníkov iných odborov podporovať:

- postoje, ktoré považujú odbornosť a ľudskosť za rovnocenné kritériá kvality sociálnej práce;
- postoje, ktoré kladú dôraz na prepojenie teoretického zdôvodnenia postupov sociálnej práce s jej praktickou orientáciou na problémy klientov a ich reálne možnosti;
- súdržnosť všetkých, ktorí sa angažujú v prospech riešenia problémov klientov prostredníctvom sociálnej práce;
- otvorenú, odlišnosti chápajúcu, poučenú a vecnú diskusiu v rámci obce sociálnych pracovníkov;
- chuť a záujem sociálnych pracovníkov vidieť samých seba očami iných.

Pokyny pro autory

(zkrácená verze, plný text je dostupný na www.socialniprace.cz)

Časopis vychází čtyřikrát ročně v českém a slovenském a dvakrát ročně v anglickém jazyce a publikuje co nejrůznější spektrum článků relevantních pro sociální práci. Články mohou být zaměřeny na jakýkoliv aspekt praxe, výzkumu, teorie či vzdělávání. Časopis je rozdělen na tištěnou akademickou část a online publicistiku dostupnou na www.socialniprace.cz. Zatímco akademická část referuje o výzkumu a informuje o zajímavých knihách, online publicistická část je určena pro publikaci tematicky atraktivních námětů z praxe zpracovaných různorodými publicistickými žánry. Tištěná část časopisu má následující strukturu:

1. Editorial
2. Studie, výzkumy, analýzy
3. Recenze knih

1. Pokyny autorům studií, výzkumů a analýz

Redakce přijímá příspěvky, které odpovídají profilu časopisu. Zasláný příspěvek musí být určen výhradně pro publikaci v časopise Sociální práce / Sociální práca. Počet příspěvků od jednoho autora je omezen na dva za jeden rok.

Nabídka rukopisů a recenzní řízení

Akademickým textem se pro účely našeho časopisu rozumí výzkumná, popř. přehledová stať (teoretická, historizující aj.). Předpokladem zařazení příspěvku do recenzního řízení je skutečnost, že v textu autor systematicky pracuje s relevantními prameny, objasňuje výzkumnou metodologii a s ohledem na svůj výzkumný cíl prezentuje také zjištění. Vzhledem k profesnímu charakteru časopisu preferujeme texty, které obsahují vedle zmíněných aspektů také aplikační dimenzi, v níž autor objasňuje relevanci svých zjištění v kontextu sociální práce.

Recenzní řízení je oboustranně anonymní a je prováděno dvěma na sobě nezávislými recenzenty. Práce jsou posuzovány po stránce obsahové i formální. V případě potřeby může být práce vrácena autorům k doplnění či k přepracování. Na základě posudků bude rozhodnuto o jejich přijetí či odmítnutí. Ve sporných případech rozhoduje editor čísla. Redakci se prostřednictvím e-mailové komunikace zasílají dvě provedení rukopisu. Jedno z nich nesmí obsahovat žádné údaje, které by mohly vést k identifikaci autora. Druhé provedení příspěvatele odešle v kompletní verzi.

Redakce si vyhrazuje právo provádět drobné stylistické úpravy. Nevyžádané rukopisy a přílohy se nevracejí.

Rozhodnutí o vydání

O výsledku recenzního řízení je autor vyzooměn nejpozději do osmi měsíců od data obdržení staťi.

Nálezitost rukopisu

Text musí být napsán v souladu s platnými jazykovými normami (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).

- I. **Titulní strana** obsahuje výstižný a stručný název práce v češtině – nebo slovenský ekvivalent – a v angličtině, jména všech autorů, biografickou charakteristiku a v poznámce pod čarou také afilaci autora.
- II. **Český nebo slovenský abstrakt** v rozsahu maximálně 200 slov.
- III. **Klíčová slova** v češtině (slovenštině).
- IV. **Abstrakt** v angličtině v rozsahu maximálně 200 slov.
- V. **Klíčová slova** v angličtině. Používejte prosím max. dvouvýrazová slovní spojení.
- VI. **Vlastní text** (rozsah celého textu včetně názvu, medailonu autora, abstraktů, klíčových slov, textu staťi a poznámek pod čarou je max. 9000 slov).
- VII. **Seznam citované literatury: Autory žádáme, aby zvýšenou pozornost věnovali přesnému a korektnímu odkazování** (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).
- VIII. **Tabulky a grafy: Tabulka nesmí být širší než 14 cm. Výška písma alespoň 8–10. Při grafech používejte laskavě výrazné kontrastní barvy** (upozorňujeme, že časopis je černobílý).

2. Publikáční etika a jiné informace

Rukopisy jsou posuzovány v publikačním řízení sestávajícím z posouzení 1. oborové přiměřenosti článku jedním členem redakční rady a 2. oboustranně anonymního recenzního řízení dvěma odborníky z veřejného seznamu recenzentů umístěného na našich webových stránkách.

Texty jsou posuzovány výhradně na základě jejich intelektuální hodnoty bez ohledu na autorovu rasu, pohlaví, sexuální orientaci, vyznání, etnický původ, občanství nebo politické názory.

Redakce časopisu SP/SP vynaloží veškeré úsilí k zachování nestrannosti recenzního řízení, aby nedošlo k odhalení identit aktérů recenzního řízení.

Autor, u něhož byl prokázán plagiát nebo falšování dat, ztrácí možnost v časopise SP/SP publikovat.

Autor zasláním příspěvku uděluje souhlas k užití svého příspěvku v elektronických databázích, ve kterých je časopis SP/SP indexován. Časopis je též volně dostupný na webových stránkách www.socialniprace.cz.

Přetisknout část uveřejněného textu nebo jeho užití v jiné publikaci lze jen s citací původu textu.

Notice to Contributors

(short version, full text is available at www.socialniprace.cz)

The journal Czech and Slovak Social Work is published four times in the Czech and Slovak language and twice in the English language each year. The journal publishes the widest range of articles relevant to social work. The articles can discuss on any aspect of practice, research, theory or education. Our journal has the following structure:

- Editorial
- Articles (academic part)
- Book reviews

1. Instructions to authors of academic articles

Editors accept contributions that correspond to the profile of the journal (see "Our mission"). The contribution has to be designated only for publishing in the journal Czech and Slovak Social Work. It can also be a contribution which has already been published in another journal, after being reviewed and supplemented.

The offer of manuscript receipt and review procedure

The academic text intended for publishing in the journal should be a research or overview essay (theoretical, historical, etc.). For the article to be accepted to the review procedure, the author of the text must work systematically with the relevant sources, explain the research methodology and present a conclusion with regard to the research goal. Because the journal has a specific professional nature, texts are preferred which also contain application aspects where the author explains the relevance of their conclusions in the context of social work.

The review process is reciprocally anonymous and is carried out by two independent reviewers. Academic and student Works are judged in terms of content and form. If necessary, a work may be returned to the authors for supplementation or rewriting. Based on the assessments of the review process a decision will be made to either accept and publish the article in our journal or to reject it. The Chairman of the Editorial Board will decide in questionable cases. Please send two versions of the article to the editor via e-mail. The first one may contain information which could reveal the identity of the author. The second version should be the complete and final text.

Decision to publish

Authors are informed about the result of the review process within eight months from the date of receipt of the text/manuscript.

Manuscript requirements

The text must be written in accordance with applicable language standards.

- I. **Front page** contains a descriptive and brief title of the article in English; the names of all authors, biographical characteristics and also contact affiliation of all authors in the footnote.
- II. **Abstract** in English with a maximum of 200 words.
- III. **Keywords** in English.
- IV. **The text of the article** (maximum of 9,000 words).
- V. **List of references:** Authors are requested to pay attention to correct and accurate referencing (see full Notice to Contributors on www.socialniprace.cz).
- VI. **Tables and charts:** tables must not be wider than 14 cm. Font size is to be at least 8 to 10 points. In the charts, please use contrasting colours (mind the journal is black-and-white only).

2. Ethics and other information

Manuscripts are assessed in the review proceedings which comprise 1. the assessment of professional appropriateness by one member of the Editorial Board, and 2. bilaterally anonymous review by two experts from the list of reviewers posted on our website.

The text is assessed exclusively on the basis of its intellectual value, irrespective of the author's race, gender, sexual orientation, religion, ethnic origin, citizenship or political views.

The editors of the journal make every effort to maintain impartiality of the review proceedings not to disclose the identity of the reviewers and other participants in the proceedings. The author whose work was demonstrably proved to contain plagiarisms or forged data shall lose an opportunity of publishing in the Journal.

By sending the article, the authors give their consent to its use in the electronic databases where the Journal is indexed. The Journal is freely available at <https://www.socialniprace.cz>.

SENI CARE

seni

KOMPLEXNÍ PÉČE

O SUCHOU A CITLIVOU POKOŽKU

AKTIVACE

ÚČINNÁ OCHRANA

JEMNÉ ČIŠTĚNÍ

KOMFORTNÍ PÉČE

REGENERACE

NOVINKA

SENI – INKONTINENCE POD KONTROLOU

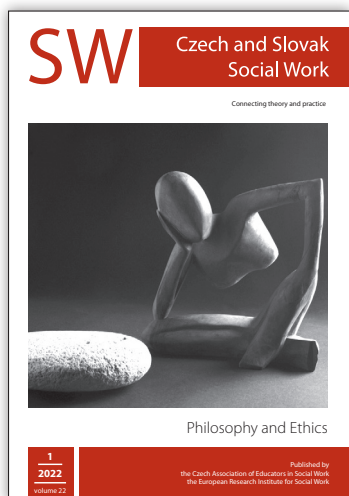

LEHKÁ INKONTINENCE

STŘEDNÍ INKONTINENCE

TĚŽKÁ INKONTINENCE

Poslední vydaná čísla

ISSN 1213-6204 (Print)
ISSN 1805-885X (Online)

www.socialniproace.cz